

Universitatea
Ștefan cel Mare
Suceava

Facultatea de Litere și Științe ale Comunicării

CENTRUL DE ÎNVĂȚĂMÂNT LA DISTANȚĂ ȘI FORMARE CONTINUĂ

**Program de studii: Limba și literatura română – O limbă și literatură modernă
(franceză/germană)**

Anul al II-lea, sem. 4

NORMĂ ȘI ABATERE ÎN LIMBA ROMÂNĂ ACTUALĂ

**CURS PENTRU ÎNVĂȚĂMÂNT LA DISTANȚĂ
(CU REZUMATE, SCHEME RECAPITULATIVE, TESTE)**

Prof. univ. dr. Niculina IACOB

INTRODUCERE: CONSTITUIREA NORMEI LITERARE

Rezumat:

Capitolul cuprinde informații privind modul în care s-a constituit norma limbii române literare. Normele se formează în diacronie și funcționează în sincronie, iar gramaticile cu caracter normativ, îndreptările ortografice și ortoepice și dicționarele ortografice, ortoepice și morfologice indică faptele de limbă admise *la un moment dat*. La modul ideal, norma literară ar trebui să fie unică, însă nu lipsesc situațiile în care intervine *variația liberă admisă sau acceptată*, indicată și aceasta în aceleași lucrări normative. De asemenea, sunt prezentate informații privind constituirea normei la diferite niveluri ale limbii române literare.

În definirea noțiunii de *limbă literară* se ține seama de două trăsături definitorii ale acesteia: *caracterul normat* și *caracterul cultivat*.

Prin *caracterul normat*, limba literară se opune graiurilor; ea selectează și sintetizează elementele comune limbii naționale. Așadar, normele limbii literare sunt în mare măsură rezultatul selecției, anumite elemente ale limbii date fiind acceptate, în timp ce altele sunt excluse prin intervenția unui principiu conștient, voluntar.

Această selecție face ca limba literară să fie mai săracă sub raportul resurselor individuale de expresie, dar „mai bogată în mijloace suple de comunicare, apte să exprime noțiuni și judecăți pe o treaptă de generalitate și abstracție superioară graiurilor.” (Șt. Munteanu, V. D. Țâra, ILRL, p. 21). Folosirea limbii literare impune vorbitorilor să respecte anumite *norme* unanim acceptate. Astfel, limba literară dobândește un anumit grad de unitate și stabilitate și corespunde funcțiilor diverse pe care le are de îndeplinit în calitate de mijloc ideal de comunicare.

Norma este rezultatul dezvoltării istorice a limbii în legătură strânsă cu dezvoltarea societății. De aici rezultă că normele nu trebuie privite ca realizări statice, deci din punct de vedere sincron, ci trebuie considerate în perspectiva dinamicii limbii, diacronic, existența lor în sincronie fiind consemnată în lucrări speciale, a căror menire este de a le face cunoscute. E vorba despre gramatici cu caracter normativ, îndreptare ortografice și ortoepice și dicționare care indică faptele de limbă admise *la un moment dat*. În raport cu acestea, sunt considerate abateri și sunt combătute anumite pronunțări, cuvinte și construcții, care își pot face loc în conversația de toate zilele, dar care sunt respinse în împrejurări oficiale.

Evoluția necesară și firească a limbii literare este în sensul obținerii unei unități și unicități riguroase, posibile numai în urma unui proces de reducere a variantelor la invariante. Ideală pentru limba literară este *norma unică*. *Variația liberă admisă sau acceptată* se întâlnește în lucrările normative ale limbii române literare actuale, dar nu este un aspect de dorit, în condițiile în care unitatea limbii literare depinde de realizarea normei unice.

Evoluția lingvistică este un proces extrem de dificil, iar sistemul limbii prezintă în orice moment al istoriei sale, pe lângă zone stabile, aspecte periferice instabile; limitele dintre zonele stabile și cele instabile se deplasează continuu, iar rezolvarea instabilității nu se face dintr-o dată, ci treptat și în ritmuri diferite. Această dinamică este determinată atât din exterior (contactul cu alte limbi, evoluția gândirii, evoluția societății etc.), cât și din interior (modul de organizare și mecanismul de funcționare a sistemului limbii).

Orice construcție lingvistică, începând cu fonemul și până la cele mai lungi secvențe verbale, se supune unei serii de reguli sau de *norme*. Asupra unui fapt concret de limbă de dimensiuni mai mari decât cuvântul nu acționează, prin urmare, o singură normă, ci cel puțin cinci: norma fonologică, norma morfologică, norma sintagmatică sau sintactică, norma lexical-semantică și norma stilistico-funcțională.

Unificarea și fixarea normelor literare au început în momentul apariției primelor gramatici și dicționare. Pe teren românesc, primele gramatici datează din secolul al XVIII-lea (Dimitrie Eustatievici Brașoveanu, *Gramatica rumânească*, 1757; călugărul Macarie de la schitul Sihla din Moldova, *Gramatica rumânească*, 1772; S. Micu, Gh. Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sive*

valachicae, Viena, 1780, cu o a doua ediție, semnată numai de Gh. Șincai, Buda, 1805¹), iar primele dicționare, din secolul al XVI-lea, deoarece activitatea de transpunere în limba română a literaturii religioase făcea imperios necesară alcătuirea de glosare slavo-române. Se explică astfel de ce lucrările lexicografice se înregistrează, cronologic, înaintea lucrărilor de gramatică, și de ce, cantitativ, activitatea lexicografică este pentru început mai bine reprezentată (două fragmente de vocabular slavo-românesc din veacul al XVI-lea, la care se adaugă, în secolul următor, alte opt glosare slavo-române, dintre care: un fragment de *Vocabular biblic sârbesc-românesc*, aproximativ 1630, și *Lexiconul slavo-românesc* al lui Mardarie Cozianul, 1649, acesta fiind și cea dintâi operă lexicografică românească completă păstrată până astăzi; *Lexiconul* păstrat în *Codicele Sturdzan*, aproximativ 1660–1670; *Lexiconul lui Mihai*, 1672; sfârșitul sec. al XVII-lea și începutul secolului următor au însemnat un salt calitativ în domeniul lexicografiei românești, în sensul că locul vechilor glosare, de obicei, simple liste bilingve slavo-române, a fost luat de lucrări în care slavona a fost înlocuită de latină sau de o limbă neolatină: *Lexiconul marsilian* sau *Dicționar latin-român-maghiar*, probabil între 1687–1701; *Dicționarul latinesc-românesc*, realizat de Teodor Corbea pe la 1700; *Dictionarium valachico-latinum* sau *Anonymus Caransebesiensis*, pe la 1700, cea dintâi lucrare lexicografică în care limba română este limbă de bază. Pe o treaptă superioară se vor situa lucrările lexicografice ale reprezentanților Școlii Ardelene, începând cu dicționarul lui Grigore Maior, 1759, *Lexicon compendiarium Latino-Valachicum*, rămas în manuscris², și terminând cu *Lexiconul de la Buda* (sau *Lexicon românesc-latinesc-unguresc-nemțesc*), 1825³. Toate aceste lucrări nu sintetizează însă eforturile generale ale cărturarilor pentru stabilirea unei limbi literare unitare, ci sunt încercări izolate ale unor oameni de cultură ai vremii, care, cel puțin la început, s-au găsit în fața unor modele pe care le-au imitat.

În legătură cu constituirea normei grafice și ortografice, se impune să facem câteva precizări.

Apariția scrisului în limba română și împrejurările care au favorizat acest eveniment cultural extrem de important pentru evoluția limbii române și a culturii românești au fost cercetate de numeroși specialiști și despre ele s-au exprimat mai multe puncte de vedere⁴. Primul text în limba română, păstrat, *Scrisoarea lui Neacșu din Câmpulung*, este scris cu alfabetul chirilic și datează din 1521. S-a afirmat că s-a scris în limba română și înainte de această dată, tot cu caractere chirilice, dar vechimea fenomenului este greu de stabilit. Lipsa documentelor plasează discuția în ipotetic⁵.

¹ În afara *Elementelor*, reprezentanții Școlii Ardelene au realizat și alte lucrări de gramatică: Radu Tempea, *Gramatica românească*, Sibiu, 1797; Paul Iorgovici, *Observații de limba rumânească*, Buda, 1799; Ioan Budai-Deleanu, *Fundamenta grammaticae linguae Romanicae seu ita dictae Valachicae usui tam domesticorum quam extraneorum accommodata*, 1812, netipărită; Ioan Budai-Deleanu, *Temeiurile gramaticii românești și Dascălul românesc pentru temeiurile gramaticii românești*, 1816, netipărită; Petru Maior, *Dialog pentru începutul limbei române. Întră nepot și unchi*, Buda, 1819; Constantin Diaconovici-Loga, *Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor*, Buda, 1822.

² A fost tipărit recent în ediția: Grigore Maior, *Institutione linguae Valachicae. Lexicon compendiarium Latino-Valachicum*, cu studiu introductiv de Iacob Mârza, I-II, Alba Iulia, 2001.

³ Pe lângă acestea, eforturile cărturarilor ardeleni în domeniul lexicografiei s-au concretizat în: Samuil Micu Clain, *Dictionarium Valachico-Latinum* (1801-1805); Ștefan Crișan-Körösi, *Dicționar romano-latino-maghiaro-german* (1802); Gheorghe Șincai, *Vocabularium pertinens ad tria regna naturae* (1808-1810); Ioan Budai-Deleanu, *Lexicon românesc-nemțesc* (1784-1818); Ioan Budai-Deleanu, *Lexicon nemțesc-românesc* (incomplet); Ioan Budai-Deleanu, *Lexicon latino-romanicum seu valachicum* (fragmentar); Ioan Budai-Deleanu, *Lexicon frâncesc și românesc* (patru file); Ioan Budai-Deleanu, *Lexicon român-latin-german* (23 de file); Ioan Budai-Deleanu, *Lexicon pentru cărturari* (manuscris cu 41 de file din litera A); Ion Piuariu-Molnar, *Dicționar german-român* (în germană, Sibiu, 1822); Ioan Bobb, *Dicționarul rumânesc, lateinesc și unguresc* (Cluj, 1822-1823).

⁴ A se vedea, printre altele: Gh. Chivu, *Limba română de la primele texte până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2000; Ion Coteanu, *Structura și evoluția limbii române (de la origini până la 1860)*, EA, București, 1981; Ion Gheție, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice și lingvistice*, București, EA, 1974; Idem, *Baza dialectală a românei literare*, EA, București, 1975; Idem, *Istoria limbii române literare. Privire sintetică*, ESE, București, 1978; Ion Gheție, Alexandru Mareș, *De când se scrie românește?*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2001; P.P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, EA, București, 1965; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. IV, V, VI, EA, București, 1966.

⁵ Argumentele pe care le aduc specialiștii sunt de natură istorică, culturală și lingvistică. A se vedea, în acest sens: Ion Coteanu, *op. cit.*, p. 83 și urm.; Ion Gheție, *Istoria limbii române literare. Privire sintetică*, ESE, București, 1978, p. 62–73; Șt. Munteanu, V.D. Țăra, *Istoria limbii române literare*, EDP, București, 1983, p. 54–64; Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 163–206. Analizând textele din secolul al XVI-lea și pe cele slavone anterioare, în care sunt prezente fapte de limbă

De la 1521 până la 1860 (1862)⁶, – anul introducerii oficiale a alfabetului latin în scrierea limbii române –, în redactarea textelor românești s-a folosit consecvent alfabetul chirilic⁷. Sistemul grafic chirilic a fost creat pentru limba slavă. Aplicat la nevoile limbii române, sistemul a cunoscut modificări de natură să-i îndreptățească pe unii cercetători a vorbi despre o scriere chirilo-română sau româno-chirilică. În primele texte scrise cu alfabet chirilic se înregistrează 43 de slove, între care se aflau 16 semne în plus față de numărul sunetelor existente în limba română, dar și semne pentru sunete inexistente în limba slavă (/ă/, /î/, /ġ/).

Numărul mare de semne a favorizat inconsecvențe în notarea unor sunete, pentru unele sunete întrebuițându-se două sau trei, uneori chiar patru litere; acest fapt îi pune în dificultate pe specialiști când e vorba de stabilirea fonetismului limbii române din secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Pe de altă parte, absența din alfabetul chirilic a semnelor care să redea sunetele amintite i-a determinat pe cei care scriau să găsească soluții pentru a le reprezenta grafic. Semnele pe care ei le-au împrumutat ori le-au inventat⁸ în aceste cazuri se constituie în argumente de ordin grafic pentru a susține vechimea scrierii românești cu litere chirilice.

O scriere unitară într-o limbă presupune existența unui sistem de norme care să o reglementeze. Prima încercare de normare a scrierii românești cu caractere chirilice o întâlnim în *Gramatica rumânească* (1757) a lui Dimitrie Eustatievici Brașoveanu. Aceasta înseamnă că vreme de cel puțin 250 de ani s-a scris în limba română fără norme precise, numai cu respectarea normelor impuse de tradiția reprezentării grafice a sunetelor de la un text la altul sau de la un autor la altul, în măsura în care acesta dobânda un anumit prestigiu. La aceasta se adaugă contribuția unor *bucoavne* și *bucvare*, al căror scop didactic presupunea și formarea deprinderii de a scrie. Așa a fost *Bucoavna românească* scoasă la Bălgrad în 1699, din inițiativa mitropolitului Atanasie; carte de rugăciuni, cuprinzând și alte texte religioase, *Bucoavna* preciza, în primele pagini, slovele și semnele diacritice, precum și unele norme ortografice folosite în scriere. În secolul al XVIII-lea, numărul lucrărilor de acest fel a crescut, atestând preocuparea oamenilor de cultură pentru scrierea românească. Din păcate, tipografiile, rămânând vreme îndelungată mitropolitane, au contribuit la răspândirea textelor religioase în primul rând și la impunerea modelului de scriere folosit în aceste texte. Lucrările de altă natură, cuprinzându-se aici și gramaticile, rămăneau în manuscris. Încercările de impunere a unor norme de scriere a limbii române cu litere chirilice, cu șanse de a fi cunoscute și, poate, acceptate ori impuse, urma să vină din interiorul vieții bisericești.

Ortografia textelor din secolele al XVI-lea și al XVII-lea era, cu puține modificări, cea cu care fuseseră redactate traducerile rotacizante și care s-a propagat îndeosebi prin tipăriturile lui Coresi. Abia prin Dosoftei se va manifesta ideea unei scrieri mai în acord cu specificul limbii române. Printre modificările impuse de mitropolitul moldovean în *Faptele apostolilor* (1683) se numără

română, Al. Rosetti ajunge la concluzia că „trebuie să se fi scris românește întotdeauna, sporadic și pentru nevoi particulare. Dar aceste texte s-au pierdut [...]. Atât textele românești din secolul al XVI-lea, care întrebuițează o ortografie tradițională, adică fixată la o epocă anterioară, cât și câteva știri precise, ne arată că s-a scris românește în veacul al XV-lea“ (*op. cit.*, p. 189).

În ce privește împrejurările care au favorizat introducerea limbii române în scris, punctele de vedere diferite sunt reductibile la trei: de o parte se află cei ce consideră că apariția scrisului în limba română s-ar datora exclusiv factorilor interni; de cealaltă parte sunt susținătorii ideii că acest eveniment cultural este rezultatul exclusiv al factorilor externi; pe o poziție de mijloc se situează cei care, încercând să împacă extremele, vorbesc despre interacțiunea factorilor interni și externi.

⁶ În documente private și în texte bisericești, practica scrierii cu alfabet chirilic s-a prelungit și după această dată.

⁷ Lăsăm la o parte afirmația lui Dimitrie Cantemir potrivit căreia românii ar fi scris cu litere latine înainte de 1439: „Înainte de soborul bisericesc de la Florența, moldovenii foloseau litere latinești, după pilda tuturor celorlalte neamuri al căror grai se trage din cel roman. Dar când mitropolitul moldovean a trecut, la acest sinod [...], de partea papistașilor, atunci urmașul său, cu numele Theoctist [...], l-a sfătuit pe Alexandru cel Bun să izgonească din țară nu numai oamenii de altă lege, ci și literele latinești și să pună în locul lor pe cele slavonești [...]“ (*Descrierea Moldovei*, Editura Minerva, București, 1976, p. 236). Această idee, prezentă și la cercetători din secolul al XIX-lea, nu poate fi susținută cu argumente de natură istorică și lingvistică.

⁸ Este mai puțin important dacă românii care scriau românește cu litere chirilice au născocit unele semne „specifice“ scrierii limbii române cu alfabet chirilic ori le-au împrumutat din scrierea chirilică a altor limbi; ceea ce interesează în primul rând este faptul că numai scriind consecvent în limba română se putea conștientiza necesitatea introducerii unor semne noi pentru a nota sunete specifice limbii noastre.

notarea prin semne distincte a vocalelor /ă/ și /î/, distincție pe care o va adopta și *Biblia de la București* (1688)⁹, contribuind la generalizarea ei nu numai în Moldova, ci și în Țara Românească și în Transilvania.

În virtutea autorității pe care scrierea limbii române cu alfabet chirilic a dobândit-o prin tipărirea cărții sfinte, modificări nu se vor face curând. Deși între timp vor apărea diverse lucrări cu propuneri de simplificare a scrierii, în unele tipărituri bisericești și în unele manuscrise, tradiția va rămâne normă până la înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin.

Prima încercare de simplificare propriu-zisă a scrierii românești cu litere chirilice s-a făcut în *Orthografie sau scrisoare dreaptă pentru folosul școalelor neamnicești*, apărută la Viena, în 1784. Simplificarea propusă constituia și o tentativă de a face scrierea limbii române cu alfabet chirilic mai eficientă, opunând-o scrierii româno-latine – considerată și o cale de manifestare a influenței catolicismului –, care încerca acum să se impună prin Școala Ardeleană. După numai trei ani, apăsarea, în două ediții, la Râmnic și Viena, lucrarea boierului muntean Ienăchiță Văcărescu, *Observații sau băgări de seamă asupra regulilor și orânduielelor gramaticii rumânești*. Ortografia ocupa aici un loc important, autorul ei propunând reducerea numărului de slove la 33, deși în practică chiar autorul a folosit 38 de semne.

O simplificare mai radicală preconiza Ioan Budai-Deleanu. El propunea să se păstreze pentru scrierea limbii române numai 29 de slove, iar unele litere sau grupuri de litere să fie înlocuite cu semnele corespunzătoare din alfabetul latin. Era pentru Budai-Deleanu primul pas pentru a da viață visului tuturor celor din marea familie spirituală a Școlii Ardelene: scrierea limbii române cu litere latine.

În 1822 apărea *Cuvântare asupra limbii românești*, atribuită de Nicolae Iorga lui Dinicu Golescu, iar de N.A. Ursu lui Grigore Pleșoianu. Autorul *Cuvântării*, indiferent care va fi fiind, își începea disertația cu elogii la adresa ardelenilor, care dovediseră multă râvnă în însușirea „învățăturilor filosoficești” și în cultivarea limbii române, prin tălmăcirea și tipărirea de cărți și prin inițiativa de a alcătui chiar un dicționar al limbii române. Punând acțiunile ardelenilor pe seama dragostei de neam, lucrarea respingea totuși ideea scrierii românești cu litere latine. Latinitatea limbii române nu ar fi presupus, în concepția autorului, scrierea cu litere latine: sistemul fonologic al limbii române cuprinde foneme pentru care scrierea latinească nu are litere, iar scrierea chirilică găsisese soluții ce păreau mult mai potrivite decât cele pe care le propuneau adepții scrierii cu alfabet latin.

Luările de poziție de acest fel, în sprijinul păstrării grafiei românești cu litere chirilice, nu sunt inexplicabile, dacă ținem seama de faptul că alfabetul chirilic avea o tradiție de cel puțin trei secole.

Un rol hotărâtor în simplificarea scrierii chirilice românești l-a avut Ion Heliade Rădulescu. Acțiunea lui a pornit, fără îndoială, de la unele sugestii ale lui Ienăchiță Văcărescu, dar, dincolo de aceste sugestii, Heliade a fost mobilizat și de dificultățile pe care le întâmpina în practica didactică. Rezultatul a însemnat și cea mai radicală reducere a alfabetului chirilic folosit pentru scrierea limbii române: renunțarea la semnele diacritice fără valoare fonetică, păstrarea unei singure slove atunci când existau dublete grafice, eliminarea slovelor care notau grupuri de sunete. Alfabetul propus de Heliade și utilizat în redactarea *Gramaticii românești* de la Sibiu, din 1828, cu scopul evident de a ilustra noul proiect ortografic, număra numai 27 de slove, incomparabil mai puțin decât sistemul inițial.

Simplificarea scrierii limbii române cu caractere chirilice, urmând îndeaproape pronunțarea, și introducerea unor norme grafice se subordonau, în prima etapă de activitate a lui Heliade, ideii mai generale de unificare a limbii române, cel puțin în varianta scrisă. Până la 1828 nu se impuseseră norme explicite de scriere. Osteneala pentru simplificarea și normarea grafiei trebuie pusă în legătură și cu principiul accesibilității: în loc să consume timpul cu deprinderea unei scrieri complicate, tinerii pot învăța lucruri folositoare. Aflăm aici motivul pentru care Heliade nu era

⁹ *Biblia de la București* reducea și numărul literelor la 40.

preocupat acum de înlocuirea grafiei chirilice cu cea latină, cu toate că aprecia eforturile ardelenilor și ale bănățenilor în această direcție.

Preocupările pentru optimizarea scrierii românești cu alfabet chirilic vor continua și după Heliade Rădulescu, dar ele vor fi puse în umbră de zbatările și eforturile celor ce militau pentru înlocuirea acesteia cu o scriere bazată pe alfabetul latin.

Până la 1779, anul apariției primei contribuții datorate reprezentanților Școlii Ardelene în domeniul ortografiei limbii române cu caractere latine, istoria limbii române literare înregistrase și alte texte scrise cu alfabet latin. Studiind sistemele ortografice folosite în scrierea limbii române, Romulus Ionașcu¹⁰ distingea o primă perioadă a scrierii cu caractere latine între 1592–1780.

Multă vreme s-a crezut că primul text românesc cu litere latine a fost textul rugăciunii *Tatăl nostru* realizat de Luca Stroici în Moldova, la 1593, și descoperit de Bogdan Petriceicu Hasdeu. Dar descoperirea *Cărții de cântece* (*Fragmentul Todorescu*) și datarea acesteia, aproximativ la 1570, a împins cu 20 de ani mai înainte tradiția scrierii limbii române cu litere latine, aspect deloc neglijabil când este vorba despre conștientizarea de timpuriu de către români a latinității limbii lor. Textul *Cărții de cântece*, tradus după un original maghiar și tipărit, probabil la Cluj, cu litere latine și cu ortografie maghiară, demonstrează, „în chip neîndoielnic, că, scriind unele cuvinte, traducătorul a avut înaintea ochilor etimoanele latinești corespunzătoare, stabilind, așadar, o prealabilă relație de ordin etimologic între termenii în discuție”¹¹. Dintre aceste cuvinte reținem: *campuluj* (= câmpului), *credintza* (= credință), *crestinilor* (= creștinilor), *hommul* (= omul), *kastiga* (= câștigă), *sze laudem* (= să lăudăm), *mane* (= mână), *pane* (= pâine), *peccate* (= păcate), *planczem* (= plângem), *szuffletul* (= suflătorul) etc. Geminarea consoanelor în unele cuvinte, redarea consoanei velare surde /k/ prin litera *c* și nu prin litera *k*, așa cum se notează în maghiară, sunt argumente în sprijinul ideii de mai sus și ar putea susține și ceea ce Ion Gheție numea „originile îndepărtate ale etimologismului ortografic românesc”¹².

Grafiile etimologice din textul de la 1570 s-au păstrat în copiile făcute ulterior după acest text și în alte lucrări scrise în Transilvania și Banat cu litere latine și cu ortografie maghiară. După 1600 numărul acestor texte crește, dar alfabetul latin se folosește, în continuare, numai accidental în redactarea unor texte românești. Prin urmare, aceste încercări rămân individuale și nu se poate vorbi de o acțiune concertată a autorilor de texte vizând schimbarea grafiei limbii române, așa cum se va întâmpla după 1779 și mai ales după 1860.

Cele mai cunoscute lucrări românești scrise cu litere latine și cu ortografie maghiară sunt: *Psalmii* lui Mihail Halici (1640), *Cartea de cântece* a lui Gergely Sándor de Agyagfalva de la Hațeg (1642), *Catehismul* lui Stefan Fogarasi (1648), precum și trei lucrări lexicografice, din care două realizate în secolul al XVII-lea: *Dictionarium valachico-latinum* (*Anonymus Caransebesiensis*) și *Dicționarul latin-român-maghiar* (*Lexicon Marsilianum* – numit astfel după posesorul său), iar una în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, *Lexicon compendiarium latino-valachicum* (alcătuit de un român din regiunea Bihorului, după un dicționar latin-maghiar, al lui Páriz-Pápai).

Elaborarea unor sisteme grafice cu litere latine este o preocupare prioritară a reprezentanților Școlii Ardelene, româna putând astfel să-și dezvăluie cu mai multă ușurință originea latină. În acest sens, sunt elocvente cuvintele lui Petru Maior din *Dialog pentru începutul limbei române. Întră nepot și unchi* (1825): literele chirilice „cu atânta funingine au acoperit boereasca lor [a cuvintelor] față și ca într-o neagră capsă fără speranță (nădeșde) de scăpare, amar le țin închise! De câte ori mi s-au întâmplat mie de îndoiindu-mă de vrun cuvânt, oare latinesc este, cât l-am scris cu slove sau litere latine, îndată cu strălucire i se văzu latina lui față și părea că râde asupra mea de bucurie că l-am scapat din sclavie și de calicele cirilicești petece”¹³.

¹⁰ Romulus Ionașcu, *Sistemele ortografice cu litere chirilice și latine în scrierea limbei române*, ediția a II-a, București, 1894. Anul 1592 este data la care Hieronymus Megiser dispunea de o colecție de specimene lingvistice cu formule pentru *Tatăl nostru*.

¹¹ Ion Gheție, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice și lingvistice*, EA, București, 1974, p. 25.

¹² *Ibidem*, p. 25.

¹³ Ap. *Școala ardeleană*, vol. al III-lea, ediție critică de Florea Fugariu, București, 1970, p.186.

Grafia cu litere latine trebuia să fie – potrivit corifeilor Școlii Ardelene – neapărat etimologică, printr-o astfel de scriere redându-se imaginea grafică a cuvintelor latinești originare. Acesta este principiul pe care s-a clădit sistemul ortografic propus de Samuil Micu în 1779 în *Cartea de rogacioni pentru evlaviază omului creștin* și expus un an mai târziu de Samuil Micu și Gheorghe Șincai în *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*. În acest fel s-a născut, în ortografia limbii române, principiul etimologic, care va fi utilizat în scris până târziu, încât abia în 1953 va învinge definitiv principiul fonetic.

Asupra grafiei folosite inițial vor reveni autorii lucrărilor amintite la reeditarea acestora. Astfel, Samuil Micu, în 1801, reeditează *Cartea de rogacioni* sub titlul *Acatist sau carte cu multe rugățiuni pentru evlaviază fiestequarui creștin*, simplificând într-o anumită măsură normele ortografiei inițiale. Mult mai evidentă este intervenția lui Gheorghe Șincai în grafia folosită în ediția din 1805 a *Elementelor*. În prefața acestei ediții el precizează că, dacă ar fi aplicat în continuare regulile de la 1780, ar fi ajuns la un sistem greoi, comparabil cu cel al limbii franceze. Prin urmare, în noua ediție, va aplica regulile folosirii alfabetului latin pe care le fixase cu un an mai devreme în *Epistola către Lipszky* (1804).

Urmărind normele ortografice propuse de Micu și de Șincai în primele lor lucrări scrise cu caractere latine, se poate constata că erau adepții etimologismului pur. Acest lucru se datora concepției lor că limba română s-a format în urma unui proces de “corupere” a limbii latine culte. Prin urmare, lor le revenea sarcina de a reconstitui forma necoruptă a cuvintelor limbii române. Dacă în sistemul ortografic propus sunt multe exagerări, justificate de faptul că și grafia era pusă în slujba demonstrării originii latine a limbii române, totuși ei au marele merit de a fi formulat principalele legi de evoluție a sunetelor de la latină la română. Ideea – avansată de Romulus Ionașcu¹⁴ – a fost preluată și demonstrată de Sextil Pușcariu: “prea puțini vor fi știind astăzi că cele mai multe transformări de sunete din limba română au fost recunoscute de Samuil Clain și arătate în *Gramatica sa*”¹⁵.

Desigur, unele reguli nu au fost suficient de bine formulate, însă trebuie ținut seama de faptul că atunci și lingvistica romanică era la începuturile ei și nu dispunea de instrumentele necesare: o gramatică comparată și dicționare etimologice. Ei au înțeles că multe reguli inițiale erau exagerate, fapt reflectat de modificările sistemului grafic aplicat în scrierile ulterioare și de amintita mărturisire a lui Șincai din prefața ediției a doua a *Elementelor*. Prin urmare, au făcut o serie de concesii fonetismului, simplificând astfel sistemul și permițând o mai ușoară aplicare a lui.

Cele mai mari dificultăți în introducerea alfabetului latin le-au întâmpinat înaintașii noștri la notarea fonemelor pe care latina nu le avea și, prin urmare, nu poseda nici grafeme în alfabet. Este vorba de vocalele [i] și [ă] și de consoanele [č], [ğ], [t], [k], [g], [ș].

Sunetul [i] a fost contestat de Constantin Diaconovici-Loga în *Ortografia sau dreapta scrisoare* și de Petru Maior, care susținea că în tinerețe nu a auzit acest sunet [i] în gura bătrânilor, ci numai [ă], și că în sudul Dunării nu se folosea [i], ci numai [ă]. În virtutea acestei observații, el considera că românii ar putea chiar renunța la sunetul în discuție. O idee similară susținea și Ioan Budai-Deleanu, când punea pe seama limbilor rusă și slovacă prezența în limba română a celor două vocale. Puriști în plan teoretic, ei nu au eliminat cele două sunete, ci au căutat soluții pentru notarea lor.

Semiocclusivele [č] și [ğ] au fost notate după modelul limbii italiene, care, folosind principiul silabic, conferă valoare de semiocclusive velarelor [k] și [g], dacă sunt urmate de vocalele [e] sau [i]. Soluția a fost găsită chiar de Micu în 1779 și a rămas valabilă până astăzi.

Semiocclusiva [t] a cunoscut mai multe notări:

- **ti** sau **c** în *Cartea de rogacioni* (1779) și în prima ediție (1780) a *Elementelor*;
- **ti** și **tz** în *Acatist* (1801);
- **ti** și **thi** în *Elementa* (1805). Notarea păstrată până astăzi a fost folosită întâi de Petru Maior în *Orthografia romana sive latino-valachica* (1819).

¹⁴ R. Ionașcu, *Sistemele ortografice cu litere chirilice și latine în scrierea limbei române*, edițiunea a II-a, București, 1894; ap. M. Zdrenghea, *Elementa linguae la 200 de ani*, p.X (studiu introductiv la *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, Cluj, 1980).

¹⁵ Sextil Pușcariu, *Despre legile fonetice*; ap. M. Zdrenghea, *Stud. cit.*, p. X (studiu introductiv la *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, Cluj, 1980).

Notarea oclusivelor palatale [k] și [g] s-a făcut de către Micu în 1779, dar el nu a comentat semnele folosite. Cel care a introdus un semn **h** între **c(g)** și **e(i)** a fost Gheorghe Șincai. Această notare – după modelul limbii italiene – a folosit-o pentru prima dată în *Epistola către Lipszky* (1804) și apoi în *Elementa* (1805), fiind preluată de Petru Maior, fără a fi însă contribuția acestuia, așa cum considera Dimitrie Macrea¹⁶.

Șuierătoarea [ș] a cunoscut mai multe notări:

- **si** în *Cartea de rogacioni* (1779) și în *Elementa* (1780);
- **si** și **shi** în *Acatlist* (1801);
- **sc** în *Elementa* (1805). Soluția păstrată până astăzi îi aparține lui Petru Maior (*Ortographia romana sive latino-valachica*, 1819).

Cele câteva aspecte privind problemele pe care le-a pus adoptarea alfabetului latin evidențiază dificultățile pe care le-au întâmpinat oamenii de cultură ai vremii. Aceste dificultăți erau firești în condițiile în care se folosea în scrierea limbii române un alfabet care, pe de o parte, avea semne în plus față de sunetele limbii române (**q**, **y**, **k**), iar, pe de altă parte, nu avea semnele necesare notării unor sunete specifice limbii noastre. Cu toate acestea, dificultățile au fost depășite, dovadă că soluțiile pentru notarea acestor sunete ne-au rămas din lucrările de ortografie ale reprezentanților Școlii Ardelene.

Înțelegând că nu se creaseră condițiile necesare pentru înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin și că această înlocuire nu se putea face dintr-o dată, reprezentanții Școlii Ardelene s-au văzut constrânși a face concesii scrierii chirilice, deși o considerau adevărată pecingine pentru limba română. Este explicația faptului că ei, deși susțineau scrierea româno-latină, și-au scris cele mai importante lucrări tot cu vechiul alfabet. Scrierea cu litere necunoscute nu trebuia să devină stavilă în procesul de culturalizare a românilor. Au înțeles acest lucru foarte bine capii Școlii Ardelene, dar ideea de a înlocui treptat un sistem cu altul a fost pusă în practică de Ion Heliade Rădulescu, prins nu numai în procesul de instruire a tinerilor prin școală, ci și în mișcarea presei.

O dată cu publicarea, în 1836, a suplimentului literar „Curierul de ambe sexe”, Ion Heliade Rădulescu începea și campania de înlocuire a slovelor cu literele latine corespunzătoare. Acțiunea își avea motivația în convingerea lui că românii, înainte de contactul cu slavii, au folosit alfabetul latin și că apoi, din cauza împrejurărilor istorice, l-au abandonat, înlocuindu-l cu cel chirilic¹⁷, cu totul nepotrivit pentru o limbă de origine latină.

A apărut astfel alfabetul numit *de tranziție*, *mixt* sau *civil*; prin aplicarea lui, înlocuirea slovelor se făcea treptat, de la un număr la altul al „Curierului de ambe sexe”, pentru ca cititorii să se obișnuiască astfel cu noile litere. Rezultatul acestei acțiuni a fost că în noiembrie 1844 s-a publicat primul număr din *Curierul de ambe sexe* cu caractere latine, integral.

Trecerea treptată la scrierea cu alfabetul latin a fost benefică în multe privințe, cel mai important fiind faptul că s-au evitat tensiunile în plan cultural. Același proces însă a favorizat lipsa de unitate din scrierea limbii române, pe care Heliade însuși o criticase¹⁸. Acest aspect negativ nu trebuie exagerat, pentru că într-o perioadă de tranziție la epoca modernă, cum era cea în care se înscrie activitatea lui Heliade, nu se putea întreprinde nimic fără a se face concesii într-o direcție sau alta.

Cum însă scrierea românească reprezenta o problemă extrem de importantă a epocii, oamenii de cultură ai Moldovei s-au dovedit și ei preocupați de soluții. Gheorghe Asachi, întemeietor al presei românești din acest principat, a fost și el susținător al alfabetului de tranziție, fiind și un adept al modelului italian în ortografie. În Transilvania, alfabetul de tranziție a fost sprijinit tot de un întemeietor al presei românești, George Barițiu. Acesta a pus în practică înlocuirea treptată a slovelor, începând din 1838, prin „Gazeta de Transilvania”, și apoi, din 1839, prin „Foaie pentru minte, inimă și literatură”.

¹⁶ D. Macrea, *Probleme ale structurii și evoluției limbii române*, București, 1982, p.138-139.

¹⁷ Aceasta era și credința lui Dimitrie Cantemir în privința literelor românilor, exprimată în *Descrierea Moldovei*.

¹⁸ I. Heliade Rădulescu, *Gramatica românească*, 1828, în Idem, *Scrieri alese*, ET, București, 1969, p. 229: „[...] scrierea cea nedesăvârșită a pricinuit confuzie și neînțelegere, care a stat cea dintâi pricină de a se pune regulile ortografiei: tot ce aduce neînțelegere trebuiește lămurit”.

Acțiunea lui Heliade nu a rămas fără ecou în rândul contemporanilor săi; declarat sau nu, procesul declanșat de Heliade a devenit o mișcare concertată de eliminare treptată a veșmintelor chirilice, nefirești, pe care le purta limba română, limbă neolatină.

Odată cu trecerea de la sistemul grafic slavo-român la sistemul latino-român s-a produs o profundă schimbare în concepția lui Heliade. În prefața *Gramaticii* sale, analizând scrierea româno-chirilică, pe care o dorea mai eficientă, era adeptul principiului fonologic: „pentru ce să nu scriem după cum pronunțiem, când scriem pentru cei cari trăiesc, iar nu pentru cei morți?”¹⁹. După impunerea alfabetului latin, Heliade Radulescu va deveni susținător al etimologismului, propunând, în *Principie de orthografia romana* (1870), un sistem ortografic ce deriva din ideile Școlii Ardelene.

Prin etimologismul lor excesiv, sistemele ortografice propuse în această perioadă au deschis seria disputelor ortografice, care aveau să se încheie târziu prin acceptarea treptată, dar definitivă, a principiului fonetic (1953).

Dorind unificarea aspectului scris al limbii, cei care au propus sisteme ortografice etimologizante au pierdut din vedere un aspect foarte important: respectarea principiului accesibilității în ortografie. Ignorarea acestuia a constituit una din cauzele care au condus la eșecul ortografiei etimologice.

Direcțiile care se manifestă în perioada premodernă converg spre unificarea limbii la toate nivelele. Gramaticile apărute acum, în cea mai mare parte normative, au propus soluții practice, declarând drept normă unele sau altele dintre trăsăturile variantelor literare care își disputau întâietatea. Aceasta a făcut ca, după 1780, „norma literară românească să sufere o dublă influență din direcții opuse: din partea graiurilor populare și din partea persoanelor având preocupări lingvistice”²⁰.

Principalul modelator al limbii române literare în prima jumătate a secolului al XIX-lea a fost Ion Heliade-Rădulescu. Dincolo de concepția foarte modernă în privința creării unei terminologii adecvate²¹, rețin atenția ideile lingvistice ale autorului, pe care le găsim exprimate îndeosebi în lucrările de până la 1840 și care au contribuit substanțial la unificarea limbii române în raport cu structura graiurilor. Un rol foarte important în acest proces atribuie Ion Gheție corespondenței începute în 1836 cu Costache Negruzzi, la propunerea acestuia din urmă. Scrisorile acestea au fost un prilej pentru Heliade „să-și expună în mod sistematic cele mai importante puncte ale doctrinei sale lingvistice”²².

Dintre faptele de limbă care au fost considerate normă de Heliade amintim: folosirea formelor verbale cu dentala refăcută, așa cum circulau ele în varianta nordică; folosirea desinenței de persoana a III-a plural *-u* la imperfect, ca în vorbirea bănățeană; întrebuintarea auxiliarului în forma *a* la indicativ perfect compus, persoana a III-a singular; folosirea conjunctivului în forma *să dea*, nu *să deie*; forma corectă a participiului este *înviat*, nu *înviat*; formarea superlativului absolut cu *foarte* și *prea*, nu cu *tare*, ca în varianta moldovenească etc.

Chiar dacă normele propuse aveau ca model, în general, varianta sudică a limbii române, Heliade nu a respins nici formele specifice altor variante, atunci când aceste forme se apropiuau mai mult de cele latinești originare sau când erau considerate corecte. Criteriile care au stat la baza

¹⁹ I. Heliade Rădulescu, *op. cit.*, p. 230.

²⁰ I. Gheție, *BDRL*, p.432.

²¹ Heliade a propus o terminologie modernă, care s-a încetățenit în lingvistica românească: *substantiv, adjectiv, verb, adverb, prepoziție*. Uneori, ca să faciliteze înțelegerea termenilor neologici, el a dat între paranteze traducerea lor în limba română: *nominativ (de numire); genitiv (de neam); dativ (de dare); acuzativ (de cauză); vocativ (de chemare); pronume interogativ (de întrebare); verbe active (de lucrare)* etc. Folosirea unei terminologii neologice moderne este justificată de el în lucrarea din 1832, *Repede aruncătură de ochi asupra limbei și începutului rumânilor*. Aici el îi critică pe cei care cred că „tot din limba de obște ce avem să cârpim vorbe și să botezăm lucrurile” (Ion Heliade Rădulescu, *Scrieri lingvistice*, ediție, studiu introductiv, note și bibliografie de Ion Popescu-Sireteanu, București, 1973, p.73). Rezultatul unei astfel de întreprinderi ar fi soluții de-a dreptul ilare: „persoana să o numim obraz și prin urmare pronumele personale din gramatică să le numească în loc de nume obraznice și personalitatea obrăznice? Cine nu s-ar mira de o limbă în care *triunghiul* s-ar numi *clin* și *linia perpendiculară*, *linie popoiată?*...” (ibidem).

²² I. Gheție, *BDRL*, p.490.

selectării normelor unice erau, în concepția lui Heliade: 1.criteriul latinității formelor; 2.criteriul uzului sau al circulației formelor; 3.criteriul regularității gramaticale; 4. criteriul eufoniei²³. În aplicarea acestor criterii se aveau însă întotdeauna în vedere logica limbii, structura și tendințele ei interne.

Cele câteva considerații de până acum au avut rolul de a sublinia faptul că normele limbii române actuale sunt rezultatul unui proces îndelungat de dezvoltare socială și culturală.

Devenind o deprindere, norma capătă caracterul subconștient al oricărui automatism. Ca urmare, ea se produce fără efort deosebit și nu se analizează la fiecare utilizare. Așa se face că, în principiu, cei care folosesc limba literară au tendința de a se conforma tuturor exigențelor normelor ei. Există însă, în practică, situații în care vorbitorii se abat de la norme, mai ales în cazurile în care norma nu poate fi stabilită precis. Astfel se nasc *abaterile* de la normă. Cele două noțiuni, *norma* și *abaterea*, se află în corelație, deoarece o normă se raportează obligatoriu la abatere și invers. Pornind de aici, putem face constatarea că ceea ce la un moment dat este considerat *corect* poate deveni o formă condamnată de evoluția limbii, constituindu-se în abatere și fiind împinsă la periferia uzajului și invers: o *deviere* poate reprezenta un aspect nou al normei consacrate de uzajul limbii. Devierile pot fi și ele *accidentale* – cauzate de necunoaștere – și *intenționate* – atunci când scopul abaterilor este expresiv sau expresiv-estetic, artistic.

Greșelile sau abaterile accidentale au drept cauze: *insuficienta cunoaștere a unei limbi* (în cazul în care o limbă dată e vorbită de un străin); *comoditatea sau legea minimului efort*, cu manifestare mai frecventă în fonetică și în vocabular; *analogia*, „care reprezintă forma în care se manifestă legea generală de regularizare și de organizare tot mai coerentă a materialului lingvistic în cadrul sistemului unei limbi” (V. Guțu-Romalo, *Corectitudine și greșală*, Buc., 1972, p.20), cu acțiune fermă îndeosebi în morfologie, în sensul simplificării și regularizării sistemului, al normalizării și al eliminării excepțiilor, a ceea ce se constituie în fapte aberante (*ibidem*).

Inovațiile nu apar cu scopul de a simplifica, ci sunt de cele mai multe ori rezultatul unei întâmplări. Dar inovația poate să prindă, deci să se impună, sau să nu prindă și atunci să rămână la nivel de formație personală. O inovație are șanse să se impună numai în măsura în care este utilă.

De exemplu, în latina târzie, desinențele cazuale au dispărut pe cale fonetică, ceea ce a determinat creșterea rolului prepozițiilor pentru exprimarea sensurilor cazuale și a topicii. Trecerea de la latină la română a însemnat o serie de transformări fonetice care au schimbat fizionomia cuvintelor. Rezultatul a fost, în ceea ce privește flexiunea nominală, sincretismul cazual nominativ – acuzativ: *lupus* (N) și *lupum* (Ac), *filius* (N) și *filium* (Ac) > formele unice *lup* și *fiu*. Astfel, pentru a distinge nominativul de acuzativ, era nevoie de un mijloc formal, iar acesta se impunea mai ales în cazul numelor de ființe, care puteau fi deopotrivă *agens* și *patiens*. Un prim mijloc la care a recurs limba a fost topica. Pentru a elibera însă vorbirea de încorsetarea ordinii fixe, dacoromâna și-a creat un mijloc formal mai comod: utilizarea prepoziției-morfem *pre/pe* înaintea complementului direct nume de ființe, de regulă umane, sau nume de viețuitoare personificate.

Pentru a explica fenomenul, N. Drăganu (*Elemente de sintaxă a limbii române*, Buc., 1945, p.87) pornește de la trei exemple concludente: *Țiganii i-au alungat copiii*; *Strigă servitorul*; *Nu-l vezi tu pe Ghiță că e mereu pe gânduri?* În primul exemplu, intonația și pauza pot duce la interpretări diferite: „Pe țigani i-au alungat copiii” sau „Țiganii i-au alungat pe copiii lui”; în al doilea exemplu, *servitorul* este subiect sau complement direct. Lămurirea poate veni din intonație, dar elementul distinctiv îl va reprezenta tot prepoziția-morfem: „Strigă pe servitor” sau „Îl strigă pe servitor”. În al treilea enunț, eliminarea prepoziției ar avea ca efect o altă confuzie: „Nu-l vezi tu, Ghiță, că e mereu pe gânduri?”, deci acuzativul ar putea fi interpretat ca vocativ. Din aceste exemple se vede limpede că a fost nevoie de folosirea acestui mijloc formal pentru exprimarea complementului direct.

O întrebare firească este în legătură cu vechimea acestei inovații în limba română și cu originea acestei prepoziții. În româna comună, prepoziția *pre* (< lat. *per*) avea sens local, indicând suprafața. Construcțiile cu *pre* la substantive ce denumesc persoane, având rolul de a individualiza, sunt ulterioare. După unii specialiști (Sextil Pușcariu, Al.Rosetti, Florica

²³ Șt. Munteanu, V. D. Țâra, *Istoria limbii române literare*, București, 1983, p.161.

Dimitrescu), introducerea acestei inovații în limbă a avut loc în sec. al XVI-lea, în timp ce O. Densusianu (p. *Istoria limbii române*, vol. II, Buc., 1961, p. 240) e de părere că această prepoziție la acuzativ, cu scopul precizat mai sus, apăruse și se întrebuinta consecvent înainte de sec. al XVI-lea, de vreme ce apare în textele publicate în volume de documente, texte netraduse în cea mai mare parte. Aceasta a avut o circulație deosebită mai ales în regiunea sudică a teritoriului locuit de dacoromâni (Muntenia, Oltenia, sudul Transilvaniei și al Moldovei). N. Drăganu crede că în română și în aromână construcția cu *pre* nu a apărut independent, ea datând din străromână. La o concluzie similară ajungea și Ion Coteanu (*Morfologia numelui în protoromână*, Buc., 1969, p. 70).

Omonimia casuală la nivel desinențial a făcut ca formula *văzu el Dumnezeu*, din secolul al XVI-lea, să fie echivocă în limba română, de vreme ce nu se putea înțelege dintr-o dată care este subiectul și care este complementul direct. Rezolvarea omonimiei a venit odată cu introducerea prepoziției *pe*, iar interpretarea a putut fi: *văzu el pe Dumnezeu* sau *văzu Dumnezeu pe el*. Astăzi spunem: *Vecinului acestuia i-am dat cărți* și nu știm exact dacă *acestuia* este adjectiv pronominal demonstrativ („acestui vecin”) sau este pronume demonstrativ („vecinului lui Ion”). Rezolvarea omonimiei într-o astfel de situație este posibilă exclusiv prin topică: *Acestui vecin i-am dat cărți*, dar, cel puțin deocamdată, nu s-a impus ca normă topica fixă (antepus) a adjectivului pronominal demonstrativ.

Nivelul morfologic al limbii, deși este în general unitar, în raport cu nivelul fonetic, de exemplu, nu este lipsit de contradicții, acestea manifestându-se cu deosebire în punctele periferice ale sistemului, fără a-i afecta organizarea internă. Contradicțiile sunt firești și generatoare de progres în limbă. În momentul în care o normă care se perpetuează dintr-o perioadă anterioară nu mai este agreată din diferite motive, aceasta este împinsă la periferia uzajului, este conștientizată ca abatere și, finalmente, este eliminată de vorbitori. Un timp însă, norma veche și norma nouă coexistă, schimbările în limbă fiind, cum se știe, lente, ceea ce explică prezența normelor oscilante pentru diferite aspecte morfologice uneori chiar la nivelul unui și aceluiași text. În măsura în care factorul fonetic nu poate fi neglijat în morfologie, vom spune că unele aspecte morfologice sunt reflexul direct al particularităților fonetice ale vorbirii dintr-o regiune sau alta (opозиția desinențială [-ø]/[-ă] – *păhar/păhară* – pentru exprimarea numărului în clasa neutrelor, ca urmare a rostirii dure a consoanelor; structura incompletă a numeralului ordinal masculin ca urmare a reducerii diftongului [-ea] la [-e]: *al doilea – al doile*). Cu cât autorul sau autorii unui text manifestă reținere față de particularitățile limbii de acasă, cu atât cresc șansele de a avea unitate sporită sub raport fonetic, morfologic și lexical. Tendințele firești ale limbii, în cazul în care suntem în fața unui text tradus, sunt supuse nu o dată presiunii limbii din textul-sursă, mult mai mare dacă e vorba despre o traducere religioasă. Influențele pot fi în sensul susținerii unor norme considerate deja arhaice la momentul traducerii (încadrarea unor substantive la declinarea a III-a – *grindine, marmure, soarte*) sau al introducerii unor norme noi, redundante o vreme pe lângă cele existente, cu șanse mai mari sau mai mici de a se impune (*talantum* – cu pluralul *talantumuri* –, pe lângă *talant*, cu pluralul *talanți*). În unele cazuri, sub această presiune se pot crea modele care devin funcționale în limba vorbită (exprimarea perifrastică a unor sensuri temporale; realizarea construcțiilor intensive cu verbul la diferite moduri și timpuri, însoțit de un substantiv coradical), situație în care nu întotdeauna se mai poate delimita între ceea ce a rezultat datorită urmăririi unui model străin și ceea ce a rezultat grație suportului pe care traducătorul l-a găsit în graiul său de acasă.

Astfel de aspecte sunt periferice în sistem, dar prezența celor mai multe dintre ele în diacronie, așa cum se poate vedea în toate lucrările de specialitate, demonstrează că norma literară se fixează greu, mai ales până intervine acțiunea unificatoare a lucrărilor normative.

SCHEMĂ RECAPITULATIVĂ (I)

Constituirea normei literare:

- caracterul normat al limbii literare;
- norma unică / normă în variație liberă acceptată;
- lucrări normative care consfințesc normele limbii române literare;
- normele limbii române actuale sunt rezultatul unui proces îndelungat de dezvoltare socială și culturală;
- evoluția normei grafice și ortografice în limba română:
 - scrierea cu slove chirilice;
 - scrierea cu litere latine;
- criteriile care au stat la baza selectării normelor unice, în concepția lui Heliade:
 - criteriul latinității formelor;
 - criteriul uzului sau al circulației formelor;
 - criteriul regularității gramaticale;
 - criteriul eufoniei;
- câteva aspecte privind constituirea normei literare la nivel morfosintactic:
 - rezolvarea omonimiilor rezultate în urma dispariției pe cale fonetică a desinențelor cazuale în evoluția de la limba latină la limba română: *topica*, întrebuințarea prepoziției *pe* etc.

TEST DE CONTROL ȘI AUTOEVALUARE (I)

1. Definiți norma literară.
2. Menționați lucrările normative pe care le întrebuințați atunci când aveți incertitudini privind corectitudinea în exprimare.

PRINCIPIUL MORFOLOGIC AL ORTOGRAFIEI ROMÂNE ACTUALE

Rezumat:

Capitolul cuprinde cele mai importante aspecte prin care morfologia intervine în reglarea normelor ortografice ale limbii române. Aici se vor cuprinde fapte de ortografie a căror rezolvare este guvernată de structura morfologică a cuvintelor, privite ca unități morfosintactice autonome și ca unități lexicale. Vom avea deci în vedere numai faptele rezultate din combinația morfemelor prezente în structura morfosintactică și lexicală a cuvântului, lăsând la o parte cuvintele monofonematice. De asemenea, studenții vor înțelege de aici faptul că o bună cunoaștere a normelor gramaticale este întotdeauna de un real folos în ortografie, atunci când norma fonetică nu ne este de prea mare ajutor.

1. Precum se știe, ortoepia condiționează în cea mai mare parte ortografia. Problemele ortografiei sunt însă mult mai complexe și, ca atare, ortografia nu poate fi redusă la legăturile ei cu ortoepia; respectarea normelor ortoepice nu presupune cu obligativitate stăpânirea normelor ortografice în totalitate. Dacă în secolul al XIX-lea ortografia avea ca prim scop adaptarea sistemului grafic latinesc la cerințele limbii române²⁴, problemele pe care le are azi de rezolvat ortografia sunt cu mult mai diverse și mai complicate, fiind chemată ca, împreună cu alte științe lingvistice, să asigure limbii române în varianta ei literară statutul unui instrument capabil să materializeze și să vehiculeze cultura română scrisă.

Este astăzi îndeobște cunoscut că vorbirea literară nu se reduce la pronunțarea corectă a sunetelor și nici a cuvintelor luate izolat; vorbirea este un lanț de sunete, iar ortografia obligă la delimitarea unităților lingvistice, atât la nivel lexical, cât și la nivel morfosintactic, fiind legată în mod direct de procesul de decodare a expresiei. Fără a lua în calcul, deocamdată, posibilitatea tranșării diferite a lanțului de sunete, trebuie să avem în vedere că:

a) există tranșe sonore foarte asemănătoare care se asociază cu tranșe grafice diferite: *ea* – pronume și *ia* – verb se pronunță (aproape) la fel;

b) „printre enunțurile efectiv utilizate de subiecții vorbitori, numai unele realizează o combinație zisă *gramaticală*, în sensul că aceasta este autorizată de regulile limbii; multe corespund unei combinații interzise de către aceleași reguli”²⁵: o bună parte dintre vorbitorii de limbă română rostesc *acelaș*, iar la începutul secolului al XIX-lea se și scria *Rădăuș*, *Cernăuș*, neglijându-se structura morfematică a cuvintelor (*acela* + *și*, *Radu*/ *Cernu* + *-ăuși*).

În aceste condiții, afirmația că nimeni „nu poate să scrie corect dacă nu are cunoștințe de gramatică”²⁶ nu conține nimic exagerat. Dimpotrivă, „regulile morfologice pot și trebuie să servească drept călăuză la redarea în scris a cuvintelor și formelor gramaticale, când, din cauza pronunțării neconforme cu limba literară sau din alte cauze, suntem în primejdie de a greși. Acest principiu are o mare valoare practică și de aceea el trebuie aplicat, uneori chiar împotriva realității fonetice, dacă ușurează deprinderea regulilor ortografice”²⁷.

Implicarea morfologiei în fundamentarea normelor ortografice este obligatorie pentru că „morfologia nu diferă deloc sau aproape deloc de la un grai la altul și nici de la graiurile locale la limba literară, ceea ce înseamnă că ea poate servi ca o călăuză sigură și unică, adică pentru toate subiectele vorbitoare în deprinderea regulilor ortografice mai dificile”²⁸. Prin implicarea gramaticii, schemele de folosire a limbii devin raționale, vorbitorul conștientizând caracterul motivat al regulilor ortografice, prin raportarea la clase de cuvinte cu structură asemănătoare, și evitând memorarea mecanică a formelor

²⁴ Vezi Titu Maiorescu, *Despre scrierea limbii române*, în Idem, *Critice. 1866–1907*, vol. al II-lea, București, 1915, p. 24.

²⁵ Oswald Ducrot, Jean Marie Schaeffer, *Noul dicționar enciclopedic al științelor limbajului*, Editura Babel, București, 1996, p. 205.

²⁶ Flora Șuteu, Elisabeta Șoșa, *Ortografia limbii române. Dicționar și reguli*, Editura Floarea Darurilor, București, 1995, p. 255.

²⁷ Iorgu Iordan, *Limba română contemporană. Manual pentru instituțiile de învățământ superior*, București, 1954, p. 228.

²⁸ *Ibidem*.

fiecărui cuvânt în parte. În felul acesta vorbitorul este invitat la judecarea și interpretarea faptelor de limbă pe care urmează să le folosească. Ritmul mai lent de construire a textului în scris permite autorului să-și gândească mai îndeaproape construcția, înainte ca aceasta să devină realitate și chiar, dacă e cazul, să facă modificări pe parcurs.

Nu trebuie neglijat faptul că, de-a lungul timpului, morfologia a impus modificări în expresia cuvintelor tocmai pe baza asemănării morfematice a cuvintelor (vezi mai vechiul, azi popularul, <eu> *poci*, înlocuit de <eu> *pot* prin impunerea analogică a radicalului verbal de la celelalte persoane, fără alternanța /t/ ~ /c/). O bună parte din etimologismul ortografiei românești de până la 1904 era bazat pe structura morfologică: *Bucurescu* și *Bucuresci*, având același sufix, -esc(u), trebuia să fie scrise în așa fel, încât să facă evidentă asemănarea lor structurală, deci nu *București*; *văd*, *vezi*, *vede* trebuia să se scrie *vědu*, *vedzi*, *vede*, pentru a evidenția unitatea radicalului etc. Cum însă scrisul tinde să influențeze pronunțarea, astfel de forme puteau genera pronunțări aberante, ceea ce a determinat renunțarea la astfel de scrieri.

Natura foarte strânsă a relației dintre ortografie și morfologie poate fi probată nu numai și nu atât prin afirmația că ortografia românească se conduce în primul rând după morfologie²⁹, ci și prin faptul că gradul de stăpânire a normelor ortografice poate proba măsura în care sunt cunoscute normele morfologice (corect e *colegei înseși*, nu *colegei însăși*, întrucât în adjectivul pronominal de întărire, compus din pronumele *însu*, *însă*, *înși*, *înse* și pronumele reflexiv în dativ, primul formant se acordă în gen, număr și caz <fem., sing., G-D>, iar cel de al doilea în persoană și număr <pers. a III-a, sing.>).

Trebuie să avem în vedere că prin morfologie se înțelege astăzi nu numai partea gramaticii care studiază flexiunea cuvântului, ci ramura lingvisticii care privește cuvântul ca unitate autonomă, cu identificarea modului de organizare a acestuia pentru exprimarea valorilor gramaticale, dar și a celor lexicale. În felul acesta *morfologia* privește pe de o parte flexiunea, la radical adăugându-se elementele flectivului și elementele suprasegmentale, iar pe de altă parte derivarea, morfemului independent adăugându-i-se³⁰ morfemele dependente (afixe lexicale), și compunerea cuvintelor.

În acest capitol se vor cuprinde fapte de ortografie a căror rezolvare este guvernată de structura morfologică a cuvintelor, privite ca unități morfosintactice autonome și ca unități lexicale. Vom avea deci în vedere numai faptele rezultate din combinația morfemelor prezente în structura morfosintactică și lexicală a cuvântului, lăsând la o parte cuvintele monofonematice.

Înțelegând prin morfem unitatea lingvistică minimală cu calitate de semn, care constă în asocierea dintre o expresie și un conținut, vom aplica principiul morfologic numai în ortografierea cuvintelor care conțin minimum două morfeme identificabile în limba română (structura este analizabilă) sau similare unora din limba română (structura este semianalizabilă). Valoarea principiului morfologic constă tocmai în identificarea structurii morfologice a cuvântului și păstrarea unității elementelor componente ale cuvântului, morfemele, indiferent dacă este vorba despre flexiune, derivare sau compunere.

Structura fonetică a cuvântului poate fi influențată de factori subiectivi, printre aceștia situându-se și factorul estetic³¹, dar structura morfologică nu ține seamă de subiectivism, de aceea în disputa dintre principiul morfologic și cel fonetic are câștig de cauză morfologicul, chiar când pare nefiresc și chiar fără să se invoce structura morfologică.

2. Alternanțele fonetice, rezultat al evoluției fonetice, constituie o particularitate a limbii române printre limbile romanice și se manifestă ca modificări sistematice apărute în ansamblul formelor pe care le poate lua un cuvânt în cursul flexiunii sau ca bază pentru formarea de noi cuvinte. Cum unele pronunțări sunt foarte apropiate de altele, asigurarea unității morfematice a cuvintelor a impus soluția ortografică.

Diftongii /ea/ și /ia/ au o pronunțare foarte apropiată, putându-se confunda în rostire. În scriere însă, trebuie impusă o normă de delimitare. Soluția impusă în 1932, aproape strict fonetică: „Diftongul *ia*

²⁹ Vezi N. Creangă, *Despre ortografie*, în CV, 1952, nr. 1.

³⁰ Pentru derivarea regresivă, vezi I. Coteanu, Angela Bidu-Vrănceanu, *Limba română contemporană*, vol. al II-lea, EDP, București, 1975, p. 207–208.

³¹ Din lat. *sera* avem în română *seară* în zona sudică și *sară* în cea nordică. A fost acceptat în limba literară *seară* pentru că „sună mai frumos“. În concurența dintre variantele *seamă* și *samă* s-a impus tot cea cu diftong, deși etimonul, magh. *szám*, ar fi impus varianta nordică; a avut câștig de cauză „sonoritatea“.

se scrie astfel la începutul cuvintelor, după vocale și după *ch, gh*³², iar “după celelalte consoane avem diftongul *ea*”³³, s-a dovedit inefficientă, fiind necesare foarte multe precizări, cum ar fi: „Fac excepție [de la scrierea cu *ia*]: pronumele *ea* (femininul lui *el*), spre a se deosebi de *ia* (de la *lua*), și *aceea* (femininul de la *acela*), spre a se deosebi de *aceia* (pluralul de la *acela*). Tot astfel femininele articulate de la neologisme, precum: *aleea, ideea, statuea*, și de la formele de singular în *-che* și *-ghe*, precum: *redichea, urechea, vechea*”³⁴; „Tot cu *ea* se scriu după consoante (afară de *ch, gh*) și terminațiile de imperfect ale verbelor de conj. a IV-a: *fereai...*”³⁵.

La reforma din 1953 s-a impus o soluție mai simplă, mai practică: se scrie și se pronunță *ea* când alternează cu *e*, în formele flexionare ale cuvântului (*cheamă – chem, blochează – blochez, muncească – muncesc, pământescă – pământesc, ceartă – certuri, gheată – ghete, tinichea – tinichele, seacă – sec, cheală –chel, meargă – merg*), cât și în derivatele acestuia (*țepă – țep, deal – delean, geam – gemuleț, ceai – ceiuț, gheață – îngheța, beat – beție, cheag – încheaga, leac – lecui, meargă – mergător, șteargă – ștergător, neagră – înnegri, seamă – asemui, seară – însera, teacă – tecuță, țeavă – țevișoară etc.*)³⁶; se scrie și se pronunță *ia* când alternează cu *ie*, atât în formele flexionare ale cuvântului (*viață – vieți, piatră – pietre, biată – biete, amiază – amiezi, dezmiardă – dezmierzi etc.*), cât și în derivatele acestuia (*piață – piețar, viață – viețui, amiază – miez*), sau când nu există alternanțe (*chiar, diavol, ghiaur*). Se asigură astfel unitatea morfemică a cuvântului, cazurile de contradicție fiind mai rare (ar trebui *maghear*, prin raportare la derivatul *măgheruș*, dar *maghiar* este mai aproape de etimon, magh. *magyar*).

Ortografierea cuvântului *viață* ocupă un loc aparte. Norma actuală a impus pronunțarea în două silabe, *via-ță*, cu pluralul *vieți*, monosilabic, dar în cântarea de Paști se spune „Hristos a(u) înviat din morți, Cu moartea pre moarte călcând Și celor din morminte”³⁷ *vieață* (pron. *vi-ea-ță*) dăruindu-le“. Este cunoscut conservatorismul limbajului bisericesc, cu ușoară tentă de arhaizare, păstrând de această dată norma din 1932 și 1904: *vieață, vieți*. Structura morfologică recomandă pronunțarea și scrierea *vieață*³⁸, în care se pot identifica rădăcina *vi-*, din adjectivul *viu*, și sufixul *-eață*, destul de productiv într-o vreme în formarea de substantive de la adjective (cf. *albeață, dulceață, greață, negreață, roșeață, verdeață etc.*), respectându-se și alternanța */ea/ ~ /e/*. De data aceasta fonetica a avut câștig de cauză în fața morfologiei.

Abateră flagrantă de la pronunțare o constituie scrierea *ea* pentru pronumele personal de pers. a III-a fem., sing., căci în poziție inițială nu apare decât *ia*, atât în pronunțare, cât și în scris. Dar scrierea *ea* se justifică prin stabilirea relației cu masculinul *el*, ca și a relației dintre *ele* și *ei*³⁹, precum și prin tradiție. Celelalte excepții sunt aparente, supunându-se regulii alternanței: *această – aceste, acea – acele etc.*

Diftongul */ea/* poate rezulta din adăugarea articolului *-a* la substantive sau adjective terminate în */e/* (*urechea, vechea, veghea, ideea, tăcerea; luna, marțea, miercurea, vinerea*⁴⁰, *a șasea*⁴¹, *a șaptea, a zecea*⁴²) sau în consoanele în */ê/, /ġ/, /k/, /ġ/* (*atunci – atuncea, cinci – a cincea, mergea, fugeau, îngenunchea, veghea*), sau în *i* șoptit (*asemeni – asemenea, așijderi – așijderea*).

³² Sextil Pușcariu, Teodor Naum, *Îndreptar și vocabular ortografic după noua ortografie oficială, pentru uzul învățământului de toate gradele*, București, 1932, p. 23.

³³ *Ibidem*, p. 24.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Vezi ÎO₁₉₆₅, § 36, 38, 40, unde alternanța este uneori explicită, alteori implicită.

³⁷ În urmă cu jumătate de secol încă se pronunța și *mormânturi*, formă atestată din secolul al XVI-lea în varianta *mormânture*.

³⁸ Spre această pronunțare conduc și atestările din secolul al XVI-lea (vezi Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine. I Les origines; II Le seizième siècle*, Editura Grai și suflet – Cultura națională (În fonetic, la 136, e așa: “Grai și Suflet”), București, 1997, p. 418.

³⁹ A se vedea și relația dintre formele sufixului diminutival *-el, -ea, -ei, -ele* (*mărunțel, mărunțea <și mărunțică>, mărunței, mărunțele*).

⁴⁰ Compară formele însoțite de numeralul *o*: *o lună, o miercure etc.*

⁴¹ După unele păreri (vezi, de exemplu, Maria Manoliu Manea, *Sistematica substitutelor din româna contemporană standard*, EA, București, 1968, p. 67), aici *-a* ar fi parte componentă a morfemului discontinuu *a...a*, dar aceasta nu schimbă situația pentru ortografierea cuvintelor.

⁴² Acest model s-a extins și pentru *a cincea*, care trebuia să fie *cincia* (< *cinci*), așa cum apare la Sextil Pușcariu, Teodor Naum, *op. cit.*, alături de *a treizecea*, față de *a zecea*; a fost preferat de fiecare dată diftongul */-ea/* când *-a* se adăuga cuvântului terminat în */ê/, /ġ/, /k/, /ġ/*.

Tot astfel diftongul /ia/ se formează prin adăugarea articolului -a la cuvintele în /i/ semivocalic (*joia, a treia*), sau a altor morfeme cuprinzând pe -a(-) adăugate la flective terminate în vocală (*târguiau, croia, tăiat, ambreiază, mângâiau, deraiază*).

Mai complicată este situația demonstrativelor *aceea* și *aceia*, cu compusele lor, *aceeași* și *aceiași*. Situația lui *aceia* este asemănătoare cu a lui *a treia*: adăugarea lui -a a făcut ca semivocala /i/ din diftongul descendent /ei/ să formeze silabă cu vocala următoare, creându-se diftongul ascendent /ia/. Pentru *aceea*, care se pronunță, de fapt, ca și paronimul său, *aceia*, preferința pentru diftongul /ea/ se explică pe de o parte din nevoia de diferențiere, iar pe de alta prin apropiere de *acea*⁴³.

Problema alternanțelor nu se reduce la statutul diftongilor /ea/ și /ia/ și nu privește numai ortografia, ci și ortoepia, dar dacă în rostire folosirea unei forme sau a alteia poate trece neobservată, nu la fel stau lucrurile în ortografie. Poate și de aceea se acordă o atenție mult mai mare ortografiei în comparație cu ortoepia.

Principiul morfologic asigură unitatea morfematică a cuvântului și din punctul de vedere al imaginii grafice: morfemul independent sau baza lexicală, afixele lexicale și gramaticale. Or alternanțele pot tulbura această unitate (comp. *casă – case – căsuțe* cu *masă – mese – măsuțe*), de aceea s-a stabilit că „în rădăcina cuvintelor nu se poate scrie decât *i, e, a*, pe când în afara rădăcinii se poate scrie și *i, e, a* și *î, ă, ea*, după cum cere respectarea imaginii grafice unitare a desinențelor sau sufixelor respective”⁴⁴. Așa s-a ajuns la *așază, șade, înșală, deșartă; așează, înșeală* sunt pronunțări destul de răspândite, cu implicații și în scriere, dar nu și *șeade, deșeartă*, astfel că opțiunea pentru formele cu *a* în dauna celor cu *ea* este corectă. Au rămas însă și forme cu *ea* (*cutează, retează*), care nu respectă principiul, drept dovadă că formularea categorică a tuturor normelor poate conduce la eșec. Este și cazul regulii „se scrie peste tot cu *ă* acolo unde vocala alternează cu *a*”⁴⁵; printre exemplele cu care se ilustrează regula se află și cuvinte ca *șăpci, șăpcar, jăli, jăfui*, care s-au impus cu *e* în loc de *ă*: *șepci, șepcar, jeli, jefui*.

Alteori există în circulație atât forma cu alternanță, cât și cea fără alternanță, în raport de vocala care urmează. Vocala *e* provoacă, de regulă, alternanțe vocalice, pe când *i* provoacă alternanțe consonantice: comp. *bucată – bucate – bucăți, coadă – coade – cozi, nadă – nade – năzi, salată – salate* (dar *sălățile ursului*), *prelată – prelate*, dar *plată – plăți, estradă – estrade*, dar *stradă – străzi* etc. Timpul a favorizat o formă sau alta, fără a putea formula reguli foarte riguroase, afară de factorul estetic.

3. Cunoașterea normelor gramaticale este totdeauna de un real folos în ortografie atunci când norma fonetică nu ne e de prea mare ajutor.

3.1. Este o particularitate a limbii române nepronunțarea lui -l atunci când are funcție de articol hotărât; se pronunță *omu, leu, tablou, taxiu*, cu accent paroxiton, *codru*, în loc de *omul, leul, tabloul, taxiul, codrul*. Eliminarea articolului -l are cauză funcțională și s-a produs de multă vreme. Când nu este articol, -l se păstrează în pronunțare, fie că /u/ ce-l precedă este neaccentuat (*calcul, staul*), fie că este accentuat (*destul, fudul, mascul, pățul*), ceea ce probează că nu poziția finală a lui *l* a dus la eliminarea lui, ci pierderea valorii, a funcției⁴⁶.

La substantivele și adjectivele terminate în consoană, semivocală sau vocală, afară de /u/, funcția de articol în comunicarea orală o preia *u* din fața lui -l, care devine totdeauna vocalic. Opoziția articulat/nearticulat este marcată în planul expresiei orale de opoziția /ø – u/ (*om – omu, bici – biciu, ochi – ochiu, unghi – unghiu, taxi – taxiu, domino – dominou, portbebe – portbebeu; nai – naiu, clei – cleiu, noroi – noroiu*), sau de opoziția /u/ semivocalic din diftong descendent – /u/ vocalic, forma articulată având totdeauna o silabă în plus (*cadou, călău, brău, șleau, cafegiu*).

Substantivele terminate în /u/ se împart în două grupe: cele în care /u/ este accentuat (*atu*) se articulează ca și cele terminate în consoană, prin adăugarea lui -u(l); cele în care /u/ este precedat de grupul

⁴³ Textele românești vechi prezintă pe de o parte întrebuițări ca *aceaia samă* (DH, XI, 318), *ceaia lume* (CC^I, 243), iar pe de alta: *casa acea* (CV, VI, 2), *dereptu acea, după acea, pentru acea* (PS, PH, 1.5) etc. (vezi Ovid Densusianu, *op. cit.*, p. 535).

⁴⁴ Mioara Avram, *Principii ale alcătuirii unui nou îndreptar ortografic al limbii române*, în LR, 1975, nr. 4, p. 48.

⁴⁵ Alexandru Graur, *Mic tratat de ortografie*, ES, București, 1974, p. 112.

⁴⁶ În poezie se produce frecvent eliminarea articolului -l, funcția de articol preluând-o totdeauna *u* anterior: “Vezi un rege cepânzește *globu-n* planuri pe un veac”; “știi că *visu-acesta* cu moarte se sfârșește”; “Numai *omu-i* schimbător” (M. Eminescu).

consonantic format din oclisivă sau fricativă urmată de lichidă (*codru, astru, cadavru, cifru*) nu mai marchează în comunicarea orală opoziția articulat/nearticulat, prezentând aceeași structură morfematică. Această ultimă categorie de substantive impune marcarea în scris a articolului *-l*, realizându-se opoziția *codru – codrul, cifru – cifrul*.

Adăugarea articolului *-l* la substantivele terminate în *u* semivocalic marchează și în scris opoziția articulat/nearticulat (*leu – leul, ou – oul*), astfel încât omografia este evitată. Nevoia de uniformizare morfematică obligă la folosirea în scris a articolului *-l* la toate clasele de substantive și adjective masculine și neutre, fie că acesta apare în comunicarea orală, fie că nu apare. Dacă însă în comunicarea orală absența articolului *-l* trece neobservată, ba chiar rostirea acestui *l* este considerată adesea un semn de prețiozitate, în scris articolul *-l* trebuie totdeauna exprimat⁴⁷, absența lui fiind dovada unei neglijențe condamnabile.

Se exclud de aici numele de persoană, la care articolul *-l* nu se folosește; corect e deci *Nelu, Radu, Florescu, Suceveanu*, formele cu *-l* datorându-se hipercorectitudinii⁴⁸.

Mai complicate sunt lucrurile în privința numelor de locuri. Norma administrativă a impus eliminarea articolului *-l* în numele de localități, atât în numele simple (*Runcu, Secu*), cât și în numele compuse (*Râmnicu-Sărat, Sighetu-Marmăției, Târgu-Neamț*), unde articularea primului termen ar fi impusă de prezența determinativului. În practică se constată numeroase încălcări ale normei, explicabile, dacă avem în vedere că „toponimele fără *-l* în limba scrisă [...] produc, în special în cazuri ca *Progresu, Avântu, Oțelu-Roșu, Modelu* etc., impresia unei nejustificate coborâri a registrului de exprimare”⁴⁹.

Hidronimele, în marea lor majoritate circulând și în forma nearticulată (*«râul» Olt, Someș, Râmnic, Siret, Ampoi*), vor fi scrise cu *-l* când contextul cere forma articulată, fie că sunt toponime simple (*Trecem Râmnicul/Ampoiul, Sohodolul*), fie că sunt toponime compuse (*Crișul-Repede, Dălhăușul-cu-Apă*).

Când toponimele s-au format de la antroponime, se scriu cu articolul *-l* (*Vârful Moldoveanul*), spre a se deosebi de antroponime, unde *-l* nu se folosește, oferind astfel și posibilitatea de a diferenția toponimul de antroponim⁵⁰.

În firmele instituțiilor sau întreprinderilor numele prin care se individualizează trebuie să fie articulate, deci scrise cu *-l* (*Întreprinderea Titirezul, Întreprinderea Zimbrul* etc.). O combinație de tipul *Patinoarul Sloi* e nespecifică limbii române, ca atare denumirea *Zimbru* a unei întreprinderi din Suceava trebuie să conțină la final articolul *-l*⁵¹.

Articularea substantivelor și a adjectivelor se realizează prin adăugarea articolului direct (*leul, tabloul, fratele, aleea*) sau prin intermediul lui */u/* (*omul, unchiul, ariciul, zbenghiul, tramvaiul, teiul, taxiul, dominoul, dubleul, atuul, ziua, cafeneaua*); la substantivele terminate în */ă/* sau */ie/*, articolul *-a* înlocuiește vocala ultimă (*masă – masa, tată – tata*⁵², *familie – familia, doctorie – doctoria, femeie – femeia*). Se ajunge astfel ca și în cazul articulării să se respecte regula alternanței */e/ ~ /ea/*, */ie/ ~ /ia/*, care angajează literele *e* și *i* cu valoare semivocalică, dar și vocalică.

O problemă aparte pentru gramatica românească este folosirea articolului genitival⁵³, care, se precizează în mai toate gramaticile, se acordă cu regentul substantivului sau al posesivului (*capăt al cursei*). În comunicarea orală acest articol este redus foarte adesea la forma invariabilă *a*, mai ales în cazul unui ritm alert și cel mai frecvent în vorbirea neîngrijită. Când regentul substantivului în genitiv este o sintagmă, acordul substantivului în genitiv ridică probleme de interpretare a enunțului. La TVR₁ se vorbea,

⁴⁷ Funcționalitatea unor norme este mai importantă decât economia de hârtie, cerneală și energie, invocată de Al. Graur, *op. cit.*, p. 153, pentru renunțarea la notarea articolului *-l* în scris.

⁴⁸ Articularea numelor unor personaje în operele de inspirație istorică (vezi Costache Negruzzi, *Alexandru Lăpușneanu*) se explică prin respectarea normelor ortografice ale timpului, iar nume de persoane ca *Onciul, Nanul* fie sunt arhaizante, fie aparțin unor regiuni unde limba oficială era alta decât limba română. A se vedea *Grosul*, în Republica Moldova, *Seul*, în Bucovina etc.

⁴⁹ Al. Ionașcu, *Toponimia și cultivarea limbii*, în LR, 1976, nr. 5, p. 532; A se vedea și *Tezaurul toponimic al României. A. Moldova, vol. I, Repertoriul istoric al unităților administrative-teritoriale, 1772–1988, Partea 1, A. Unități simple*, EA, București, 1991, p. XXXVII, unde se pledează pentru menținerea lui *-l*.

⁵⁰ Comp. *Ajungem pe Moldoveanu*, față de *Ajungem la Moldoveanu*.

⁵¹ Dacă în loc de *zimbru* s-ar folosi *bour*, forma nearticulată ar fi o greșală evidentă pentru oricine.

⁵² Substantivul *tată* prezintă două articulări: una specifică genului, cu *-l* (*tatăl*), și una specifică substantivelor terminate în *ă* (*tata*). Prima apare în prezența unui determinativ (*rugăciunea Tatăl nostru; Tatăl meu e șofer*), cealaltă – fără determinativ (*M-am întâlnit cu tata*). Forma *tatul* are circulație periferică.

⁵³ Nu prezintă interes aici discuția despre încadrarea acestui articol printre pronume. Vezi poziția critică la Corneliu Dimitriu, *Tratat de gramatică a limbii române. Morfologia*, Institutul European, Iași, 1999, p. 171 și urm.

într-o emisiune din 11.01.1995, ora 20,35, despre *punctul de plecare a negocierilor*; enunțul este indubitabil greșit, căci nu se are în vedere *plecarea negocierilor*, ci *punctul de unde acestea au plecat*, greșeală de care, probabil, în scris autorul și-ar fi dat mai lesne seama. Așa se vorbește despre *punctul de fierbere al unui lichid*, în comparație cu *punctul de fierbere al altui lichid*, despre *procesul de condamnare a societății*, față cu *procesul de condamnare al societății*, în ultimul caz societatea fiind obiect sau agent al condamnării.

3.2. Scrierea cu -i, -ii, -iii ridică dificultăți insurmontabile în cazul când nu se ține seama de structura morfematică a cuvântului, pronunțarea, care nu e totdeauna măsură pentru corectitudine, întinzând curse neavizaților. Afirmatia că „fără gramatică nimeni nu-și poate da seama, de exemplu, de ce unele cuvinte se scriu cu un singur *i*, iar altele cu *ii*, deși se pronunță la fel”⁵⁴ pare a fi exagerată, dar nu e. Lucrând pe un eșantion de 40 de subiecți, câte zece din Moldova, Muntenia, Basarabia, Transilvania, între 11 și 22 de ani și care aveau cunoștințe de fonetică la nivelul școlii medii, Adrian Turculeț a ajuns la concluzia că „în marea majoritate a cazurilor (peste 90%) sunetul final [echivalent al diftongului descendent *i*] este un *i* vocalic obișnuit: [*lúpi, púi, copíi, șcólí*]. Numai la unii informatori din Moldova și Basarabia am notat cazuri de păstrare a semivocalei finale: *úúrșíi, púií, (piața) unirií*; la nici unul dintre acești subiecți rostirea mai mult sau mai puțin perceptibilă a lui */-i/* nu este consecventă”⁵⁵.

În aceste condiții, rațiunea scrierii cu **-i, -ii sau -iii** este dictată numai de morfologie, fiind în directă legătură cu structura morfematică a cuvântului și neavând corespondent în distincțiile din pronunțare. Scrierea cu **-i, -ii, -iii** corespunde unei realități fonetice numai în clasele mici sau în pronunțarea emfatică din ocaziile solemne, când cititul ori discursul are „un tempo rar, care pune în valoare finala cuvântului”⁵⁶, așa cum nu se întâmplă în pronunțarea curentă, nici măcar în așa-numitul stil citit⁵⁷.

În mod curent se pune problema scrierii cu doi sau trei **-i**, lăsându-se deoparte scrierea cu un singur **-i**. De fapt ar trebui să se înceapă cu scrierea cuvintelor care au la finală un singur *i*, aici aflându-se cheia înțelegerii, căci litera *i* are în scrierea românească trei valori, toate actualizându-se în poziția finală a cuvintelor: */i/* vocalic (*codri, noștri*), */i/* semivocalic (*cai, pui, tei, broscoi, răi*), sau */^l/* șoptit (*plop*i**). Acestea li se adaugă valoarea de semn diacritic în grupurile **ci, gi, chi, ghi** (*saci, aprigi, unchi, pezevenghi*). Am selectat aici forme de plural nearticulat de la masculin, rezultate, în cele mai multe cazuri, din adăugarea desinenței de plural *-i* sau din omonimia pluralului cu singularul. Prin articulare, se adaugă un al doilea */i/*, ajungându-se la o uniformizare a finalei cuvintelor, toate având în această poziție diftongul descendent */-ii/*: *codrii, monștrii, caii, puii, teii, broscii, răii, plopii, sacii, aprigii, unchii, pezevenghii*, despre a cărui pronunțare, redusă în general la */i/*, am vorbit mai sus.

E de observat că în comunicarea scrisă opoziția articulat – nearticulat este marcată în planul expresiei de opoziția dintre **-i** și **-ii**, iar în comunicarea orală aceeași opoziție din planul conținutului este marcată în planul expresiei de opoziția dintre */-i/* nesilabic (semivocalic sau șoptit) și */-i/* silabic; la cuvintele care au forma nearticulată cu */i/* vocalic, opoziția articulat – nearticulat se neutralizează. Devine astfel vizibil modelul după care operează necunoscătorii normelor gramaticale: unii scriu precum pronunță, cu **-i** peste tot, indiferent de statutul acestuia, omografia extinzându-și terenul; alții extind pe **-ii**, folosindu-l pentru orice */-i/* silabic din rostire, astfel că, pe lângă *miniștrii, aștrii* etc., apar *noștrii, voștrii*⁵⁸, *Arghezii, Alecsandrii* etc. În foarte multe cazuri se scrie însă la întâmplare, apărând **-i** în loc de **-ii** și **-ii** în

⁵⁴ Flora Șuteu, Elisabeta Șoșa, *op. cit.*, p. 255.

⁵⁵ Adrian Turculeț, *Aspecte ale rostirii românești standard actuale*, în „Limba Română”, Chișinău, 1995, nr. 1, p. 99–100. Vezi și Lidia Ciobanu, Lidia Sfirlea, *Cum scriem, cum pronunțăm corect. Norme și exerciții*, ES, București, 1970, p. 100: „*i* final ca articol al unor plurale masculine (*oamenii, lupii, unii*) și al unor genitiv-dative (*lumii, țării, vulpii*) reprezintă o simplă grafie, deci nu se rostește deloc”.

⁵⁶ Mioara Avram, *Raporturile dintre predarea gramaticii și predarea ortografiei*, în LL, 1975, II, p. 374.

⁵⁷ Vezi Adrian Turculeț, *art. cit.*

⁵⁸ Cf. Fulvia Ciobanu, Lidia Sfirlea, *op. cit.*, p. 102: “Forme nearticulate de tipul *aștri, codri, miniștri* se rostesc exact la fel ca și corespondentele lor articulate (*aștrii, codrii, miniștrii*), prin urmare aici opoziția «nearticulat – articulat» se face exclusiv în scris”; Valeria Guțu Romalo, *Scriere și pronunțare*, p. 17: „Scrierea cu una sau două litere *i* are o bază fonetică și fonologică în cazuri ca (*unei*) *seri* ~ (*ambele*) *serii* (un singur *i* notează un sunet *i* asilabic, iar prin două litere se notează un *i* vocalic); nu are însă decât justificare morfologică (nu și fonetică) în cazuri ca *acești codri, codrii aceștia* (opoziția *i* asilabic ~ *i* vocalic în finalul substantivelor românești se neutralizează după grupuri consonantice de acest fel)”.

loc de **-i**. Acestei nesiguranțe din domeniul ortografiei îi corespunde, după toate probabilitățile, o nesiguranță în actualizarea opoziției articulat – nearticulat din planul conținutului, nesiguranță alimentată de omografii ca *leu*, *tablou*, *râu*, *viu*, *șleau*, *astru*, care, în scrierea neîngrijită, redau atât formele nearticulate, cât și pe cele articulate, din cauza nerostirii articolului **-l**.

Cazurile cele mai frecvente de confuzie între formele cu **-i** și cele cu **-ii** se înscriu tot în capitoul despre folosirea articolului, dar nu-i aparțin în exclusivitate. Diftongul descendent **/-ii/**, reductibil în pronunțare la **/i/** în aceeași măsură, apare prin adăugarea desinenței **-i** pentru a marca pluralul. Se încadrează aici substantive și adjective terminate în **/iu/** (*cadiu*, *fiu*, *scatiu*, *vizitiu*; *consiliu*, *vitraliu*, *detaliu*, *comentariu*, *salariu*, *onorariu*, *acvariu*) sau derivate cu sufixele **-iu** (*acriu*, *auriu*, *vinețiu*), ori **-giu** (*cafegiu*, *cusurgiu*, *hangiu*), precum și substantivele feminine terminate în **-ie** (*baterie*, *farfurie*, *familie*, *arie*, *sanie*), la care se adaugă *copil*, *roșu*, toate având pluralul în diftongul descendent **-ii** (*cadii*, *fii*, *scatii*, *vizitii* *vii*, *consilii*, *vitralii*, *detalii*, *comentarii*, *salarii*, *onorarii*, *acvarii*; *acrii*, *aurii*; *cafegii*, *cusurgii*, *hangii*; *baterii*, *farfurii*, *familii*, *arii*, *săunii*, *copii*⁵⁹, *roșii*⁶⁰). Se adaugă aici numele sărbătorii *Florii*, căreia i-ar corespunde la singular *floriu*, **-ie**, atestat în secolul al XIX-lea. Tratamentul diftongului **/-ii/** nu diferă de cel prezentat la grupa anterioară.

Formele accentuate ale pronumelor personale *mie*, *ție* apar în rostirea curentă cu **/e/** închis la **/i/**. Acest **/i/** are două tratamente: rămâne vocalic, forma fiind accentuată (*mii*, *ții* pron. *mi-i*, *ți-i*) și constituie baza pentru formele populare *mia*, *ția* (pron. *mi-ia*, *ți-ia*), rezultate din adăugarea deicticului **-a**; devine semivocalic, *mii*, fără a se reduce diftongul descendent **/ii/** la **/i/**. Suprapunerea peste *mi* ar duce la neutralizarea valorii emfaticе, fapt care în vorbirea curentă rareori se acceptă.

Există și o altă situație când apare diftongul **/ii/** în poziție finală: la unele verbe, la pers. a II-a sing. de la prezent (*știi*, *ții*, *vii*), la alte verbe, la pers I sing. a perfectului simplu (*auzii*, *dormii*) și la pers. a II-a sing. a imperativului verbului *a fi* (*fii*). De obicei greșeala ortografică privește reducerea diftongului **/ii/** la vocala **/i/**⁶¹ (*<tu> ști, ți, vi; fi atent!*). Reducerea diftongului **/ii/** la **/i/**, în cazul imperativului *fii*, angajează, pentru necunoscători, o altă greșeală: folosirea diftongului **/ii/** în locul vocalei **/i/** la imperativul negativ, *nu fii*, în loc de *nu fi*. Forma corectă este *nu fi*; pers. a II-a sing. a imperativului negativ are în structură infinitivul verbului respectiv, precedat de *nu*⁶².

Substantivele feminine și, prin acord, adjectivele au la G-D sing. desinențele **e** (*<acestei> case*), **i** (*<acestei> cărți*) sau **ø** (*<acelei> femei*). Prin adăugarea articolului **-i**, se formează din nou diftongul **/-ii/** (*cărții*, *femeii*), reductibil în comunicarea orală curentă la **/-i/** silabic: *cărții*, *femeii*, pron. *căr-ți*, *fe-me-i*), sau diftongul **/-ei/**, care în vorbirea necultă se confundă cu **/-ii/** și are același tratament (*casei* > *casii*, pron. *ca-si*), care provoacă greșeala de a se scrie cu **-i**.

În grupa cuvintelor care se scriu cu trei **i** (**-iii**) se cuprind substantivele și adjectivele masculine care la plural au doi **i** (**-ii**), unul în radical, celălalt – articol, iar prin articulare adaugă încă un **i** (*fiii*, *scatiii*, *vizitiii*, *cafegiii*, *copiii*, *viii*, *mijlociii*, *cusurgiii*, *roșiii* etc.). Greșeala de ortografie care se produce frecvent, scrierea cu doi **i**, are aceeași explicație ca și în cazul cuvintelor care, în loc să se scrie cu doi **i**, se scriu cu unul singur: reducerea diftongului descendent final **/-ii/** la vocala **/-i/**⁶³.

Cel mai frecvent s-au dat explicații pentru cauzele care provoacă greșelile de ortografie privind scrierea cu **-i**, **-ii** sau **-iii** și mai rar soluții. Astfel, „modificările de flexiune sunt apreciate în genere din punctul de vedere al limbii scrise și izolate de realitățile din limba vorbită. Așa *fii* face articulat *fiii*, cu ultimii doi *i*, se spune, în «diftong». Dacă ar fi așa, pentru a învăța să scrie forma din urmă, elevilor nu le-ar trebui mai mult efort decât pentru forma *fiu*, ceea ce, din păcate, nu se poate susține. Ocolirea realității

⁵⁹ Forma *copii* provine dintr-un mai vechi *copili*, din care **/l/** urmat de **/i/** șoptit s-a palatalizat, apoi s-a vocalizat, ca și la *fii*, care a avut cândva forma *fili*, probată de ar. *h'îlu*, mr. *il'*, ir. *fil'*.

⁶⁰ În limba veche forma de singular era *roșiu*, probată de forma de plural *roșii* și de forma de feminin *roșie*, rezultate din corelația dintre desinențe. Forma *roșu* a apărut după pronunțarea dură a consoanei **/s/**, dar muntenii continuă să-l pronunțe pe **/s/** muiat: *roșiu*.

⁶¹ Vezi Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 231: „un slab *i* semivocalic se aude, dacă nu în vorbirea tuturor, cel puțin la o bună parte dintre contemporanii noștri”.

⁶² În vorbirea populară apar și formele *nu fă*, *nu zi*, *nu (te)du*, în loc de *nu face*, *nu zice*, *nu (te) duce* din limba literară. Vezi totuși M. Eminescu, *Lasă-ți lumea...: „Nu zi ba de te-oi cuprinde,/ Nime-n lume nu ne vede”*.

⁶³ De fapt, *fiii*, care în limba literară se pronunță cu diftong descendent (*fi-ii*), cu semivocala la finală, are în pronunțarea curentă tot trei *i*, cu semivocala intercalată între cei doi *i* vocalici (*fi-îi*).

fonetice aduce nesiguranță auzului sau neglijarea reprezentărilor auditive în actul scrierii și produce hipertrofii de felul: *(doi)*fii*⁶⁴. O altă explicație e că „momentul învățării articolului coincide cu faza în care elevii părăsesc acest tempo lent [din clasele mici], apropiat de silabisire, și atunci explicația gramaticală poate fi corelată și cu observația de ordin fonetic și ortoepic că articolul *-i* nu e de obicei perceput în vorbire ca un sunet aparte”⁶⁵.

Una dintre soluțiile care ar putea duce la evitarea greșelii aici în discuție este oferită de Ștefania Popescu: “considerarea atât a articolului *-i*, cât și a substantivului articulat sau nearticulat în contextul minimal, necesar și suficient fiecăruia: *articolul* a fost urmărit în unitatea structurală de bază în care se află, adică în *contextul silabei finale*, iar substantivul în context sintagmatic, deoarece determinarea minimală diferită a substantivului se poate realiza în limba română atât prin articol enclitic, cât și prin mijloace lexicale”⁶⁶.

Corectă în ansamblul ei, această soluție trebuie să aibă în vedere dobândirea succesivă a competențelor și a performanțelor lingvistice. Scrierea cu **-iii** trebuie abordată numai după ce scrierea cu **-ii** a fost bine înțeleasă și corect folosită: al doilea **i** este desinență a pluralului (*fii, copii, scatii, zarzavagii, mijlocii, roșii; baterii, farfurii, familii, consilii, acvarii* etc.), articol de la plural (*codrii, aștrii, pomii, caii, teii, sacii, genunchii, lungii, răii* etc.), articol de feminin singular la G-D (*băncii, cărții* etc.) sau desinență de pers. I sing. la perfectul simplu (*citii, auzii* etc.), ori la pers. a II-a sing. la prezent (*știi, vii* etc.) ori imperativ (*fii*).

3.3. Pronunțarea diferită a unor consoane de la o regiune la alta provoacă dispute în privința selectării formei declarate corecte. În evitarea arbitrariului, morfologia a avut partea sa de contribuție. Așa s-a ajuns la regula din ÎO₁₉₉₅, p. 11: “Se scrie și se pronunță *ă* nu *e*, după *ș, j* la nominativ-acuzativul și vocativul singular al substantivelor și adjectivelor feminine de declinarea I: *frunțașă, tovarășă, uriașă, ușă, coajă, grijă, plajă, șarjă*”, pentru că o bună parte dintre formele cu *-e* sunt de plural: *frunțașe, tovarășe, uriașe; plaje, șarje*.

Pluralul substantivelor provenite din infinitivul lung al verbelor de conj. I în *-a* este *-ări*, indiferent de consoana aflată în față: modelul *cântări, însăilări* operează și pentru *înfățișări, aranjări*; formele în *-eri* trimit la verbe de conj. a II-a (*puteri, vederi*), or *înfățișeri, aranjeri* ar trimite la infinitive de tipul *înfățișea, aranjea*, incorecte pentru limba literară.

Dacă avem în vedere afirmația lui Iorgu Iordan că în limba română „nu există substantive feminine care, potrivit regulilor morfologice ale limbii literare, să aibă aceeași formă la ambele numere [...], cu extrem de puține excepții”⁶⁷ care nu contează⁶⁸, explicația selectării formelor cu *-ă* la singular pentru realizarea opoziției cu pluralul în *-e* este firească, altfel opoziția trebuind să găsească alte modalități de marcare.

Substantivul *soartă* ar fi trebuit să aibă forma *soarte* (< lat. *sortem*), așa cum apare și în poezia *Un răsunet* (A. Mureșanu): „Acum ori niciodată, croiește-ți altă *soarte*“. La Mihai Eminescu apar ambele forme și chiar în același text, cum e în *Scrisoarea I*: „Deși trepte osebite le-au ieșit din urna *soștii*/ Deopotrivă-i stăpânește raza ta și geniul morții“; „Și pe toți ce-n astă lume sunt supuși puterii *soștii*/ Deopotrivă-i stăpânește raza ta și geniul morții“; „Ce-o să-i pese *soartei* oarbe ce vor ei și ce gândesc“. E de reținut însă că într-un singur text, *La Bucovina*, *soștii* apare în interiorul versului („Ale *soștii* mele plângeri și surăse“); în celelalte, *soarte* și *soștii* sunt la final de vers, în rimă cu *moarte, moartea* sau *morții* („„Moartea succede vieții, viața succede la moarte““./ Alt sens n-are lumea asta, n-are alt scop, altă *soarte*“ – *Epigonii*; „O, cere-mi, Doamne, orice preț,/ Dar dă-mi o altă *soarte*./ Căci Tu izvor ești de vieți/ Și dătător de moarte“ – *Luceafărul*; „La cel ce în carcere plânge amar/ Și blestemă cerul și *soartea*./ La neagra-i durere îi pune hotar./ Făcând să-i apară în negru talar/ A lumii parănimfă – moartea“ – *Speranța*).

⁶⁴ G. Beldescu, *Despre raporturile dintre pronunția literară și ortografie în predarea limbii române*, în LL, 1975, II, p. 371.

⁶⁵ Mioara Avram, *art. cit.*, p. 374.

⁶⁶ Ștefania Popescu, *Despre raporturile dintre pronunția literară și ortografie în predarea limbii române*, în LL, 1972, II, p. 216.

⁶⁷ Este vorba despre substantive terminate în sufixul *-oaie* (*cuțitoaie, căsoaie, doftoroaie*), sau de nume de ființe formate cu sufixul *-toare* (*învățătoare, țesătoare, ghicitoare*).

⁶⁸ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 228.

Azi s-a impus forma cu -ă, iar încercarea făcută de unii pentru reimpunerea formei cu -e nu credem să aibă sorți⁶⁹ de izbândă.

În același fel s-au normat formele verbale de tipul *îngrașă, îngroașă, înfașă* de la pers. a III-a a indicativului prezent, deși în sudul României apare în pronunțare -e. Astfel s-a ajuns însă la marcarea opoziției dintre indicativul prezent în -ă și conjunctivul prezent în -e: (*să*) *îngrașe, îngroașe, înfeșe*, știut fiind că pers. a III-a are la indicativ prezent aceleași desinențe ca și la conjunctiv, -ă și -e, numai că se inversează: verbele care la indicativ au -ă formează conjunctivul cu -e (*cântă – <să> cânte, vede – <să> vadă*)⁷⁰. Pe același model s-au selectat *sufăr, suferi, suferă*, față de *să sufere* de la conjunctiv, sau *acoperă*, la indicativ, față de *să acopere*, de la conjunctiv.

Despre ezitarea între formele de plural ale substantivelor s-a scris adesea. În unele cazuri chiar norma e nehotărâtă (*mijloace* și *mijlocuri*), în timp ce în alte cazuri norma recomandă anumite forme, care în comunicarea curentă intră în concurență cu altele. Avem în vedere nu forme cu largă circulație cu un secol în urmă (vezi Editura „Casa Școalelor”) și cărora trebuie să li se păstreze ortografia, ci forme prezente în textele scrise în ultima jumătate de veac și a căror înregistrare, ce ar putea umple multe pagini, o fac gramaticile. Vom insista numai asupra unora dintre formele diferite de plural care ar trebui să rețină atenția.

Nevoia de precizare îl obligă pe vorbitor să găsească modalități de marcarea a deosebirilor din planul conținutului. Este cazul unor plurale ca *bande* și *benzi, ghizi* și *ghiduri, butoane* și *butoni, coate, coturi* și *coți* etc., acceptate deja de normă pe motiv că fiecare formă corespunde altui sens. Dar aici intră și alte cuvinte pe care norma (încă) nu le-a acceptat: *chibrituri*, forma acceptată, denumește cutia cu *chibrite*, de aceea se cumpără *chibrituri*, dar focul se aprinde cu bețe de chibrit, cu *chibrite*, formă neacceptată; *cotidiene* este forma de plural, acceptată, a adjectivului *cotidian*, dar pluralul substantivului *cotidian* apare din ce în ce mai des în forma, neacceptată, *cotidiane*, poate tocmai pentru a se deosebi de adjectiv⁷¹.

Când deosebirea de sens a dispărut, dispare și una din forme, de regulă cea care pare învechită; *atu* apare în DOOM cu pluralele *atale*, la jocul de cărți, și *atuuri*. Cum orice jucător de cărți știe că *atuul* îi asigură un avantaj *serios* asupra partenerilor, dorește să aibă toate *atuurile* pentru a câștiga, *atale* fiind aproape complet abandonat. La fel s-a întâmplat și în cazul desinențelor de plural aflate în concurență. Adesea desinența -uri a ieșit victorioasă în concurență cu desinența -e la substantivele neutre: *falsuri, terenuri, certuri, șiruri, idealuri, dialoguri, localuri*, dar alteori s-au impus formele cu -e: *gaze*⁷², *filme, ruine*; desinența -e a avut câștig de cauză față de -i (*motoare, numere, verbe*), ajutată de interpretarea formelor cu -i ca regională etc. Dar au rămas și substantive cu două forme de plural acceptate corecte (*canale* și *canaluri, tranzistoare* și *tranzistori* etc.), după cum unele forme de plural s-au extins și la singular, neutralizându-se opoziția de număr (comp. *fasolea*, nume de materie, defectiv de plural și *fasolele; spatele mele*, dar și *spatele meu; a da (un, niște) brânci*, față de *a da o brâncă* etc.).

Un loc aparte îl ocupă numele sărbătorii Învierii Domnului, pentru care DOOM acceptă două forme: *Paști*, masc., sing., și *Paște*, neutru sing., cu pl. *Paști*. Din punct de vedere etimologic, avem a face cu un plural, atât în privința formei, cât și în privința conținutului. *Paște* și *Paști* s-au format din lat. *paschae*, pluralul lui *pascha*, de la care avem rom. *pască*, numele preparatului tradițional al creștinilor și al evreilor pentru ziua de Paști, tradiția impunând un alt fel de preparat pentru cele două colectivități, dar și numele anafurei pe care preotul o împarte credincioșilor în ziua de Paști.

În *Biblie* apare *Paște* pentru a denumi sărbătoarea Paștilor; această sărbătoare a trecut de la evrei, care sărbătoreau exodul din Egipt și eliberarea din robia egipteană, la creștini, care sărbătoresc Învierea lui Hristos: „*Paștele* iudeilor erau aproape” (Ioan, 11.55); „era Isus în Ierusalim, la praznicul *Paștelor*” (Ioan, 2.23); tot astfel se denumeau și azimele, totdeauna la plural, care se mâncau în această zi: „În ziua dintâi a praznicului azimilor, când jertfeau *Paștele*, ucenicii lui Isus au zis: «Unde voiești să ne ducem să-Ți

⁶⁹ *Sorți* este forma veche de plural a lui *soarte* (comp. *moarte – morți*), care în expresii s-a fixat la masculin.

⁷⁰ Verbele în care -e urmează după radical terminat în vocală au aceeași formă la ambele moduri (*taie, constituie, behăie, bălbăie – <să> taie, <să> constituie* etc.), de aceea aici conjunctivul nu se poate construi fără *să*.

⁷¹ Nu avem în vedere cazuri de folosire incorectă a adjectivului *cotidian*, ca în ghidul unei importante biblioteci din București care vorbea despre cele 83 de ziare cotidiene și 3 ziare săptămânale prezente în colecțiile sale.

⁷² În timp ce *gazuri* a cedat locul lui *gaze*, se păstrează *aragazuri* „sobă cu gaze”, poate ca o continuare a pronunțării de la crearea acestor obiecte la AR (= Astra Română) + *gazuri*.

pregătim ca să mănânci *Paștele*»⁷³. În textul biblic editat de Societatea Biblică apare numai forma de plural, *Paște*, indiferent dacă e vorba despre ziua de praznic sau de azimele mâncate în acea zi; în *Noul Testament* tipărit de Simion Ștefan la Bălgrad în 1648, numele sărbătorii apare cu ambele forme, *Paște* și *Paști*: „Era aproape *Paștele* jidanilor” (Ioan, 11.55); „Era aproape *Paștile*, sărbătoarea jidanilor” (Ioan, 6.4), în schimb azimele sunt numite cel mai adesea *paști*, totdeauna la plural.

Excluzând cele două exemple citate, în care predicatul *era* implică singularul pentru subiectul *Paștele* și *Paștile*, dacă *era* nu este cumva formă sincretică pentru pers. a III-a singular și plural⁷⁴, fenomen ce caracterizează vorbirea unor zone până astăzi, obișnuit forma selectată este cea de plural. De altfel, în limbajul ecleziastic se folosește și astăzi cu precădere *Paște*, ca formă de plural (cf. *Paștele noastre cele frumoase*, din slujba de Înviere), extinzându-se și în exprimarea mirenilor (cf. *hore ale Paștilor luminoase*⁷⁵).

Dintre formele *Paște* și *Paști*, prima este arhaică, păstrând desinența de plural *-e*, prezentă în texte din secolele al XVI-lea și al XVII-lea (în *Noul Testament de la Bălgrad* apar *darure, greșale*⁷⁶), devenită ulterior *i* și apoi *i* șoptit.

Trecerea numelui sărbătorii la singular s-a produs în vorbirea populară, așa cum s-a întâmplat cu nume proprii ca *Iași, Cernăuți, București*; după modelul *orașul Iași – Iașul* (cf. numele publicației *Iașul literar*), s-a operat și aici: *sărbătoarea Paștelor – sărbătoarea Paștelui*; după modelul (*vă urez*) *un Crăciun fericit!* s-a dezvoltat *un Paște (Paști, monosilabic) fericit*⁷⁷.

Faptul că *pască* are pluralul *păști*, cu alternanța /a/ ~ /ă/, iar *Paști*, deși este un plural, nu prezintă alternanță, se poate explica prin slăbirea legăturii semantice dintre *pască* și *Paști*; numele sărbătorii s-a păstrat numai în forma de plural, alternanța nu mai opera, fenomenul fiind ajutat și de forma slavă *pasha*, în circulație până în secolul al XVII-lea, dar și de statutul deosebit al termenilor ce denumesc realități ale bisericii⁷⁸.

3.4. Categoria gramaticală a cazului este marcată desinențial numai la feminin singular, opoziția stabilindu-se între N-Ac-V și G-D; la masculin singular numai unele substantive marchează opoziția N-Ac-G-D și V. Adjectivele marchează opoziția cazuală în aceleași condiții.

Primul aspect care interesează aici privește concurența dintre desinențele cazuale *-e* și *-i*⁷⁹, urmat sau nu de articolul *-i*. De regulă, desinența de G-D singular este la feminin aceeași cu cea de la plural: *case, stele, sacale, coperte, ghicitori, greșeli* etc., articolul *-i* adăugându-se acestei forme: *casei, stelei, copertei, zicătorii, greșelii* etc., chiar dacă urechea ne-ar îndemna spre o altă expresie.

Formele greșite apar mai ales când sunt însoțite de articol, dând naștere fenomenului numit hipercorectitudine. De altfel, în pronunțarea curentă nu se face deosebire între diftongii /-ei/ și /-ii/, ambii pronunțându-se apropiat de vocala /i/: *mesei, grădinii* se pronunță *mesi, grădini*, cu *i* silabic⁸⁰.

Substantivele derivate cu sufixul *-toare* formează G-D singular în două feluri, ca și pluralele: numele de ființe umane sunt invariabile (*învățătoare, educatoare* etc.), nu-și schimbă forma nici după caz,

⁷³ În *Noul Testament de la Bălgrad*, de la 1648, același text era: „Și zuoa dentâi a azimelor, când jărtviia *paștile*, zisăra Lui ucenicii Lui: Unde vei să meargem să gătim să mănânci *paștile*?”. Scrierea cu literă mică a lui *paștile* este firească; face trimitere la preparatul tradițional, iar nu la sărbătoarea Paștilor.

⁷⁴ Vezi Al Rosetti, B. Cazacu, *Istoria limbii române literare, I, De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*, ES, București, 1961, p. 149, 178 etc.

⁷⁵ N. Iorga, *Neamul românesc din Bucovina*, București, 1905, p. 174.

⁷⁶ Pronunțarea *greșale* s-a păstrat pe alocuri până astăzi în rostirea rugăciunii *Tatăl nostru* („Și ne iartă nouă *greșalele* noastre”), deși opțiunea pentru forma literară *greșeli*, încă din 1932, probează că aceasta era cea mai răspândită.

⁷⁷ A se vedea și cazul cuvintelor *spate, brânci*, despre care a fost vorba mai sus.

⁷⁸ Cuvântul *biserică* nu apare deloc în rostire cu palatalizare, deși e moștenit din latină, iar fenomenul a cuprins și neologismele (vezi *giscuiț*, pentru *biscuiți*).

⁷⁹ Reglementarea scrierii cu *-ei* sau *-ii* s-a făcut cu mare dificultate. În 1932 Ovid Densusianu afirma că „nu era îndreptățită nici menținerea scrierii în două feluri a gen.-dat. sg. articulat al sb. fem. de decl. Iⁱⁱ și a III^a cu *-ei* și *-ii* (*casei, bisericii, lumii*, după formele nearticulate de gen.-dat. sg. și cele de pl.). O dată ce și în alte cazuri s-a ținut samă în noua ortografie de principiul uniformizării, pentru ce nu ar fi fost aplicat și aici, primindu-se peste tot *-ei*” (*Noua ortografie*, în Idem, *Opere*, I, EL, București, 1968, p. 573).

⁸⁰ Al Graur (*Mic tratat de ortografie*, ES, București, 1974, p. 136) vorbea chiar despre „tipul artificial *-iei (familiei)*”, deși nu cu prea multă îndreptățire.

nici după număr, decât dacă sunt articulate); numele de lucruri își schimbă forma, opoziția de număr și caz fiind marcată prin opoziția dintre desinențele *-e* și *-i* și alternanțele /*oa/* ~ /*ol/*: *încuietori(i)*, *vânători(i)* etc. Substantivul care, în forma de N-Ac singular, denumește atât o ființă, cât și un lucru are la plural și la G-D singular două forme: *ghicitoare(i)* „persoană care prezice viitorul” și *ghicitori(i)* „specie literară, cimitiră”.

Mai complicate sunt lucrurile cu substantivele terminate în *-oaie*. În cazul când *-oaie* este sufix motional (*doftoroaie*, *găzdoaie*) sau sufix augmentativ (*căsoaie*, *lădoaie*), opoziția de număr sau cazuală nu e marcată desinențial, ci numai prin articol (*acestei doftoroaie*, *acele lădoaie*, dar *popoaiei*, *scăunoaiele* etc. În celelalte situații, pluralul și, prin urmare, și G-D sing. se marchează prin desinența *-i*, la care se adaugă articolul: *lighioi(i)*, *ploi(i)*, *zoi(i)* etc. Pentru *ghionoaie* se acceptă ambele variante, *ghionoaie(le)* și *ghionoi(i)*, iar pentru *droaie* și *măgăoaie* – numai forma invariabilă, ajutată de plural, unde *droile*, *măgăiole* nu sunt acceptate de ureche, deși *măgăoi(i)* apare destul de frecvent în vorbirea neîngrijită, în al cărei registru se înscrie, de fapt, acest cuvânt.

Substantivele feminine care marchează pluralul prin desinența *-uri* nu se supun regulii discutate până aici, G-D marcându-se prin desinența *-i* (*cețici*, *vremici*) sau *-e* (*certeci*, *lipseci*), fără implicarea unui criteriu riguros. De aceea pare curioasă și greu de admis forma *favorii*, mai de acceptat părând a fi *favoarei*, ca și *onoarei*.

Piele are pentru plural și G-D singular nearticulat forma *piei*, iar forma articulată de G-D singular este *pielii* (cu precizarea în ÎO₁₉₉₅: „și <la animale> *pieii*”).

La toate substantivele feminine terminate în hiatul /*i-e/*, precedat de consoană se înregistrează o deviere în flexiune: indiferent dacă accentul se află pe *i* (*anemie*, *economie*, *magazie*, *pălărie*) sau pe silaba anterioară (*achiziție*, *bestie*, *praștie*, *vrabie*), articolul de G-D singular se adaugă formei de N-Ac singular (*anemiei*, *iei*, *viei*, *percheziției*, *inaniției* etc.). De data aceasta a avut un cuvânt de spus și estetica: se evită structuri sonore și grafice monotone de tipul *-iii* (*viii*)⁸¹.

Substantivele proprii feminine terminate în *-ca*, *-ga*, cărora li se asimilează și unele nume comune, au la G-D terminațiile *-căi*, *-găi* (*Stancăi*, *Olgăi*, *Odobascăi*, *maicăi*, *bunicăi*, *doicăi*)⁸², *-chii*, *-ghii*⁸³ (*Aurichii*, *bunichii*, *maichii*), dar și *-cii*, *-gii* (*Anicii*, *Olgii*, *Odobascii*)⁸⁴, *bunicii*, *maicii*, ca și *luncii*, *dungii* etc.).

Se încadrează aici și substantivele masculine cu aceeași terminație *neica*, *taica*, *vlădica*, *bădica*, al căror G-D este *neichii* și *neicăi* (lipsă din DOOM), *taichii* și *taicăi* (lipsă din DOOM), *vlădichii*, *vlădicăi* și *vlădicii*, *bădichii* și *bădicăi*. Acestea li se adaugă formele specifice masculinului, cu articolul hotărât enclitic *-lui*: *lui taica* (*vlădica*, *neica* etc.).

Formează G-D ca femininele și substantivele masculine terminate în *-ă*, articulate cu *-a*, *papă*, *popă*, *pașă*, *tată*, *Toma*, *Oprea*: *papei*, *popii*, *pașei*, *tatei*, *Tomei*⁸⁵, *Oprei*. Respectă norma de formare a G-D după feminine *popii* (G-D sing. nearticulat = pluralul), dar altele nu⁸⁶. Și de data aceasta apar formele cu articol antepus *lui tata*, *lui Toma* etc.

Din ultima serie de substantive menționate, *tată* are încă o situație specială: nume de persoană de sex bărbătesc, are formă de feminin, terminându-se în *-ă*. Spre deosebire de toate celelalte substantive din această categorie, care se articulează numai cu *-a*, specific femininelor, *tată* se articulează și cu *-l*, specific masculinelor⁸⁷: *tata* și *tatăl*. Cele două forme realizează o anumită distribuție: *tata* se folosește neînsoțit de determinativ, trimițând la tatăl pământean (*Vine tata*; *Mă văd cu tata*), iar *tatăl* trimite în primul rând la tatăl ceresc (*Tatăl*, *Fiul și Sfântul Duh – Unirea într-o ființă*), iar cu trimitere la tatăl pământesc se folosește totdeauna însoțit de un determinativ (comp. *Vine tata* cu *Vine tatăl meu*).

Articularea substantivului *ouă* la G-D ridică probleme, în loc de *ouălor*, forma corectă, întâlnindu-se adesea *ouălelor*. Corectă este într-adevăr *ouălor*, căci respectă modelul flexiunii articulate la plural:

⁸¹ La adjectivul *viii* de la masculin plural articulat nu exista posibilitatea evitării, ca și la alte substantive ori adjective masculine de același fel.

⁸² DOOM acceptă numai *doicii*.

⁸³ În pronunțarea curentă apare un singur /*i/*, vocalic.

⁸⁴ Acestea urmează modelul, dar nu sunt acceptate de normă.

⁸⁵ Cf. numele sărbătorii *Duminica Tomei*.

⁸⁶ *Pașă* a trecut de relativ puțină vreme la pluralul *pași*, până în secolul al XIX-lea fiind în uz forma *pașale*.

⁸⁷ Neutrele nu au specific în articulare; la singular folosesc formele de masculin ale articolului, iar la plural pe cele de feminin.

nearticulat, cuvântul nu marchează opoziția cazuală la plural: *acești copii – acestor copii, aceste case – acestor case, aceste ouă – acestor ouă*; opoziția cazuală N-Ac – G-D se marchează prin articol *-i, -le, -lor*: *copiii – copiii, casele – caselor, ouăle – ouălor*.

Ceea ce face ca *ouălor* să pară incorect este că articolul *-lor* se adaugă numai după *i* sau *e*, desinențe de plural, și nu după *ă*, desinență specifică singularului, iar *ouă* este singurul substantiv din limba română care a păstrat desinența *ă* la plural (< lat. *ova*); la toate celelalte substantive acest *-ă* a devenit *-e*, sub presiunea sistemului morfologic.

De obicei cazul vocativ se aduce în discuție pentru că impune o anumită punctuație, fiind caz al chemării. Vocativul prezintă însă și alte particularități.

Are forme duble, în raport de registrul stilistic în care are loc comunicarea. Limba literară recomandă folosirea formelor de nominativ, cu intonația specifică: *mama, Ioana, Popescu*, în timp ce în vorbirea populară apar forme specifice de vocativ: *mamo, Ioano, Popescule* etc., nerecomandabile într-o exprimare îngrijită. În vorbirea populară apar și sintagme ca *Domnule Popescule*⁸⁸, *mătușă Mario*, cărora în limba literară le corespund *Domnule Popescu, mătușă Maria*.

3.5. Categoriile gramaticale ale substantivului sunt preluate și de adjectiv, dar, spre deosebire de substantiv, unde numărul, cazul și parțial genul⁸⁹ au atât formă, cât și conținut, la adjectiv acestea sunt doar expresii formale ale acordului cu regentul. Explicația pentru acordul unor adjective invariabile constă tocmai în lipsa conținutului categoriei gramaticale la adjectiv și preluarea valorii respective de la substantiv, rezultatul fiind forme incorecte precum *pantalonii grii, bluză roză* etc. Această tendință a adjectivului de a se acorda explică și atitudinea diferită a lingviștilor în tratarea adjectivelor; în DOOM adjectivele *atroce, eficace, feroce, locvace, precoce, propice, perspicace, robace, sagace* sunt considerate invariabile, pe câtă vreme Ion Coteanu⁹⁰ le consideră variabile cu două forme: *atroce* etc., pentru masculin singular și feminin singular și plural, și *atroci*, pentru masculin plural, înscriind mult mai puține adjective în clasa invariabilelor: *gri, kaki, fantezi, bordo, maro, grenă, bej, crem, mov, roz, vernil, bleumarin*.

E de remarcat că avem a face cu neologisme, ale căror norme de folosire nu sunt bine fixate. În schimb, adjectivele invariabile din vechiul fond, de tipul *asemenea, coșcogeamite, cumsecade* se folosesc totdeauna ca invariabile.

Supusă aceleiași presiuni a acordului este și folosirea sintagmei *clasa întâia*, și în forma *clasa I-a* sau *I^a*, în loc de *clasa întâi*, cum e corect. Comportamentul adjectivului *întâi* este ca al oricărui alt adjectiv: se poate articula când este primul termen al sintagmei⁹¹: *frumoasa floare*, dar *floarea frumoasă*, însă articularea nu este posibilă când adjectivul se află după substantiv; construcții ca *floare frumoasa* sunt excluse din limba română. De altfel nici substantivul aflat după adjectiv nu se poate articula⁹². Vom spune deci și vom scrie *întâia persoană, întâiul grup*, dar *persoana întâi, grupul întâi*, iar nu *persoana întâia*, căci nu putem spune *grupul întâiul*.

Expresia *clasa întâia* se explică prin presiunea sistemului numeralului ordinal, intrând în serie cu *a doua, a treia* etc. Prin analogie cu *clasa a doua, clasa a treia* etc., a apărut *clasa întâia*; prin analogie cu *clasa a II-a, clasa a III-a*⁹³ etc., a apărut *clasa I-a* și chiar *clasa a I-a*, deși nimeni nu pronunță *clasa a întâia*.

⁸⁸ Astfel de exemple pot apărea și în scris, mai ales pentru perioade mai vechi: „Cuvioase părinte, Miroane Călinescule“ (I. G. Sbiera, *Familia Sbiera după tradițiune și istorie și amintiri din viața autorului*, Cernăuți, 1899, p. 379), „Onorabile Comitetule“ (*Ibidem*); În scrierile religioase încă mai apar: „Luminează-te, noule Ierusalime“ („Candela“, 2000, nr. 5, p. 4).

Nu aducem în discuție formule ca *Dom' Popescu* sau *Dom' Popescule*, apartenența lor la registrul oral al exprimării neîngrijite fiind indiscutabilă.

⁸⁹ La substantiv genul este, în general – fac excepție substantivele mobile (*mire – mireasă, prinț – prințesă, Băleanu – Băleanca, curcă – curcan, rață – rățoi* etc.) –, o componentă semantică stabilă a radicalului, fiecare substantiv având, ca unitate lexicală, un anumit gen.

⁹⁰ Ion Coteanu, *Gramatica de bază a limbii române*, Editura Albatros, București, 1982, p. 81–83. Vezi și Dumitru Irimia, *Gramatica limbii române*, Editura Polirom, Iași, 1997, p. 83–85.

⁹¹ Ambii termeni pot fi nearticulați: *fată înaltă, înaltă fată*.

⁹² După adjective ca *întreg* sau *tot* substantivul se poate articula totuși: *era acolo întreg (tot) neamul românesc*.

⁹³ Nu luăm aici în discuție scrieri incorecte de tipul *clasa II-a*, aflate sub semnul prescurtărilor neglijente.

Nu totdeauna cuvintele formate prin prescurtare păstrează genul termenului regent din grupul de cuvinte prescurtat. Adjectivul trebuie să se acorde cu cuvântul nou format, fără să se țină seama de grupul de cuvinte sau cuvântul compus din care provine. Exprimări ca *fosta URSS*, în loc de *fostul URSS*, trimit în mod greșit la construcția de la care s-a pornit, *fosta Uniune a Republicilor Sovietice Socialiste*. În „Adevărul” din 28 ianuarie 2000 citim că „*CFR își dă singură foc la osie*”, adjectivul *singură* având formă de feminin singular⁹⁴, deși ar fi trebuit să aibă formă de masculin singular, de vreme ce, articulat, substantivul compus prin abreviere are forma *CFR-ul*, iar nu *CFR-a*.

Tentația acordului este așa de puternică, încât acționează și în condițiile în care adjectivul a devenit adverb. În sintagme ca *nou-născuți*, *proaspăt schimbată*, *reduși mintal*, cuvintele *nou*, *proaspăt*, *mental* sunt adverbe, ca atare sunt indiferente față de categoria gramaticală a genului sau a numărului. Exprimarea *reduși mentali* („Academia Cațavencu”, nr. 2 din 2003) este deci greșită, iar din construcția *pepeni proaspeți* rezultă că *pepenii* sunt *proaspeți*, nu că sunt *proaspăt aduși*.

Într-o situație asemănătoare sunt adverbele la gradul superlativ relativ: invariabile sunt atât adverbele, cât și demonstrativul *cel* care le însoțește: *Ion știe cel mai bine* și *Ioana știe cel mai bine*. Adverbul își păstrează această particularitate și când determină un adjectiv, impunând-o și demonstrativului. Așadar, corect e *sportiva cel mai bine clasată*; repoziționarea adverbului probează că demonstrativul nu se acordă: *sportiva clasată cel mai bine*. Ne aflăm în fața unui acord prin atracție, demonstrativul aflându-se lângă determinat, ca în: „*una dintre măsurile cele mai bine primite*” („Viața studențească” 1998, nr. 6, p. 3); *oamenii cei mai profund marcați de evenimente...* etc., cu încălcarea regulii acordului formal.

Complexitatea problemelor puse de acordul adjectivului e probată și de faptul că chiar specialiștii se situează pe poziții diferite în unele cazuri. În cazul adjectivelor demonstrative s-a susținut⁹⁵ că au două sisteme de flexiune casuală. Condiția de adjectiv îi permite să preia de la pronume opoziția de gen și număr, dar opoziția de caz este marcată de pe poziția adjectivului, care la masculin nu se poate marca decât când este antepus regentului, prin articol (*bunului om* – *acestui om*, față de *omului bun* – *omului acesta*), iar la feminin singular desinențial și prin articol, având forme omonime cu pluralul (*frumoasei fete* – *acestei fete*, față de *fetei frumoase* – *fetei acestea*). Acestea sunt formele corecte, iar nu *copilului acestuia*, *hainei acesteia*, unde *acestuia* și *acesteia*, forme omonime cu pronumele, pot produce confuzii: *copilului acesta* înseamnă „copilului de aici, de față, în discuție”, iar *copilului acestuia* poate însemna „copilul lui Ion, al persoanei despre care am vorbit”. În exemplul „Nu-mi dau seama ce mă reține în fața desenului *acestuia*” (M. Eliade, *Noaptea de sânzienne*) este imposibil de stabilit, fără cunoașterea mai largă a textului, dacă *acestuia* este adjectiv, precizând că este vorba despre desenul prezent aici sau în discuție, ori pronume, însemnând „al autorului X”. Norma literară, care impune acordul în caz al adjectivului demonstrativ, ar trebui restrânsă la adjectivul demonstrativ antepus.

În aceeași carte a lui M. Eliade am găsit și fragmentul de text *unei prietene a mele*, care teoretic ar conține o greșeală, norma recomandând *ale mele*. De fapt fragmentul citat e construit corect, căci *a*, care după unii cercetători are valoare pronominală, ținând locul numelui obiectului posedat, se acordă cu numele obiectului posedat în gen și număr⁹⁶. Greșit ar fi fost *unei prietene ale mele*, *ale* având formă de plural.

Adjectivul pronominal de întărire creează obstacole adesea insurmontabile pentru necunoscători, care nu rareori îi reduc formele la una singură, *însuși* sau *însăși*, indiferent de persoana, numărul, genul și cazul la care ar trebui să se afle. Adjectivul de întărire e compus din pronumele personal *însu* (prezent, de pildă, în structura *într-însul*), care marchează genul, numărul și, numai la feminin, cazul, și pronumele reflexiv aton în dativ *mi*, *ți*, *și*, *ne*, *vă*, *și*, pentru persoană și număr. Tabloul se prezintă astfel:

Persoana	Genul	Singular	Plural
I	masc.	(eu) <i>însuși</i>	(noi) <i>însine</i>
	fem.	<i>însămi</i>	<i>însene</i>

⁹⁴ De fapt, prin trimitere la construcția întreagă, numărul este greșit, căci numele este *Căile Ferate Române*, iar nu *Calea Ferată Română*. Putea fi avut însă în vedere acordul cu substantivul *societatea*, aici subînțeles, prezent în compusul *SNCFR*.

⁹⁵ Gheorghe Moldoveanu, *Adjectivele demonstrative au două sisteme de flexiune casuală*, în LR, 1993, nr. 5, p. 215–220.

⁹⁶ Vezi Corneliu Dimitriu, *Tratat de gramatică a limbii române. I. Morfologia*, Editura Institutului European, Iași, 1999, p. 274.

a II-a	masc. fem.	(tu) <i>însuși</i> <i>însă</i>	(voi) <i>înșivă</i> <i>însevă</i>
a III-a	masc. fem.	(el) <i>însuși</i> (ea) <i>însăși</i>	(ei) <i>înșiși</i> (ele) <i>înseși</i>

Auzim frecvent sintagme greșite de felul *voi însăși*. O astfel de sintagmă cuprinde mai multe inexactități: *voi* este la plural, iar *însă* este la singular; pentru plural ar trebui selectate formele *înși*, pentru masculin, *înse*, pentru feminin; *voi* este de persoana a II-a, iar *-și* este reflexiv de persoana a III-a, persoanei a II-a corespunzându-i *-vă*. Forma corectă este *înșivă* sau *însevă*.

Mai dificilă este situația pentru G-D feminin, singular, unde *însă*, marcând și cazul, ca orice pronume flexibil, devine *înse*, ca atare formele corecte aici sunt *mie însemi*, *ție înseși*, *ei înseși*, care se folosesc foarte rar, fiind înlocuite, în cel mai bun caz, cu *însămi*, *însăți*, *însăși*. Chiar calculatorul avertizează, conform programului său, de data aceasta greșit, că *însemi*, *înseși* nu ar fi corecte, vina aparținându-i aici programatorului.

În tabelul nostru nu apare forma *(ele) însele*, realizată analogic. La persoanele I și a II-a pronumele reflexiv împrumută formele atone de dativ și acuzativ ale pronumelui personal. Prin analogie cu *(noi) însene*, *(voi) însevă*, forme în care se cuprind pronumele personale atone din dativ, dar cu regim de reflexive, *-ne*, *-vă*, folosirea pronumelui personal aton din dativ s-a extins și la persoana a III-a, deși aici reflexivul are forme proprii; așa a apărut *însele*, alături de *înseși*, cu care a intrat în concurență, câștigând, în timp, din ce în ce mai mult teren, astăzi, admis și de normă, tinzând să-l elimine în vorbirea curentă, unde *înseși* pare a fi o raritate. Formei *înseși* i-a rămas un singur context în care nu intră în concurență cu *însele*, poziția antepusă: se poate spune *colegele înseși* și *colegele însele*, dar numai *înseși colegele*, nu și *însele colegele*.

Dificultățile întâmpinate în folosirea adjectivului pronominal de întărire au și dus la evitarea acestuia și la înlocuirea prin *chiar*, *personal* sau locuțiunea *în persoană*, soluție practică, recomandabilă în multe privințe.

Dubla valoare a pronumelor *ne*, *vă*, de pronume personale și reflexive, a provocat suprapuneri în planul conținutului și interpretări eronate ale enunțurilor. După modelul *a-și râde de...* „a-și bate joc de...”⁹⁷, se poate spune și la persoana I, și chiar se spune, dar numai cu pronumele în dativ, *eu îmi râd de...*, nu și *eu mă râd de...* La persoanele I și a II-a de la plural, formele atone se caracterizează prin sincretism cazual, *ne*, *vă*. Ca atare, *noi ne râdem de...*, *voi vă râdeți de...* pot fi corecte, dacă pronumele personale, cu regim de reflexive, sunt în dativ, dar pot fi și eronate, dacă pronumele sunt în acuzativ⁹⁸. Din acest motiv construcțiile de acest fel sunt evitate de cei ce nu vor să fie interpretați și condamnați de „cunoscători”.

3.6. Verbul, clasa de cuvinte cu cea mai bogată flexiune, ridică numeroase probleme privind pronunțarea corectă și ortografierea.

3.6.1. Cea mai simplă clasificare a verbelor este cea pe conjugări. Redusă adesea, cel puțin la stadiul primar de abordare, la formele infinitivale, încadrarea verbelor la o conjugare sau alta implică mai multe aspecte⁹⁹, devierile producându-se în primul rând în ortoepie, de aici unele trecând destul de ușor în ortografie.

La nivelul infinitivului apar în vorbirea curentă, nu numai la nivelul celei neîngrijite, alături de forme corecte din punctul de vedere al limbii literare, forme incorecte. Este vorba despre așa-numita concurență dintre conjugări, care angajează conjugările a II-a și a III-a (*a plăcea*, *a complăcea*, *a displăcea*, *a prevedea*, *a dispărea*, *a compărea*, *a transpărea*, *a încăpea*, *a întrevedea*, *a tăcea* etc.,

⁹⁷ Vezi expresia *a-și râde în barbă*, sau la M. Eminescu: “Nici visezi că înainte-ți stă un stâlp de cafenele./ Ce își râde de-aste vorbe, îngânându-le pe ele”.

⁹⁸ Similar este cazul pentru *Cutare e un scriitor citit*, care poate însemna că opera lui e citită, dar și că el e un cititor pasionat, fără să știm dacă opera sa e citită de alții.

⁹⁹ Pentru discuțiile privitoare la clasele flexionare ale verbelor, a se vedea Alf Lombard, *Morfologia verbului românesc*, SCL, 1957, nr. 1; Grigore Moisil, *Conjugarea verbelor în limba română*, SCL, 1960, nr. 1; Jiří Felix, *Câteva observații cu privire la clasificare verbelor românești*, SCL, 1965, nr. 2; Valeria Guțu Romalo, *Morfologie structurală a limbii române*, EA, București, 1968.

corecte, față de *a place, a complace, a displace, a prevede, a dispăre, a compare, a transpare, a încape, a întrevade, a tace*, incorecte; *a face, a rămîne, a ține* etc., corecte, față de *a făcea, a rămânea, a ținea*, incorecte); conjugările I și a III-a (*a adăuga, a decerna, a preceda, a succeda, a sughița* etc. corecte., față de *a adauge, a decerne, a precede, a succede, a sughite*, incorecte; *a concede, a purcede*, corecte, față de *a conceda, a purceda*, incorecte); conjugările a III-a și a IV-a (*a sorbi, a absorbi, a despărți, a împărți, a înghiți* etc., corecte, față de *a soarbe, a absoarbe, a desparte, a împarte, a înghite*, incorecte); conjugările I și a IV-a (*a curăța, a adăuga, a diftonga, a efectua, a prefera, a repeta, a rezolva, a trăgăna* etc., corecte, față de *a curăți, a adăugi, a diftongi, a efectui, a preferi, a repeți <a repeti>, a rezolvi, a trăgăni*, incorecte). Nu am avut aici în vedere situațiile când formele pentru două conjugări trimit la verbe paronime (*a citi – a cita, a înflori – a înflora, a îndesi – a îndesa, a alungi – a alunga* etc.).

Există mai multe explicații pentru aceste abateri de la normă. Pe de o parte sunt în concurență forme ale verbelor moștenite din latină, continuând în română confuzia care începuse încă din latină¹⁰⁰. Așa s-a întâmplat ca verbe care în latină erau de conjugarea a II-a să ajungă în română la conjugarea a III-a: din lat. *tenēre, remanēre, implēre* ar fi trebuit să rezulte în română *a ținea, a rămânea, a împlea*; pe de altă parte, verbe care în latină erau de conjugarea a III-a au ajuns în română la conjugarea a II-a: din lat. *(in)capēre, cadēre, *excadēre* trebuia să rezulte în română *a încape, a cade, a scade*, și exemplele pot fi înmulțite.

Formele continuatoare din limba latină au fost destul de răspândite în uzul limbii române, fapt dovedit de prezența lor în scrisul unor reprezentanți de seamă ai scrisului românesc¹⁰¹, ca și în mass-media actuală¹⁰², chiar dacă limba literară nu le-a adoptat.

O altă clasă de verbe care oscilează în privința încadrării într-o conjugare sau alta o formează împrumuturile, cărora li se adaugă unele creații românești adaptate la conjugările productive din limba română, conjugările I și a IV-a, dar și la conjugarea a III-a, prin apropiere de etimon: *a absorbi* și *a absoarbe* (< fr. *absorber*), *dizolva* și *dizolvi* (< lat. *dissolvēre*), *rezolva* și *rezolvi* (< lat. *resolvēre*) etc.

Uneori lupta pare a fi încheiată în favoarea unei forme, căci norma o acceptă numai pe aceasta, cea de a doua formă fiind prezentă numai în structuri izolate: toponimul *Adâncata* amintește de forma azi probabil dispărută, *adâncat* (< verbul *a adânca*¹⁰³); *curățitor, curățitoare, curățitură* sunt derivate de la *a curăți*; *a rezolva* s-a impus cu timpul în defavoarea lui *a rezolvi*, care însă a rămas în *rezolvitor*¹⁰⁴, după cum verbul *a adăuga*, care s-a impus în dauna lui *a adăugi*, nu l-a putut înlocui în expresia *ediție adăugită*¹⁰⁵. În situație similară sunt *aiura*, prezent în *aiurare*, dar *aiurit* trimite la mai vechiul *a aiuri*, ca și *a trăgăna*, prezent în *tărăgănat*, dar *tărăgănitor* trimite la *tărăgăni*, ca și *preferință*, care trimite la *preferi* etc.

În cazul lui *datora* și *datori* limba literară a acceptat ambele forme, fiecare tinzând să se specializeze: curent se spune *sumă datorată*, dar *datorită condițiilor*, după cum *îndatorările noastre*, „angajarea unor datorii bănești“ este altceva decât *îndatoririle noastre* „obligații asumate moral“.

O altă cauză este analogia, asemănarea cu alte forme cu care cuvântul se apropie, normal sau după ureche. Verbul *a absorbi* (< fr. *absorber*) a fost apropiat de mai vechiul *a sorbi*, care circulă și cu varianta *a soarbe*, așa încât a avut și el, iar uneori încă mai are, două variante, *a absorbi* și *a absoarbe*, forma din urmă fiind folosită într-o emisiune de la TVR₁ din 17.12.2004, ora 15,30: „capacitatea de *a absoarbe*“. Verbele *a preceda* și *a succeda* au ca etimon fr. *précéder* și *succéder* și lat. *praecedere* și *succedere*, care explică prezența variantelor *a precede* și *a succede*, variantele impuse explicându-se prin apropierea de *a ceda*; în schimb *a concede*, format de la aceeași rădăcină (fr. *concéder*, lat. *concedere*), are în română numai forma de conj. a III-a, poate și prin apropiere de *a purcede*, moștenit din lat. *procedere*, care trimite la aceeași rădăcină.

¹⁰⁰ Comp. lat. *sorbēre* și *sorbēre*, din care au rezultat rom. *a soarbe*, cu circulație periferică, și *a sorbi* din limba literară.

¹⁰¹ Cf. S. Pușcariu, *Memorii*, Editura Minerva, București, 1978, p. 649, cu o adnotare din 1926: „Vineri voi ținea la Academie o expunere”; Aron Pumnul, *Voci asupra vieții și însemnătății lui...*, Cernăuți, 1889, p. 332: „în privința adăugării unor litere la capătul cuvintelor”; am pute *adauge*”; Timotei Cipariu, *Principia de limba si de scriptura*, ediția a II-a, Blaj, 1866, p. 393: „se poate *adauge*”.

¹⁰² Într-o emisiune de la TVR₁ din 21.I.1995, ora 20,10 au apărut rezultatele unui sondaj, cu rubricile *va crește/va scade*.

¹⁰³ La Gheorghe Asachi apare în *Dacia și Traian* enunțul „se *adâncează* călătoria în pădure”.

¹⁰⁴ Vezi rubrica *rezolvitorilor de probleme* de la unele reviste școlare.

¹⁰⁵ La A. Philippide, *Principii de istoria limbii* apare tot *adăugit*.

Ar părea că abateri ca cele menționate prezintă o importanță redusă, căci infinitivul este puțin frecvent în vorbirea cotidiană, fiind în bună măsură înlocuit de conjunctiv. Dar infinitivul apare în forme verbale compuse, care fac să-i crească frecvența; alături de *voi obține*, *va dispărea*, *ar compărea*, *vom prevedea*, corecte, apar forme incorecte: *«v»oi obține*, *ar compare*, *s-ar prevedea* etc. Imperativul prohibitiv se formează la singular cu infinitivul: *nu bate*, *nu face*, *nu pune* etc. Aceste forme sunt în concurență cu formele neacceptate de normă *nu bătea*, *nu făcea*, *nu pune* etc. La plural, trecerea de la conj. a III-a la a II-a este confirmată de schimbarea accentului, nu numai la imperativul prohibitiv, ci și la cel hortativ (*spuneți*, *prindeți*, *trimiteti* etc.) și la prezentul indicativului și al conjunctivului, la pers. a IV-a și a V-a (*spunem*, *rămânem*, *umplem*; *duceți*, *făceți* etc.).

Se pare, de altfel, că accentuarea diferită a verbelor de conj. a III-a (sunt singurele care la persoanele menționate au accentul pe radical) a dus la trecerea acestora spre conj. a II-a. E drept că devierea acestor verbe la persoanele menționate privește în primul rând ortoepia, dar în cazul alternanțelor privește și ortografia (*făcem*, dar *făcăm*).

Există posibilitatea de a stabili varianta corectă a verbelor la modul infinitiv? Pentru cele mai multe dintre verbele care oscilează între conj. a III-a și a II-a, soluția o poate oferi așa-numitul infinitiv lung, care păstrează accentul pe aceeași silabă: întrucât infinitivul lung, substantivat, este *plăcere*, *vedere*, *prevedere* (nu *prevédere*, cum se pronunță uneori), *pădere*, *tăcere*, *încăpere*, *ținere* (de minte), *rămânere* (nu *rămânere*), *témere*, *trimitere*, *împlere* etc., corecte sunt infinitivele *plăcea*, *vedea*, *prevedea*, *părea*, *tăcea*, *încăpea*, aparținând conj. a II-a, *ține*, *rămâne*, *teme*, *trimite*, *umple*, cu forme de conj. a III-a. Când infinitivul lung substantivat lipsește, se face apel la bază, ajungându-se la formele corecte *complăcea*, *displăcea*, prin raportare la *plăcea*, *compărea*, *dispărea*, prin raportare la *părea*.

Pentru concurența care angajează conj. I și a IV-a soluția, în caz de ezitare, o oferă lucrările normative, care, chiar când nu ne convine forma indicată, selectează, totuși, varianta optimă pentru momentul când lucrarea a fost realizată.

3.6.2. O serie de verbe, al căror radical se termină în consoanele *t*, *d*, *n*, *r*, prezintă două forme ale radicalului la indicativ prezent pers. I, la conjunctiv prezent pers. I, a III-a și a VI-a și la gerunziu: o serie de forme caracterizează vorbirea populară, prezentând influența iotului asupra consoanei anterioare, ca rezultat al evoluției fonetice normale. Astfel de forme se numesc *iotacizate*: (*eu*) *văz*, *rămâi*, *sai*, *poci*, *scoț*, (*el*, *ei*) *să spuie*, *să simțā*, *să pieie*, *să paie* etc.; cealaltă serie, singura acceptată corectă, are radicalul refăcut prin analogie, după alte persoane, și prezintă consoanele nealterate: *pot*, *văd*, *sar*, *rămân*, *spun*, *scot*, *să parā*, *să piarā*, *să simtā* etc.

La gerunziu, alături de forme iotacizate, cu circulație numai în vorbirea populară (*rămâind*, *spuind*, *viind*, *pieind*, *săind*) și respinse de normă, se păstrează forme iotacizate la verbele cu radicalul terminat în *t*, *d*¹⁰⁶ (*scoțând*, *răspunzând*, *văzând* etc.), deși există numeroase situații când *t*, *d* nu se alterează (*tricotând*, *chicotind*, *stând*, *dând scandând*, *schilodind*). Caracterizând comunicarea orală, fenomenul este evitat de regulă în scris, fiind simțit ca evident neliterar¹⁰⁷. Aceasta face ca forma iotacizată de la gerunziu să fie înlocuită, și când e corectă, cu forma neiotacizată; așa se explică apariția unor forme hiperliterarizate precum *scotând*, *vândând*, în loc de *scoțând*, *vânzând*.

3.6.3. Categoria gramaticală a diazezei nu privește în mod direct ortoepia sau ortografia. Opțiunea pentru diazeza activă sau reflexivă, indiferent de valorile acesteia (*hotărâsc*, față de *mă hotărâsc*, *gândesc*, față de *mă gândesc*, *a îngălbeni*, față de *s-a îngălbeni*, *au vorbit*, față de *s-au vorbit* etc.) este în cele mai multe cazuri subiectivă, dictată de gradul de implicare¹⁰⁸ sau numai de automatismul vorbitorului. În schimb, opțiunea pentru pasivul cu *a fi* sau pentru așa-numitul reflexiv pasiv este cu implicații în planul

¹⁰⁶ Vezi I. Coteanu, *Gramatica de bază a limbii române*, Editura Albatros, București, 1982, p. 223.

¹⁰⁷ În scrisul bucovinenilor din secolul al XIX-lea fenomenul era frecvent întâlnit. Apare de mai multe ori și la M. Eminescu: „*Rămâind aici, nu m-ai scăpa*“ (*Cezara*); „proporțiile dintre ei *să rămâie* aceleași“ (*Sărmanul Dionis*); „numai individul, același *rămâind*, o aude într-un fel“ (*Sărmanul Dionis*); „glasul amintirii *rămâie* pururi mut“ (*Departa sunt de tine*).

¹⁰⁸ Cf. Al. Graur, *Tendențele actuale ale limbii române*, ES, București, 1968, p. 198: „grație dezvoltării reflexivului, româna ajunge în mânăuirea diazelor la o suplețe pe care nu o are nici o altă limbă cunoscută de mine; cu ajutorul unui singur verb, folosind trecerile de la o diazeză la alta, se creează o profunzime de sensuri și de valori ușor de învățat și de folosit, aproximativ așa cum sunt în rusește aspectele”.

semantic, construcția cu *a fi* angajând și suprapuneri cu construcția nominală; comp. *sunt angajați gestionari*, care comunică rezultatul acțiunii, cu *se angajează gestionari*, unde acțiunea este în derulare; *azi se mănâncă plăcinta* cu *azi este mâncată plăcinta* etc. Greșelile de folosire a formelor se înscriu în spațiul gramaticii, nu al ortoepiei, nici al ortografiei, de aceea nu fac obiectul discuției noastre.

3.6.4. Numeroase probleme de ortoepie și de ortografie pun, în schimb, formele temporale ale indicativului și conjunctivului. Unele, mai puține, privesc radicalul; altele, mai numeroase și mai complexe, privesc flectivul¹⁰⁹. Dintre problemele ridicate de radical, mai importante din punctul nostru de vedere sunt două.

Prima este cea a prezenței în vorbirea populară a așa-numitelor verbe iotacizate, despre care am discutat mai sus (2.3.2.6.2.). A doua este cea a alternanțelor.

Una dintre normele actuale prevede că alternanța /e/ ~ /ea/ nu se produce în radicalul verbului, de aceea pers. a III-a a verbelor precum *a deșerta*, *a așeza*, *a înșela* este *deșartă*, *așază*, *înșală*, așa cum se pronunță în aria nordică; de aceea aceste forme și par greșite și sunt înlocuite cu formele cu alternanță, *deșearță*, *așează*, *înșeală*, care par mai apropiate de pronunțarea literară, fiind în spiritul rostirii sudice.

Cele mai multe probleme apar în selectarea formei corecte a flectivului.

Prezentul indicativului și al conjunctivului se formează cu aceleași sufixe: un așa-numit sufix principal, marcat pozitiv numai la pers. a IV-a și a V-a, și unul secundar, la verbele de conj. I și a IV-a, numai la pers. I – a III-a și a VI-a.

Sufixul principal se schimbă în raport de conjugare: la conj. I sufixul este *-ă-*, cu variantele *-e-*, pentru pers. a IV-a, și *-a-* la verbele terminate în *-ia* pentru pers. a V-a (*cităm*, *tăiem*, *audiați*); la conj. a II-a și a III-a sufixul este *-e-* (*putem*, *scriem*), iar la conj. a IV-a sufixul este *-i-* (*auzim*), cu varianta *-î-*, pentru verbele cu infinitivul în *-î* (*coborâți*).

Probleme de ortografie apar la verbele cu infinitivul în *-ia*, care la pers. a IV-a se ortografiază cu *-em*, dacă /ia/ de la infinitiv formează hiat (*aliem* – *alia*, *aliniem* – *alinia*, *asociem* – *asocia*), sau cu *-iem*, dacă /ia/ de la infinitiv formează diftong (*ardeia* – *ardeiem*, *îmbăia* – *îmbăiem*, *înapoia* – *înapoiem*, *tămăia* – *tămăiem*). Dificultatea este generată de pronunțarea foarte apropiată a silabelor finale *-em* și *-iem*, din cauza deprinderilor de pronunțare a lui /e/ de la început de silabă, cu proteza lui /i/ semivocalic; scriem *audiem*, dar pronunțăm /audiem/, ca și *îngreuiem*. Pentru rezolvare operativă, se face apel din nou la alternanță: /e/ ~ /a/ (*aliem* – *aliați*) sau /ie/ ~ /ia/ (*tăiem* – *tăiați*).

Un caz aparte îl constituie recomandarea de a se scrie și a se pronunța *creăm*, *agream*, în contradicție cu verbele discutate mai sus. Pentru justificarea acestei scrieri se pornește de la baza infinitivală *crea*, *agreea*, deși marea majoritate a vorbitorilor îl rostesc pe *a* precedat de un *i* semivocalic, pe modelul verbelor create pe terenul limbii române (*ardeia*, *încondeia*) sau al împrumuturilor adaptate (*ambreia*), deci /creia/, /agreeia/, căroră le corespund la pers. a IV-a /creiem/, /agreeiem/, ca și *ardeiem*, *ambreiem*. Situația a fost pusă în discuție de mai multă vreme de Flora Șuteu, care observa că „cei care au preocuparea de a se acomoda la normă încearcă să adopte tocmai ceea ce diferențiază norma îngrijită de pronunțarea lor curentă, adică pe *ă*, de unde rezultă varianta de pronunțare *creăm*, singura posibilă în aceste condiții în care hiatul nu se poate altfel concretiza. Această pronunțare determinată exclusiv de ortografie nu se diferențiază prin nimic de *tăăm*, pe care același sistem normativ o combate”¹¹⁰.

După /k/, /g/ sufixul apare în varianta *e* (*îngenunchem*, *împerechem*), la infinitiv corespunzându-i *-ea*. Singura excepție prezentă în DOOM este *trunchiem*, explicabilă prin delimitarea insolită a radicalului, *trunchi-a*, în loc de *trun-chea*; cuvântul este format prin derivare de la *trunchi* + *-a*, pe același model ca și *îngenunchea* (< *genunchi*), *veghea* (< *veghe*), *priveghea* (< *priveghi*) etc.

¹⁰⁹ Radicalul se definește ca partea componentă a unui cuvânt flexibil care este purtătoare de semnificații lexice; se cuprind aici așa-numita rădăcină a cuvântului (morfemul independent), precum și prefixele și sufixele lexice (lexemele). Flectivul este componenta purtătoare de semnificații gramaticale a cuvintelor flexibile; se cuprind aici, în cazul verbului, sufixele gramaticale, care marchează modul și timpul, și desinențele, care marchează persoana, numărul și, în unele cazuri, genul. În *răscumpăraserăm* radicalul este *răscumpăr-*, în care se identifică și prefixul *răs-*, iar flectivul este *-aserăm*, în care *-a-* este sufix de perfect, *-se-* este sufix de mai mult ca perfect, *-ră-* este desinență de plural și *-m* este desinență de pers. I și a IV-a.

¹¹⁰ Flora Șuteu, *Înfluența ortografiei asupra pronunțării literare românești*, EA, București, 1976, p. 184.

Pronunțarea *trunchi-ere*, *trunchi-ez*, *trunchi-em*, *trunchi-ați*, *trunchi-at* etc. nu depășește cercul celor ce se țin foarte strâns de normă, neglijând modelul, pe care îl urmează vorbitorii obișnuiți.

Sufixul secundar, *ez* ~ *eaz(ă)* de la conj. I și *esc* ~ *easc(ă)* de la conj. a IV-a, apare la pers. I, a II-a, a III-a și a VI-a de la prezentul indicativului și al conjunctivului, acolo unde celelalte verbe au sufixul principal marcat negativ ($\emptyset$). Primul lucru pe care îl constatăm este că majoritatea verbelor s-au fixat pe structura cu acest sufix sau fără acest sufix. Există însă și verbe care apar în comunicare când cu acest sufix, când fără el. În scrisul din secolul al XIX-lea oscilația era mult mai mare¹¹¹, într-o măsură asemănătoare cu cea din vorbirea curentă actuală. Astăzi sunt acceptate formele cu sufix și cele fără sufix când au sens deosebit (*acordez pianul*, dar *acord atenția cuvenită*; *mulțimea manifestează în piață*, dar *manifestă o atitudine corectă*; *îndoi foaia*, dar *mă îndoiesc*, *reflectă undele*, dar *reflectează la ceva*, *concură* „contribuie“, dar *concurează* „participă la concurs“ etc.). Când nu sunt deosebiri semantice, se acceptă, în general, o singură formă, chiar dacă cealaltă este destul de răspândită (*copiază*, *chinuiește*, *ciocănește* se acceptă numai cu sufix, deci *copie*, *chinuie*, *ciocăne* sunt forme incorecte), dar nu lipsesc cazurile când se acceptă ambele forme (*dăinuiește* și *dăinuie*).

Nu totdeauna verbele derivate cu prefixe, pe terenul limbii române sau în limba de origine a împrumuturilor, urmează modelul verbului bază: *fumez*, dar *afum*; *viază*, dar *învie*; *marchează*, dar *remarcă*; *cedează*, dar *precedă*, *succedă*. Specific pentru verbele de conj. I este sincretismul pers. a VI-a cu pers. a III-a: la toate aceste verbe, care sunt de conj. I, pers. a VI-a va avea aceeași formă cu pers. a III-a, fie că au sufixul *-eaz(ă)* (*fumează*, *viază* etc.), fie că nu au acest sufix (*ei afirmă*, *învie*, *remarcă*, *precedă*, *succedă*, iar nu *ei afum*, *învii*, *remarc*, *preced*, *succed*).

Sufixul secundar de la verbele de conj. I are la pers. a III-a și a VI-a trei variante: *-eaz(ă)*, *-iaz(ă)* și *-az(ă)*. Cea mai frecventă este varianta *-eaz(ă)*, prezentă după radicalul terminat în consoană (*lucrează*, *atașează*, *aranjează*), chiar și după consoană palatală (*înmănunchează*). Pe acest model s-au așezat și verbele cu radicalul terminat în *u*, care au la infinitiv sufixul *-a*¹¹² (*accentuează*, *evacuează*, *evoluează*, *perpetuează*¹¹³).

Verbele al căror radical se termină în vocală, excluzând vocala */i/*, și au sufixul de infinitiv *-ia*, selectează varianta *-iaz(ă)*, respectându-se și pronunțarea (*deraiază*, *încondeiază*, *înapoiază*, *îmbăiază*, *tămâiază*) și alternanța */ia/* ~ */ie/* (*înapoiez/ înapoiază*). Când radicalul verbelor se termină în vocala *i*, care formează cu vocala */a/*, sufixul infinitival, un hiat, sufixul selectează varianta *-az(ă)* (*abreviază*, *asociază*); în acest caz se respectă alternanța */e/* ~ */a/* (*liniez/ liniază*), dar nu și rostirea¹¹⁴: norma care recomandă evitarea prelungirii timbrului primei silabe a hiatului nu este respectată în vorbirea curentă, fapt care duce la apariția unui pseudohiat.

Situația sufixului *-esc* este asemănătoare, având la prezentul conjunctivului variantele *-easc(ă)*, *-iasc(ă)*, *-asc(ă)*. Verbele cu radicalul terminat în consoană selectează varianta *-easc(ă)* (*bârfească*, *citească*, *iubească*), chiar și când consoana este cu timbru palatal (*muncească*, *îndrăgească*, *urechească*, *zbughească*); dintre verbele cu radicalul terminat în consoana */r/*, selectează varianta *-easc(ă)* numai cele cu infinitivul în *-i* (*dorească*, *ferească*), iar cele cu infinitivul în *-î* selectează varianta *-asc(ă)* (*hotărască*, *ocărască*), respectând alternanța */ea/* ~ */e/* (*călăuzească/ călăuzesc*) sau */a/* ~ */ă/* (*oțărască/ oțărâsc*). Tot varianta *-asc(ă)* este selectată de verbele al căror radical se termină în vocala */i/* (*înmiască*, *priască*,

¹¹¹ Am înregistrat la diverși scriitori din Bucovina din secolul al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea: *constatez*, *felicitez*, *acceptează*, *conservează*, *determinează*, *să soliciteze*, *să imiteze*, *prosperează*, *să se perândeze*, *respectează*, *terminează*, *să reciteze* „să recite“, *se reparază*, *cultivează*, *să se cultivească*, *să curățască*, *să sâmțască*, *sprijinește*, *să împărțască*, *înghițesc*, „se manifestează (prin rugăciuni)“, iar pe de altă parte *se înflacăără*, *lucră*, *să se refugă*, *să demunstru*, *nu ced* „nu cedează“, *înceată* (*durerea*), *nu se procede* (*ungurește*) etc.

Și la Mircea Eliade am întâlnit sufixul secundar la verbe care circulă în mod curent fără: *să prădeze*, *să întârzieze*.

¹¹² Când sufixul de infinitiv este *-ia*, sufixul de prezent are varianta *-iez*, *-iaz(ă)*, scrierea urmând pronunțarea (*îngreuiez*, *îngreuiază*).

¹¹³ Acestea li se adaugă, după normă, și verbele *crea*, *agrea* (*creez*, *agreează*); aceste verbe urmează peste tot modelul verbelor cu radical terminat în consoană: *creăm*, *creați*, nu *creem*, *creeați*, nici *creiem*, *creiați*; *cream*, *creai*, *crea*, *creau*, la imperfect; *creai*, *creași*, *creă*, la perfect; *creat*, nu *creeat*, nici *creiat* la participiu; *creând*, nu *creind* la gerunziu etc. Pe același model se stabilesc formele flexionare ale lui *a agreea*.

¹¹⁴ Această normă este în legătură cu principiul tradițional-istoric, care recomandă ca prima vocală dintr-un hiat să nu se repete în scriere, chiar dacă în pronunțare este perceptibilă ca o semivocală, astfel încât în rostire se formează pseudohiaturi (*știe* se pronunță cel mai adesea /ști'e/, deși norma recomandă să se pronunțe precum se scrie).

pustiască, sfiască). Varianta *-iască* este selectată de verbele al căror radical se termină în oricare dintre celelalte vocale: *dăruiască, jeluiască, foiiască, îndoiască, poleiască, întreiască, trăiască, pocăiască, zgâiască*¹¹⁵.

Și desinențele ridică probleme în cazul unor verbe care nu au o frecvență prea mare. După modelul verbelor al căror radical se termină în consoană oclisivă sau fricativă urmată de lichidă, care au desinența *-u* (*umplu, aflu*) s-a format și *urlu*, deși lichida *//* este precedată de cealaltă lichidă, */r/*, nu de oclisivă sau fricativă. Aceasta a făcut ca verbul *a urla* să-și structureze bine paradigma, modelul fiind regulat. În schimb verbele *a zvârli* și *a azvârli*, care au radicalul terminat tot în grupul consonantic */rll/*, pun serioase probleme pentru pers. I, a III-a și a VI-a. Norma recomandă la pers. I (*a*)*zvârl*, fără *-u*, la pers. a III-a (*a*)*zvârlă* și (*a*)*zvârle*, iar la pers. a VI-a (*a*)*zvârlă* și (*a*)*zvârl*, probând că ne aflăm în fața unei norme slabe. Iar neajunsurile pornesc de la acceptarea a două forme corecte la pers. a III-a, (*a*)*zvârlă* și (*a*)*zvârle*, căci pers. a VI-a este sincretică fie cu pers. I, deci (*a*)*zvârl* (după verbele de conj. a IV-a cu sufixul *-esc*, dar și fără sufix: *aud, convin*), fie cu pers. a III-a, deci (*a*)*zvârlă*¹¹⁶ (după modelul *acoperă*), iar la conjunctiv prezent o singură formă, (*a*)*zvârle*. Selectarea formelor pare curioasă, iar explicația o oferă opțiunea pentru forma de conjunctiv; dacă în loc de (*a*)*zvârle* s-ar fi optat pentru *să* (*a*)*zvârlă*, cu siguranță mai răspândită decât *să* (*a*)*zvârle*, s-ar fi ajuns la forma (*a*)*zvârle* de la indicativ, din nou mult mai răspândită decât (*a*)*zvârlă*, rămânând în dispută numai formele de la pers. a VI-a¹¹⁷.

Desinența *-u* nu apare însă la verbele de tipul *taie, sperii, împrăștii, încui, atribui, birui* etc. (verbe de conj. a IV-a în *-ui*), deși în vorbirea populară de pe o arie destul de răspândită acest *-u* apare, fapt ce făcea ca până la reforma ortografică din 1953 să fie notat și în scris. Aceeași desinență *-u* creează probleme de rostire la verbul *a continua*; norma recomandă rostirea celor doi */u/* în hiat, dar în comunicare se întâlnește aproape exclusiv forma cu diftong, *con-ti-nuu*, în concurență cu forma *continui*.

O particularitate a limbii române este că prezentul conjunctivului este sincretic cu prezentul indicativului la pers. I, a II-a, a IV-a și a V-a; la pers. a III-a și a VI-a formanții sunt aceiași la prezentul celor două moduri, *-ă* și *-e*, dar acolo unde la indicativ apare *-ă*, la conjunctiv este *-e* (*cântă – să cânte, lucrează – să lucreze, doboară – să doboare*) și invers, unde indicativul se formează cu *e*, la conjunctiv apare *ă* (*aude – să audă, merge – să meargă, citește – să citească, doare – să doară*)¹¹⁸. Excepție fac verbele al căror radical se termină în vocală (*taie, știe, chiuie, chiorăie, cârăie*), verbele unipersonale *plouă, ouă* și verbele *bea, ia*, cu aceleași forme la ambele moduri.

Fără să luăm în calcul verbele neregulate (la *a fi* opoziția este între formele *este* și *să fie*, la *a avea* opoziția angajează formele *are* și *să aibă*¹¹⁹), trebuie să avem în vedere aici verbele *a da* și *a sta*, care actualizează opoziția dintre indicativ și conjunctiv prin formele *dă, stă*, de o parte, și *să dea, să stea* de cealaltă parte¹²⁰.

O situație aparte prezintă verbul *a trebui*, care are la indicativ forma cu sufix negativ, *trebuie*, iar la conjunctiv forma cu sufix pozitiv, *să trebuiască*. De fapt verbul aici în discuție prezintă la indicativ două forme: una este cu sufix negativ, *trebuie*, singura acceptată de normă și care se raportează la valoarea impersonală și unipersonală a acestui verb; cea de a doua este cu sufixul secundar *-esc* și actualizează valoarea personală din enunțuri ca *Îmi trebuiesc niște creioane; Să ne trăiești că ne trebuiești* etc. La

¹¹⁵ Prin reforma ortografică din 1953 s-a impus pentru prezentul indicativului varianta *-iesc* la verbele al căror radical se termină în vocală (afară de */i/*); în loc de *căesc, cheltuesc, dăruesc*, cum se norma în 1932, s-au impus *căiesc, cheltuiesc, dăruiesc*, fiind în acord atât cu pronunțarea, cât și cu alternanța */ie/ ~ /ia/* (*ceruiesc/ ceruiască*).

¹¹⁶ Principiul sincretismului ar fi putut impune și forma (*ei*) *acopere*, care circulă azi numai în sud și nu e acceptată de limba literară.

¹¹⁷ Cf. S. Pușcariu, *Rostiri și forme șovăitoare*, în Idem, *Cercetări și studii*, Editura Minerva, București, 1974, p. 414, unde se dau variantele înregistrate de la I. A. Brătescu-Voinești (*eu azvârli, el azvârlă*), I. A. Rădulescu-Pogoneanu (*eu azvârli, el azvârle*), C. Marinescu (*eu azvârl, calul azvârle*), Mihail Sadoveanu (*eu azvârl, el azvârle*).

¹¹⁸ Acest fapt permite conjunctivului să apară fără *să* la pers. a III-a și a VI-a: *Trăiască Unirea; „Meargă pictorii la țară...”*.

¹¹⁹ În limba veche conjunctivul avea forme specifice și la pers. a II-a (cf. „*Să n-aibi milă*”, moto la nuvela *Doamna Chiajna*, de Al. Odobescu).

¹²⁰ În limba populară apar și formele *să beie, să ieie, să deie, să steie, să ploaie*, toate prezente și la M. Eminescu: „Iară florile *să ploaie*/ Peste dânsa“ (*Fremăt de codru*); „...îi părea c-a *să-i beie* viața toată“ (*Sărmanul Dionis*); „Nici rușine n-au *să ieie* în smintitele lor guri/ Gloria neamului nostru“ (*Scrisoarea III*); „Ca *să steie* înainte-mi ca și zidul neînvinș“ (Idem); „Fiecină cum i-e vrerea despre fete samă *deie-și*“ (*Călin. File din poveste*). E de remarcat că în ultima structură formă este corectă și astăzi.

modul conjunctiv ambele valori se construiesc cu sufixul secundar: *Nu cred să ne trebuiască foile; Foile par să trebuiască indoite*¹²¹.

În legătură cu delimitarea dintre conjunctiv și indicativ se află pronunțarea și scrierea verbelor *a acoperi, a descoperi, a oferi, a suferi, a deferi, a diferi, a referi, a conferi*. Toate au conjunctivul în *-e*; nu credem să spună vreun cunoscător nativ al limbii române *să suferă, să descopere* etc. De aici ar rezulta că indicativul se formează cu *-ă* (*acoperă, oferă* etc.), totuși normele din 1932 recomandau (*el*) *acopere, descopere*¹²², *sufere* etc. Avea dreptate Al. Graur când aprecia că „ar fi foarte simplu să recomandăm variantele *acopere, suferi*, care sânt poate și mai frecvente [Poate în Muntenia!, n.n.] decât cele cu *-ă*, dar *Micul dicționar ortografic* le-a acceptat pe acestea din urmă pentru a diferenția indicativul de conjunctiv”¹²³. Acceptarea formelor *sufere, acopere* etc. trebuie pusă în legătură cu faptul că ortografia din 1932 recomanda pentru pers. I *sufer, acoper* etc.

Tot pe principiul opoziției dintre conjunctiv și indicativ se rezolvă și ortografierea formelor verbale de la prezentul indicativului *coase, miroase*, prin raportare la prezentul conjunctivului, *să coasă, să miroasă*, chiar dacă în vorbirea populară apar frecvent *coasă* și *să coase, să miroase*; pentru *mirosi* norma acceptă omonimia pers. a VI-a cu pers. I (*miros*), dar și cu pers. a III-a (*miroase*), la conj. a IV-a unele verbe urmând un model, altele pe celălalt.

Imperfectul are ca formant specific sufixul *-a-*, cu variantele *-ea-* și *-ia-*. În general, selectarea variantelor se face corect, fiind determinată de structura fonetică a verbelor. Confuzii apar între variantele *-ea-* și *-ia-*, a căror pronunțare nu diferă prea mult. Varianta cea mai frecventă este *-ea-* (*auzeam, mergeai, munceam, înmănunchea* etc.), iar varianta *-ia-* apare la verbele cu radicalul terminat în vocală, afară de */i/* (*croiam, târguiam, tămaia, îmbăiaam poleia*)¹²⁴, urmând și alternanțele */ea/ ~ /la/, /ie/ ~ /lia/*; la verbele cu radicalul terminat în */i/* se actualizează varianta *-a-* (*sfia, pria*), ca și la verbele de conj. I, indiferent de terminația radicalului verbal (*îngrășa, tăiam, liniam, creați*).

Verbul *a vrea* are formele de imperfect după modelul prezentat mai sus, deci *vream, vrei, vrea, vream, vreați* (la radicalul *vr-* se adaugă varianta *ea* a sufixului și desinențele specifice fiecărei persoane), iar nu *vream* sau *vrea* etc., care ar trimite la un radical *vre-*, incorect delimitat. Același verb prezintă la imperfect varianta incorectă *vroiam, vroiai* etc., care este rezultatul contaminării cu verbul *a voi*, al cărui imperfect este, ca la toate verbele de conj. a IV-a, *voiam, voiai* etc.

Și imperfectul verbului *a fi* prezintă în vorbirea neîngrijită forme cu variantele *-ea-* și *-ia-*, în loc de *-a-*: *eream* sau *ieriam*. Chiar dacă verbul *a fi* este de conj. a IV-a, formele rezultate din evoluția fonetică normală de la latină la română sunt cele cu *-a-*, nu cu *-ea-* (lat. *eram* > rom. *eram*).

Este bine cunoscut că pers. a VI-a a imperfectului are specifică desinența *-u*, prin care se deosebește de pers. a III-a, dar această desinență lipsește adesea în vorbirea curentă, iar prezența fenomenului în vorbire sau în scriere este condamnată cu multă severitate. Răspândirea fenomenului în vorbirea curentă de azi este explicabilă prin noutatea normei cu *-u*; deși în unele texte bănațene se înregistrau încă din secolul al XVII-lea, formele cu *-u* s-au impus abia din secolul al XIX-lea¹²⁵, fără a se generaliza¹²⁶, iar astăzi este foarte răspândit în vorbirea populară, nu numai din Muntenia, cum uneori se apreciază, fapt dovedit de creații folclorice precum *Miorița*. Într-o variantă din Rodna – Bistrița Năsăud este prezentă mereu omonimia pers. a VI-a cu pers. a III-a: „Până streinul venea/ Ceilalți legea-i făcea”; „Văile se scutura./ Munții se cutremura./ Și mă-sa l-a auzit”¹²⁷; același lucru se petrece și într-o variantă din Spulber – Vrancea: „Li să vorbia/ Și si sfătuia”; „Ci îi si vorg□a/ Și si sfătuia”; „Niși mult nu merzia/ Și ni-l omora./ Oile-i lua/ Și îi câ pleca./ Șobani pleca./ Li câ sî-ntâlnea/ C-o babî bătrân”¹²⁸.

¹²¹ M. Sadoveanu întrebuința pe *a trebui* ca impersonal, dar și *eu trebuie*; I.A.Brătescu-Voinești făcea distincție între *eu trebuie să fac*, corespunzând germ. *müssen*, și *eu îi trebuie*, corespunzând germ. *brauchen* (vezi S. Pușcariu, *art. cit.*, p. 415).

¹²² Cf. Ovid Densusianu, *Opere*, I, EPL, București, 1968, p. 565: „D. Dragomirescu *descopere* [...] că nu știu românește”.

¹²³ Al Graur, *Tendențele actuale ale limbii române*, ES, București, 1968, p. 214–215.

¹²⁴ După Al Graur, *Mic tratat de ortografie*, București, 1974, p. 142, varianta *ia* este rezultatul evoluției fonetice a triftongului *iea* (*croia* > *croia*): „grupul de patru sunete care se formase (*-uia-*, *-oiea-*) s-a redus la un triftong prin suprimarea lui *e*”.

¹²⁵ Cf. Niculina Iacob, *Limbajul biblic românesc (1640 – 1800)*, vol. al II-lea, p. 125: „la persoana a III-a este caracteristică omonimia formelor de singular și de plural atât în textul din secolul al XVIII-lea [...], cât și în textele din secolul al XVII-lea”.

¹²⁶ Cf. A. Pumnul, *Voci asupra vieții și însemnătății lui...*, p. 354: „tinerii noștri se rușina”.

¹²⁷ Adrian Fochi, *Miorița. Tipologie, circulație, geneză, texte*, EA, București, 1964, p. 574.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 830 – 831.

Dacă în exprimarea obișnuită prezența imperfectului de la pers. a VI-a fără *-u* trebuie înregistrată și tratată ca o greșeală, în textele beletristice apariția unor astfel de cazuri trebuie pusă în legătură fie cu vorbirea personajului, cu gradul lui de cultură, fie cu vechimea textului.

La perfectul compus prezintă aceeași situație auxiliarul de la pers. a VI-a, chiar dacă mai puțin frecvent ca la imperfect. În textele vechi omonimia pers. a III-a cu a VI-a se realiza prin forma *au*, nu *a* (*au stătut*)¹²⁹, fapt ce-l constatăm și astăzi în unele cântări bisericești¹³⁰.

În cea mai mare parte a teritoriului de limbă română perfectul simplu este specific textelor narative, pentru pers. a III-a; pers. I și a II-a apar foarte rar, excluzând o parte a sudului. Folosirea lor, fiind deprinsă la școală, rămâne rezervată acestui spațiu și de aceea apar forme de pers. a II-a în locul pers. I (*eu luași*). Mai multe complicații apar în cazul verbelor *a fi* și *a avea*, care prezintă la perfectul simplu și la mai mult ca perfect câte doi radicali, nesimetric dispuși în paradigmă; *fui* și *fusei*, *avui* și *avusei* etc., de la perfectul simplu, ar presupune la mai mult ca perfect structurile *fusem* și *fusesem*, *avusem* și *avusesem*, știut fiind că structura mai mult ca perfectului se caracterizează prin sufixul specific *-se-*, adăugat sufixului de perfect¹³¹, dar primele forme sunt evitate de cele mai multe ori în favoarea celorlalte, pe câtă vreme la perfectul simplu sunt mai frecvente primele forme.

Pers. a VI-a ridică probleme și la mai mult ca perfect, întrucât în vorbirea curentă apar frecvent formele fără *-ră*, rezultând omonimia cu pers. a III-a: *ei luase*, în loc de *ei luaseră*, care e forma corectă. Faptul se leagă de lipsa desinenței *-ră-* la tot pluralul; extinzându-se, analogic, mai târziu, fenomenul nu s-a impus definitiv în vorbirea curentă¹³².

Imperativul românesc afirmativ are forme diferite de ale indicativului prezent la pers. a II-a numai pentru: *du, fă, zi, fii, vino*. Pentru celelalte verbe, pers. a II-a de la imperativ este omonimă cu pers. a II-a sau cu pers. a III-a de la prezentul indicativului, de care se deosebește prin intonație. Omonimia cu pers. a III-a se manifestă de regulă la verbele tranzitive, iar omonimia cu pers. a II-a la verbele intransitive, dar abaterile nu lipsesc (*a vedea* e tranzitiv, dar omonimia e cu pers. a II-a: *vezi-l*, iar verbul din *Pleacă acasă!* e intransitiv, dar operează omonimia cu pers. a III-a de la indicativ prezent). Din această cauză se recurge frecvent la înlocuirea formei de pers. a III-a cu cea de la pers. a II-a: în loc de *Rezolvă toate problemele!* apare frecvent *Rezolvi toate problemele!*, cu avantajul că acțiunea pare mai sigură, căci urmează a se face imediat, pe când în cazul lui *rezolvă* acțiunea, plasată undeva într-un viitor incert, dacă nu se fac alte precizări, devine nesigură¹³³.

Forma negativă a imperativului de la aceeași persoană se construiește din infinitivul verbului de conjugat precedat de adverbul *nu*. Singurele verbe care se sustrag acestui model sunt *du, fă, zi*, din vorbirea populară; formelor *nu (te) du, nu fă, nu zi*, din vorbirea populară le corespund în vorbirea literară *nu (te) duce, nu face, nu zice*¹³⁴. Nici verbele *a fi* și *a veni* nu se sustrag acestui model, deci e corect *nu fi*, cu un singur *i*, nu cu doi *i*, așa cum se întâmplă adesea, căci acesta ar trimite la forma afirmativă (*Fii atent!*, dar *Nu fi rău!*), după cum corect e *nu veni*.

Viitorul dispune de posibilitatea de a folosi mai multe modalități de formare; norma literară recomandă structura *voi* + infinitivul verbului de conjugat (*voi face*), dar în limba populară se întâlnesc și structurile *am* + conjunctivul verbului de conjugat (*am să fac*) și auxiliarul invariabil *o* urmat de conjunctivul verbului de conjugat (*o să fac*), alături de varianta populară a structurii cu auxiliarul *voi*, devenit *oi* prin afereza consoanei inițiale *v*, astfel că formele auxiliarului sunt *oi, ai* (cu */e/ > /ă/*, prin

¹²⁹ Vezi Niculina Iacob, *op. cit.*, p. 129.

¹³⁰ Cf. cântarea pascală "Hristos au înviat din morți..."; vezi și M. Eminescu, *Scrisoarea I*: "Mâna care-au dorit sceptrul universului..."

¹³¹ Comp. *făcu – făcuse, stătu – stătuse* etc.

¹³² La scriitori din aria nordică formele fără *-ră-* apar și în secolul al XX-lea (vezi, de exemplu, C. Hogaș).

Înlocuirea mai mult ca perfectului cu perfectul compus nu este greșeală de ortografie sau de ortoepie, dar fenomenul este destul de frecvent în vorbirea populară și este supărător când apare la cei care au pretenția că vorbesc îngrijit. Un enunț de felul *La venirea lui eu am rezolvat problema* comunică nu rezolvarea problemei înainte de venirea celui în cauză, ci chiar în momentul venirii, sau că venirea lui a provocat rezolvarea problemei. Modele de înlocuire nefericită a mai mult ca perfectului prin perfectul compus oferă romanul lui Boris Pasternak *Doctor Jivago*, Editura Moldova, Iași, 1994, în traducerea lui Emil Iordache.

¹³³ Vezi M. Eminescu, *Luceafărul*: „Cobori în jos, luceafăr blând...”.

¹³⁴ Vezi totuși la M. Eminescu, *Lasă-ți lumea...: „Nu zi ba de te-oi cuprinde”*; intenția de realizare a textului în registru popular este evidentă.

velarizare: *te-i duce, ăi face*), *a* (din care s-a dezvoltat și *o*, prin închiderea lui /a/ la /ă/, apoi labializarea lui /ă/: *te-a ajuta, m-o trece*), *om, ăți* (rezultat din *eți*, ca și *ăi* de la pers. a II-a din *ei: m-ăți crede*), *or*.

În vobirea curentă se produce un amestec al formelor. Se amestecă pers. I cu pers. a II-a, rezultând formele greșite *eu ăi face, tu oi face*; se amestecă pers. a IV-a cu pers. a V-a, rezultând forma greșită *voi oți face*; se amestecă auxiliarele, din *o să facă* și *or face* rezultând *or să facă*. Aceste forme hibride, rezultate din amestec, sunt așa de frecvente în vorbirea curentă, încât de multe ori nici nu mai sunt simțite ca modificări ale structurilor normale.

Printre greșelile de ortografie se numără și despărțirea prin linioară a lui *v-* din auxiliarul de viitor, din cauza confuziei cu omofonul *v-oi*, în care se cuprinde auxiliarul *oi* și pronumele aton conjunct *v-*; se scrie corect *voi pleca*, unde *voi* este auxiliarul de viitor¹³⁵, dar *v-oi scrie*, rezultat din asocierea într-un singur cuvânt fonetic a auxiliarului *oi*, care a suferit afereza lui /v-/, cu forma atonă a pronumelui personal de pers. a V-a în dativ *vă*, care a suferit eliziunea lui /ă/ din cauza lui /o/ cu care începe cuvântul următor¹³⁶.

Merită amintită aici și structura cu auxiliarul *va* urmat de conjunctivul verbului de conjugat, folosită îndeosebi la pers. a III-a, în textele bisericești (*viața veacului ce va să vină*), de unde a pătruns și în vorbirea populară (*așa a să fie*).

3.6.5. O problemă aparte se ivește în cazul unora dintre verbele impersonale care au și întrebuințare de verbe personale, cel puțin în anumite contexte, cum ar fi *a trebui, a urma, a fi, a părea*.

Verbul *a trebui* a fost discutat și mai sus, la folosirea cu și fără sufixul *-esc*. DOOM îl înregistrează numai cu valoare impersonală, numai pentru pers. a III-a. Sentimentul că predicatul trebuie să se acorde cu subiectul este așa de puternic la vorbitori, încât cazurile când predicatul se acordă cu un fals subiect nu sunt tocmai rare. Așa se face că, prin raportare la *el trebuia să sosească*, se consideră a fi corectă formularea *ei trebuiau să sosească*, în loc de *ei trebuia să sosească*, „simțită” ca incorectă. Dacă însă se schimbă subiectul predicatului *să sosească*, trecând verbul la pers. I, se observă că formularea corectă este *eu trebuia să soses*, iar nu *eu trebuia să soses*, pentru că *eu* e subiectul lui *să soses*, nu al lui *trebuia*. S-a ajuns la această situație prin structura primară a enunțului, care de regulă începe cu subiectul¹³⁷, iar până la predicat se pot intercala alte cuvinte; în loc de *trebuia să ajung*, fără exprimarea subiectului, inclus în desinența verbului *ajung*, atunci când a fost nevoie de insistență asupra subiectului acesta a fost pus în capul enunțului, după care *trebuia* a fost „simțit” ca predicat al acestui subiect, deși nu e, sensul fiind „era necesar (firesh) să...”. Astfel de utilizări ale verbului *a trebui* impersonal acordat nu sunt deloc rare la pers. a VI-a, unde neacordarea este considerată o greșeală de ortografie, rezultat al necunoașterii regulii acordului¹³⁸.

Există însă și situații când *a trebui* se folosește ca verb personal, chiar dacă în DOOM nu e prezent cu acest regim. Este vorba despre situațiile când *trebuie* are într-adevăr subiect, ca în enunțul „mii de ani i-au trebuit/ Luminii să ne-ajungă” M. Eminescu, (*La steaua*), unde *ani* este subiect, iar *au trebuit* predicat, acordul fiind obligatoriu. În aceeași situație sunt enunțuri de felul *Să ne trăiești că ne trebuiești!*¹³⁹. Este ușor de observat că de câte ori *a trebui* are valoare personală se construiește la prezent cu sufixul *-esc* pentru persoanele I, a II-a, a VI-a și, mai rar, pentru pers. a III-a, unde s-a extins folosirea formei fără sufix; comp. *acestea trebuie să fie rezolvate* cu *acestea îmi trebuie*.

Într-o situație similară se află verbul *a urma*, impersonal în *urmează să verificăm*, dar personal în *urmăm firul văii* sau „*Din sfera mea venii cu greul Ca să-ți urmez chemarea*” (M. Eminescu, *Luceafărul*). Modelul cu verbul personal, acordat, se extinde și în contextele în care verbul, impersonal, ajunge să se

¹³⁵ Este rezultatul evoluției lat. pop. *voleo*, care a înlocuit lat. cl. *volo*.

¹³⁶ *V-oi scrie* formează pereche omografică cu *voi scrie*, în ultimul caz *voi* fiind auxiliarul de viitor.

¹³⁷ A se vedea în acest sens una dintre definițiile subiectului: parte principală de propoziție despre care se spune ceva cu ajutorul predicatului. Dar, dacă se spune ceva despre subiect, aceasta este partea cunoscută și trebuie să fie enunțată, ceea ce are drept rezultat așezarea subiectului la începutul enunțului. La copiii de vârstă școlară mică, răspunsul la întrebarea *Ce faci tu când ajungi acasă?* este, cel mai adesea: *Eu, când ajung acasă, ...*

¹³⁸ Chiar Ovid Densusianu scria „dânșii au trebuit să se abată de la regula fixată” (*Opere*, I, 1968, p. 565). Astfel de acorduri am întâlnit la A. Pumnul (*aș trebui să mă strămut*), la I. G. Sbiera (*am trebuit să intervin*), la M. Eminescu: „*trebuia să treci*” (*Sărmanul Dionis*); „*au trebuit să piară*” (*S-a dus amorul*); „*aș trebui să fiu îndrăgit de viață*” (*Făt frumos din lacrimă*).

¹³⁹ Sensul este același cu cel actualizat de C. Negruzzi în expresia *ești trebuitor* din *Alexandru Lăpușneanul*.

acorde cu un fals subiect, ca în „*De-oi urma să scriu în versuri, teamă mi-e ca nu cumva/ Oamenii din ziua de-astăzi să mă-nceap-a lăuda*” (M. Eminescu, *Scrisoarea II*). Mecanismul devierii este același ca la *trebuie*: *urmează să scriu*, cu *urmează* impersonal și *să scriu* cu subiect inclus, devine, când nevoia de insistență asupra subiectului cere exprimarea lui, nu *urmează ca eu să scriu*, ci *eu urmează să scriu*, unde *eu* pare a fi subiectul lui *urmează*, iar rezultatul este acordarea greșită a predicatului cu falsul lui subiect¹⁴⁰: *eu urmez să scriu*.

Impersonal este și verbul *a fi* în construcții ca *era să cad*¹⁴¹, *era să întârziem* etc. Prin mecanismul mai sus menționat se ajunge la construcții cu structura *eu era să te lovesc*, apoi *eu eram să...*, după care subiectul nu mai este menționat, dar verbul *eram* rămâne acordat.

O suprapunere de contexte se produce și în cazul verbului *a părea*, verb copulativ, cu *a se părea*, verb impersonal. Devierile se produc în ambele sensuri: *a părea* ocupă locul lui *a se părea* și devine impersonal („*Părea* că printre nouri s-a fost deschis o poartă” – M. Eminescu, *Melancolie*), fapt rămas fără urmări din punctul de vedere al corectitudinii gramaticale, deci și al ortografiei, dar această extensie a folosirii lui *a părea* a permis ca și *a se părea* să-l înlocuiască pe *a părea*, numai la pers. a III-a și a VI-a: *el (ei) mi se părea(u) de treabă*, în loc de *el (ei) îmi părea(u) de treabă*. Important aici, din punctul nostru de vedere, este nu ușoara desemantizare a verbului *a se părea*, care devine copulativ, ci folosirea lui cu regim de verb personal, acordat, fapt normal pentru verbe personale, cu subiectul real sau fals.

3.6.6. Accentuarea verbelor are implicații în primul rând pentru rostire. Faptul că *Micul dicționar ortografic* din 1954 prevedea obligativitatea accentuării *suntém*, *suntéți*, nu *süntem*, *sünteți* privea ortografia nu pentru accent, care în limba română oricum nu se notează, ci pentru notarea sunetului /i/ prin litera **u**¹⁴². Similară este situația pentru *blestem*, *termin*, *felicít*, *mângâi* etc.

Există totuși situații când accentuarea antrenează schimbări în structura verbului, iar aceasta privește și ortografia, nu numai pronunțarea. Este în primul rând cazul verbelor de conj. a IV-a terminate în *-ui*, de tipul *chinui*, *tângui*, *târgui*, care, în prezența sufixului *-esc*, au accentul pe flectiv, iar în absența acestui sufix au accentul pe radical: *chínui* – *chinuiésc*, *tângui* – *tânguiéști* etc. Selectarea în pronunțare a unei structuri prozodice duce la selectarea unei anume structuri morfologice, care e sau nu admisă de normă.

Alteori, poziția accentului determină structura fonetică a formelor verbale. Dacă în cazul verbului *a consta* norma acceptă două accentuări, deci corecte sunt *cónstă* și *constă*, la pers. a VI-a a indicativului prezent¹⁴³, *cónste* și *consteá* la pers. a III-a și a VI-a de la conjunctiv prezent, în alte cazuri opțiunea pentru o accentuare sau alta îl situează pe vorbitor în limitele normei ortoepice și ortografice sau în afara acesteia: de o parte sunt *desfășoáră*, *înfășoáră*, *împresoáră*, *măsoáră*, acceptate de normă, de cealaltă parte *desfășură*, *înfășură*, *împresură*, *măsură*, neacceptate. Numai *înconjoáră* și *încónjură* sunt acceptate ca variante corecte.

Ambele serii de forme se află în circulație¹⁴⁴, de regulă făcându-se precizarea că sudului îi este specifică accentuarea pe silaba mai apropiată de finala cuvântului, iar nordului cea mai apropiată de inițiala cuvântului. Dacă facem din nou trimitere la Mihai Eminescu, vom afla că acesta folosea atât accentuarea apropiată de finalul cuvântului: „a lui umbră-ntins *se desfășoáră*” (*Egipetul*); „El ades suit pe-o piatră cu turbare *se-nfășoáră*/ În stindardul roș...” (*Înger și demon*); „Ți-am dat palidele raze *ce-nconjoáră* cu magie/ Fruntea îngerului geniu” (*Venere și madonă*); „Vouă vă pune lege, pedepse vă

¹⁴⁰ Modelul din exemplul nostru este sigur operativ; o dovedește exemplul “tinerii căsătoriți urmau să plece îndată după nuntă”, din romanul lui L. N. Tolstoi, *Anna Karenina*, în traducerea Ștefaniei Velisar Teodoreanu, Mihail Sevastos, Ion Popovici.

¹⁴¹ Nu interesează aici alte discuții asupra interpretării expresiei din punctul de vedere al statutului morfosintactic al verbului *era*.

¹⁴² Vezi Gh. Adamescu, *Ortografia românească după modificările din 1932. Regule și explicații urmate de un glosar*, București, 1932, p. 16.

¹⁴³ La verbe de conj. I, unde se încadrează și verbul *a consta*, pers. a VI-a este omonimă cu pers. a III-a, deci normală este forma *constă*, indiferent de accentuare, nu cu pers. I, forma *constau* intrând în dispută cu norma și având drept suport numai analogia cu *stau*, între cele două forme analogiile nelipsind.

¹⁴⁴ Stabilirea expresiei corecte a interesat de mai multă vreme, de vreme ce în *Rostiri și forme șovăitoare*, articol publicat de S. Pușcariu în 1936, găsim menționate, printre cuvinte cu accentuare diferită, și verbele (*eu*) *bléstem* și *blestém*, *dúmic* și *dúmic*, *măngâi*, *mângâi*, dar și *măngâi*, *înconjór*, *încónjur* și *încúnjur*, *desfășór* și *desfășur*, *să înfășoáre* și *să înfășure*, fără ca S. Pușcariu să stabilească norma.

măsoară“ (*Împărat și proletar*), cât și accentuarea îndepărtată de finala cuvântului: „Ce destinul motănimei îl *desfășură*-nainte“ (*Cugetările sărmanului Dionis*); „figuranți cari [...] *încunjură* fundalul și reapar iarăși“ (*Sărmanul Dionis*); „Al ei chip se zugrăvește plin și alb; cu ochiu-l *măsur*“ (*Călin. File din poveste*); „La ce să *măsur*i anii ce zboară peste morți“ (*Despărțire*).

4. Cunoașterea structurii morfologice a cuvântului este în strânsă legătură cu înțelegerea profundă a sensului acestuia, a sensurilor pe care acesta le poate actualiza într-un context sau altul, dar și cu rostirea lui corectă și cu ortografierea lui. Identificarea elementelor componente ale cuvântului *încunoștința*, atât a bazei, *cunoștință*, cât și a elementelor de derivare, prefixul *în-* și sufixul *-a*, duce la evitarea confuziei cu *conștiință*, confuzie care se află la baza pronunțării și scrierii *încunoștiința*, formă destul de frecventă, din păcate. Că forma corectă este *încunoștința* o probează expresia sinonimă *a aduce la cunoștință*.

4.1. Există și un motiv elementar care obligă la cunoașterea elementelor constitutive ale cuvintelor. Despărțirea în silabe a cuvintelor compuse, a cuvintelor derivate cu prefixe ce conțin minimum o vocală și a unora dintre derivatele cu sufixe¹⁴⁵ se face întâi în elementele componente, fără să se respecte, decât întâmplător, structura fonetică a cuvântului în întregime: *de-spre*¹⁴⁶, *port-avion*, *noct-ambul*, *bin-oclu*, *alt-fel*, *ast-fel*, *feld-mareșal*, *volt-metru*, *port-unealtă*, *opt-sprezece*, *nici-unde*, *radio-scopie*, *artr-algie*, *pres-papier*, *hiper-acid*, *a-scorbic*, *an-organic*, *anti-scorbic*, *in-egal*, *ne-sfârșit*, *dez-ordonat*, *sub-ordona*, *dis-pune*, *șiret-lic*, *berbant-lâc*, *savant-lâc*, *vârst-nic*, *stâlp-nic* etc.

Elementele componente trebuie avute în vedere și în cazul cuvintelor legate prin linioară de unire; la despărțirea acestora în silabe este obligatorie respectarea structurii lor morfologice, cu precizarea că un element component formează silabă separată numai dacă conține cel puțin o vocală. Ca atare, despărțirea va fi *într-un*¹⁴⁷, *într-adevăr*, *dintr-una într-alta*, linioara de unire având și rolul de linioară de despărțire în silabe¹⁴⁸. Foarte important este să nu se schimbe statutul literelor. Între *de aceea* și *de-aceea* este deosebire de ritm al vorbirii; despărțirea *de-a-ce-ea* poate duce la ideea că *de aceea* se scrie într-un cuvânt, ceea ce nu e adevărat. La fel, despărțirea în silabe a cuvântului fonetic *da-ți-mi-l* nu e posibilă; pronumele *l* nu are vocală și formează silabă cu pronumele *mi* (*mi-l*), iar această silabă, *mi-l*, nu se poate despărți de verb, căci ar conduce la altă tăietură silabică a verbului: în expresia citată, verbul are două silabe, dar separarea de pronume conduce la schimbarea valorii lui *i* din vocală în *i* șoptit, care nu are valoare silabică (*dați* se pronunță într-o singură silabă).

4.2. Este un lucru cunoscut că literele duble apar în ortografia românească numai în două situații: 1) în neologismele neadaptate limbii române (*pizzicato*, *allegretto*, *hobby* etc.), în numele proprii străine (*Boccaccio*, *Bloomfield*, *Picasso*, *Pigalle*, *Mann* etc.) sau în numele proprii românești pe care purtătorii le-au scris cu literă dublă (*Bolliac*, *Russo*, *Negruzzi*, *Rosetti*, *Varlaam* etc.); 2) în scrierea cuvintelor românești care se pronunță cu prelungirea sunetului (sunetelor), fapt care poate avea două explicații: a) este rezultatul afectivității, care poate duce la schimbarea sensului (în *E mmare*, *domnule!*, *mare* este la superlativul absolut, prelungirea sunetului ducând la schimbarea sensului gramatical), sau rămâne la planul afectiv, fără schimbarea sensului cuvântului (*E un mmizerabil!*); b) cuvântul este format prin derivare sau compunere, sunetul dublu fiind rezultatul succesiunii sunetelor din elementele componente¹⁴⁹: *contraataca*, *supraaglomera*; *coopta*, *coopera*, *microorganism*; *preexistență*, *preelectoral*; *ființă*, *fiindcă*,

¹⁴⁵ Condiția este ca structura să fie analizabilă sau semianalizabilă în limba română. Când structura cuvintelor de împrumut nu este identificabilă pentru vorbitorii limbii române, se procedează ca la cuvintele românești simple. Discutând despre despărțirea în silabe a cuvintelor *obiect* și *subiect*, Al. Graur opina că despărțirea corectă este *o-biect*, *su-biect*, în câte două silabe: „nu e greu de văzut că avem a face cu prefixele *ob-* și *sub-*, chiar dacă partea a doua nu e destul de clară pentru toată lumea (din aceeași rădăcină este *pro-iect*)“ (*Puțină gramatică*, II, EA, București 1988, p. 260).

¹⁴⁶ Marcăm delimitarea silabelor numai la nivelul formanților, despărțirea în silabe a acestora urmând, desigur, alte reguli de delimitare.

¹⁴⁷ Din nou, nu despărțim aici în silabe elementele componente.

¹⁴⁸ Norma recomandă evitarea asocierii mai multor valori pentru un semn grafic; în cazul când totuși cuvintele se despart, semnul va cumula cele două valori.

¹⁴⁹ Nu luăm în considerație cazurile când aceeași literă folosește la redarea în scris a unor sunete diferite, ca în *accent*, *accepta*, *accident*, *vaccin*, *Isaccea* etc.

priință, poliizopren; înnopta, înnegura; hiperrealist, superrefractor; transsiberian, transsudație; posttraumatic, porttabac; subbibliotecar, kilogrammetru etc.

Analiza cuvintelor de acest fel este absolut necesară și presupune exerciții și experiență, căci nu totdeauna pronunțarea ne vine prea mult în ajutor. Cuvinte ca *îneca, înota, înalt* se pronunță adesea cu *n* prelungit, ca și în *înnopta*, dar în scris nu poate apărea litera dublă **nn**; scrierea *înneca* ar presupune existența în limba română a bazei *neca*, dar aceasta nu există, chiar dacă etimonul, lat. *neco*, *-are*, ar permite identificarea acestei baze. Situația este similară pentru *înota* (< lat. pop. *innotare*) și *înalt* (< lat. *in* + *altus*), dar în românește nu există baza *ota*, iar *alt* are alte semnificații.

Litera dublă **ii** apare în multe derivate cu sufixe, cum ar fi *-ință* (*ființă, priință, știință*), *-(i)tor* (*pustiitor, priitor, scriitor*), *-(i)tură* (*scriitură, viitură*), *-ime* (*miime*), în forme de infinitiv (*prii, pustii, sfii*), de fiecare dată baza terminându-se în /i/, sau în compuse de tipul *fiindcă*. Aceeași literă dublă apare și în cursul flexiunii, prin adăugarea sufixului în flexiunea verbală (*șfiim, pustiiți; priiți, pustiiți; apropiind, mâniind, pustiind, scriind*), a desinenței de plural (*copii, farfurii, mii, zodii*), a desinenței de genitiv-dativ la feminin singular (*familii, evanghelii, concesii, profesii, curățenii, orătanii, mizerii*) sau a articolului enclitic de plural (*codrii, fagii, vecii, vechii*).

Pe modelul literei duble **ii**, rezultat al articulării, apare și litera dublă **uu**, când articolul se adaugă la un radical terminat în /u/: *atuul, paspartuul, tabuul*.

Litera **i** este singura care poate apărea și triplă (**iii**), în forma articulată a substantivelor și adjectivelor masculine a căror formă de plural nearticulat se termină în doi **i** (**ii**): *copiii, fiii, zarzavagiii, roșiii* etc. Dificultatea scrierii cuvintelor care prezintă la final trei **i** se explică de obicei prin faptul că în pronunțare apar numai doi /i/: /copii/, /fii/ etc.¹⁵⁰.

Și dificultățile legate de scrierea cuvintelor care conțin litere duble sunt determinate tot de pronunțare. Destul de frecvent, în pronunțarea curentă sunetele duble se contopesc, rezultând un singur sunet, căruia îi corespunde în scris o singură literă: **coperativă, *continuu, *fincă* (< <dat> fiindcă), **înnopta* etc.

4.3. Pronunțarea și ortografierea derivatelor, fie ele realizate pe terenul limbii române sau împrumutate din alte limbi, ridică probleme cauzate pe de o parte de confuzii între sufixe sau prefixe, care uneori angajează și rădăcina, iar pe de altă parte de existența unor variante (alomorfe) ale aceluiași formant.

4.3.1. Sufixul -ean, foarte frecvent, formează nume ce indică originea locală: *sucevean, piteștean, botoșănean* etc. Când radicalul se termină în /c/ sau /g/, sufixul apare în varianta *-an*: *african, hațegan, mitocan*; aceeași variantă apare când radicalul se termină în /-ău/: (*cracăuan, tazlăuan*), sau /u/: *peruan*, precum și la cuvintele terminate în /i/ semivocalic (*dorohoian, vashuiian, paraguayian*) și la derivatele de la nume de teritorii (țări, provincii, orașe etc.) terminate în /-ial/ (*alsacian, algerian, belgian, indian* etc.¹⁵¹). Derivatele de la nume de locuri terminate în /-ial/, locuite de români, se formează cu *-ean*: *basarabean, transilvănean* etc. Alternanțele fonetice ne indică varianta corect folosită: *-ean ~ -eni* (*ieșean – ieșeni*); *-ian ~ -ieni* (*vashuiian – vashuieni*); *-an ~ -ani* (*bacăuan – bacăuani*), de fiecare dată pronunțarea fiind într-o singură silabă.

Cum în graiurile nordice consoanele /ș/, /j/, /t/ se pronunță dur, sufixul *-ean* devine *-an* după aceste consoane, dând naștere pronunțărilor greșite de tip *ieșan, clujan*¹⁵², *rădăușan* etc., în loc de *ieșean, clujean, rădăușean* etc. Numele Țării Crișurilor chiar a reușit să se impună în forma cu care circulă în zonă, *Crișana*, chiar dacă nu respectă normele de pronunțare din limba literară, iar de aici s-a răspândit în seria de nume de persoane formate de la această bază, *Crișan*.

O variantă mai puțin răspândită este *-ian*, care formează derivate de la nume de locuri împrumutate (*canadian, elvețian, parizian, saharian*). În derivate ca *chilian, micenian*, varianta *-ian* pare a

¹⁵⁰ De fapt se aud tot trei /i/, din cauza tendinței de evitare a hiatului, foarte răspândită în limba română: /copiîi/, /fiîi/ etc., dar tradiția scrisului românesc nu permite reluarea sau anticiparea vocalei în astfel de situații.

¹⁵¹ Forma *persan* s-a impus mai târziu, urmând modelul fr. *persan*, în dauna mai vechiului *persian* (a se vedea la Mihai Sadoveanu, *Divanul persian*), care se află și la baza derivatului, tot învechit, *persienesc*.

¹⁵² A se vedea numele fostei fabrici de încălțăminte *Clujana*, care atestă pronunțarea locală a cuvântului.

rezulta din închiderea lui *e* din finalul cuvântului bază (*Chile, Micene*), dar lucrurile stau altfel: etimonul este francez: *chilien, mycéenien*, chiar dacă MDA dă ca etimon *Chile* + *-ean*. Deosebirea dintre formațiile românești și cele împrumutate iese la iveală în pronunțare: în derivatele românești sufixul are o singură silabă (*-ean*, cu diftong, sau *-an*), pe când în derivatele împrumutate sufixul are două silabe (*-i-an*, cu pronunțare în hiat)¹⁵³. Model a fost urmat și de derivatul *chișinăuian*, care ar fi trebuit să fie *chișinăuan*, cum și pronunță o bună parte dintre vorbitori, după modelul *tazlăuan, cracăuan*, dar similitudinea se oprește la aspectul scris, pentru că în rostire apare deosebirea: *-ian* se pronunță într-o singură silabă, ca în derivatele românești.

Sufixului *-ian*, pronunțat în două silabe, îi este specifică crearea de derivate, cărora le adaugă semul „apartenență”, fie că baza derivatelor este un nume de persoană (*eminescian, caragialian, byronian, cartezian, voltairian* etc.), fie că este numele unui domeniu (*estetician, fizician, tactician, aerian, microbian, parnasian, olimpiian*), sensul adăugat fiind „care aparține lui (ține de)”. La cuvintele bază terminate în /i/, sufixul dezvoltă varianta *-an* (*arghezian, macedonskian*), care intră în coliziune paronimică cu varianta *-an* a sufixului *-ean*. De altfel, în anumite situații este dificil de spus dacă sensul adăugat cuvântului bază trimite la locul propriu-zis sau la apartenența la un domeniu, domeniul putând aparține spațiului propriu-zis sau unui spațiu spiritual (*aerian, cotidian, parnasian, olimpiian*).

Pronunțarea celor două sufixe diferă: *-ean* și varianta autohtonă *-ian* (din *chișinăuian*) a acestuia se pronunță într-o silabă, pe când sufixul *-ian* este bisilabic. Datorită suprapunerilor semantice, chiar dacă sunt parțiale, se produc și confuzii între sufixe, la aceasta contribuind și modelul francez, care poate fi invocat de fiecare dată în cazul derivatelor cu *-ian*¹⁵⁴; *epicurian*, cum e corect, căci e derivat de la numele de persoană *Epicur*, fără a mai ține seamă de faptul că e un derivat împrumutat din fr. *épicien*, apare și în variantele *epicurean* și *epicureian*, ca și *gregorian*, cu varianta *gregorean*. Însă fr. *plébeien*, cu o structură asemănătoare cu *épicien*, a fost adoptat în forma *plebeian*, cu derivatul *plebeianism*, variantele *plebean* și *pleban* fiind explicate prin magh. *plébanus*, care are însă un sens diferit față de *plebeian*.

Nu intră aici cuvântul *licean* (< fr. *lycéen*), a cărui pronunțare incorectă *liceian* se explică prin tendința de evitare a hiatului prin păstrarea timbrului vocalei anterioare și crearea pseudodiftongului, despre care s-a vorbit mai sus.

Sufixul *-eală*, care formează substantive de la verbe de conj. a IV-a (*acreală, amăreală, amorțeală, greșeală, răceală, osteneală* etc.), apare și cu varianta *-ială* când radicalul verbal se termină în vocală, afară de *i* (*bănuială, căpătuială, orânduială, păruială, bălbăială, cârâială, croială, spoială, foială, pospăială, răpăială, poleială* etc.). Când radicalul verbal se termină în *i*, sufixul apare în varianta sa originară, *-ală* (*sfială*)¹⁵⁵, semivocala apărând tocmai din cauza finalei radicalului. Astăzi, pronunțări de tipul *greșală*¹⁵⁶, *obosală, urzală* etc. sunt neliterare, abaterea explicându-se prin influența consoanelor dure aflate în fața diftongului /ea/ din alcătuirea sufixului¹⁵⁷. Selectarea variantei se face cu respectarea alternanței fonetice /ea/ ~ /a/ (*răceală – răceli*) sau /ie/ ~ /ia/ (*spoială – spoieli*).

Sufixul moțional *-easă*, care a creat numeroase cuvinte de-a lungul timpului (*avrameasă, baroneasă, împărăteasă, mireasă, croitoreasă, maioreasă* etc.), a dezvoltat și varianta *-iasă* (*crăiasă*), mai ales în derivate de la numele sau porecla soțului (*Negoiasa, baboiasa, ciocoiasa*). Are și varinată neologică, *-esă*, prezentă îndeosebi în nume de ranguri sociale (*contesă, ducesă, principesă, prințesă*), dar nu numai (*negresă, poetesă*).

Forma de feminin a sufixului adjectival *-esc* este *-ească*, așa cum pretinde alternanța fonetică (*bărbătească, cerească, firească, lumească* etc.), dar când radicalul se termină în *i* sufixul dezvoltă varianta *-ască* (*fiască, pustiască*)¹⁵⁸, iar după celelalte vocale varianta *-iască* (*crăiască, ciocoiască*,

¹⁵³ Derivatul de la *Caraibi* ar trebui să fie *caraibian*, pe modelul împrumuturilor, dar circulă și în varianta *caraibean*; la postul TV Antena 1 se vorbea în data de 26.06.2005, ora 16,23, despre *grădina zoologică caraibeană* (pron. *-bea-nă*).

¹⁵⁴ Uneori se face trimitere și la un etimon latinesc: *cotidian* < fr. *quotidien*, lat. *quotidianus*.

¹⁵⁵ Pronunțarea este *-ială*, dar principiul tradițional-istoric recomandă să nu se repete, ca semivocală, vocala al cărei timbru se continuă în silaba următoare.

¹⁵⁶ Și *ne iartă nouă greșalele noastre*, din rugăciunea *Tatăl nostru* atestă o pronunțare destul de răspândită, dar neliterară, păstrată totuși de o bună parte dintre vorbitori pentru aspectul ei ușor arhaic.

¹⁵⁷ E de observat aici legătura dintre sufixul în discuție cu sufixul de la pers. a III-a a conjunctivului prezent, *-easc(ă)*, cu variantele *-iasc(ă)*, *-asc(ă)*, prezente în aceleași condiții (*greșească, croiască, târguiască, poleiască, răpăiască; sfiască*).

¹⁵⁸ De fapt se pronunță /iască/, dar principiul tradițional-istoric nu permite repetarea lui *i*.

*dumnezeiască, femeiască, secuiască, zeiască*¹⁵⁹ etc.), căci la masculin este *-iesc*, cu /i/ semivocalic în fața lui /e/ (*zeiesc, crăiesc*), iar alternanța este /ie/ ~ /ia/.

Sufixul *-ărie* interesează aici nu în derivatele substantive colective (*apărie, fierărie*), ci în derivatele care arată locul unde se practică o meserie, se fac anumite lucrări, se fac, se depozitează anumite obiecte, de aceea derivatele pot fi puse în legătură atât cu numele obiectelor rezultate din acțiune (*chițibușărie < chițibuș, plăpumărie < plapumă, lăptărie < lapte, cășărie < caș, mustărie < must* etc.), cât și cu numele celui ce practică meseria, este autorul produsului respectiv (*berărie < berar, grădinărie < grădinar, fierărie < fierar, librărie < librar, papetărie < papetar, strungărie < strungar* etc.).

Acest sufix are și varianta *-erie*, în legătură și cu sufixul de agent *-er* (*frizerie < frizer, spițerie < spițer*). Ar părea că varianta *-erie* este neologică¹⁶⁰, dar apare și în derivate de la cuvinte bază vechi (*boierie, frânghierie, oierie, stolerie*), sau în cuvinte al căror radical se termină în consoană muiată (*tutungerie, tinichigerie < tutungiu, tinichigiu*), iar pe de altă parte în derivate neologice apare și varianta *-ărie* (*bufonărie, cochetărie, marochinărie, mașinărie, papetărie*, prin raportare la baza *bufon, cochet, marochin, mașină, papetar* și chiar *orfevrărie*, deși autorul se numește *orfevrier*). De aici rezultă caracterul oarecum arbitrar al unor recomandări: *distilerie, semințerie* sunt preferate de normă față de *distilărie, sămânțarie* în mod subiectiv; *semințerie* este considerat derivat de la *sămânță* + *-ărie*, de unde ar rezulta *sămânțarie* (însemnând atât „locul unde se produc semințe”, cât și „locul unde sunt depozitate semințe”, caz în care folosirea sufixului colectiv este normală), dar derivatul din aceeași bază, *sămânță*, urmată de sufixul *-os*, este *sămânțos*, nu *semințos*.

Cu siguranță însă, sunt greșite formele *gogoșerie* „locul unde se fac sau se comercializează gogoși”, în loc de *gogoșărie*¹⁶¹, ca și *lăcătușerie*, în loc de *lăcătușărie*. Variantele în *-erie* sunt explicabile prin pronunțarea specifică sudului, unde consoana *ș* se pronunță muiat, fapt ce are drept rezultat transformarea lui *ă* în *e* (ca în pronunțarea *cămașe*, în loc de *cămașă*), și a lui *a* în *ea* (ca în pronunțările *așea, șease*, în loc de *așa, șase*). Nu este exclus ca în unele situații selectarea variantei *-erie* să se explice prin falsa distincție pe care ar avea-o față de *-ărie*.

Sufixul *-arnic*, prezent în destul de multe derivate (*darnic, fățarnic, slugarnic, ușarnic, ulițarnic*), are și varianta *-ernic* (*puternic, tămâiernic*); în vorbirea populară apare și varianta *-ărnice*, rezultată din velarizarea lui /e/ sub influența consoanei anterioare, rostită dur (*ulițărnice, ușărnice*); ca atare, astfel de forme trebuie evitate în vorbirea îngrijită.

În limba română s-au creat derivate și cu sufixul *-eață* (*albeață, dulceață, greață, negreață, roșeață, verdeață, viață*¹⁶²). În paralel cu această variantă, sufixul avea în limba veche și varianta *-eță*, care apare și astăzi în vorbirea populară (*bătrâneță, tinereță, frumuseță, mândreță*, cu /e/ nediftongat. Ulterior sufixul a căpătat forma *-ețe*, rezultată pe de o parte din influența pronunțării sudice, cu /t/ muiat, după care nu putea urma /ă/, care a devenit /e/: *mândrețe, cărunțețe* etc.¹⁶³, dar și sub influența împrumuturilor franceze de tipul *delicatesse, finesse, justesse, noblesse, politesse, souplesse*, care, prin apropiere de pronunțarea sudică, au fost adaptate în forma *delicatețe, finețe, justețe, noblețe, politețe* etc.¹⁶⁴, cu deviere de la modul de adaptare a cuvintelor franceze terminate în /e/ „mut”, care au primit terminația /ă/. În schimb, fr. *altesse* a devenit în română *alteță*, respectând norma generală de adaptare¹⁶⁵, dar, poate, și pentru că *Altețe, Alteța* sa ar fi sunat prea strident, confirmând importanța factorului estetic în limbă. Situație aparte prezintă și cuvântul *delicatesă* „(aliment) cu gust fin”, cu pluralul *delicatese*, prezent pe firma unor magazine alimentare, diferit prin sens, de data aceasta concret, de *delicatețe*, abstract. În

¹⁵⁹ De comparat cu sufixul *-esc* de la conjunctiv prezent și cu situația sufixului *-eală*.

¹⁶⁰ Majoritatea derivatelor cu acest sufix sunt intrate din limba franceză.

¹⁶¹ A se vedea și *gogoșar* „persoană care face sau comercializează gogoși”.

¹⁶² Forma etimologică *vieață*, care era recomandat și la 1932 și încă este folosită în unele cântări bisericești, poate pentru că păstrează un colorit ușor arhaic, a fost înlocuită de cea actuală, dându-i dreptate lui Al. Graur, care afirma că „etimologia nu ne interesează când e vorba de scriere, căci scriem așa cum pronunțăm” (*Puțină gramatică*, vol. al II-lea, EA, București, 1988, p. 115).

¹⁶³ În 1932 erau acceptate ambele forme, atât *tinerețe, frumusețe, mândrețe*, cât și *tinereță, frumuseță, mândreță*.

¹⁶⁴ Chiar și după reforma ortografică din 1953, care a impus aceste forme, I. Iordan susținea că „în cazul neologismelor de felul lui *fineță, justeță, politeță* etc. morfologia arată că trebuie preferate formele cu *-ă*” (*Limba română contemporană. Manual pentru instituțiile de învățământ superior*, București, 1954, p. 230).

¹⁶⁵ Ar fi putut contribui la aceasta și modelul italian, *altezza*.

sprijinul lui *delicatese* se invocă și influența germ. *Delikatesse*, poate pentru a se justifica scoaterea cuvântului din serie.

Prin cuvinte ca *închinăciune*, *rugăciune* s-a moștenit din latină sufixul *-ciune*, care în limba veche a creat numeroase cuvinte de la cuvinte bază latinești sau de altă origine (*putreziciune*, *slăbiciune*). Din secolul al XIX-lea a început să piardă teren în fața sufixului *-(t)iune*, aflat în competiție cu *-(t)ie*¹⁶⁶, ca rezultat al procesului de adaptare a neologismelor la sistemul de pronunțare al limbii române: *-(t)ie* rezultă din adaptarea formei de nominativ a împrumuturilor din latină, iar *-(t)iune* din adaptarea formelor de acuzativ din latină și a corespondentelor lor franțuzești.

În *Mic îndreptar ortografic*, ediția a II-a, din 1953 se preciza că „pentru scrierea cu *-(t)ie* sau *-(t)iune* se va avea în vedere criteriul istoric și tradiția literară“, ceea ce înseamnă că până în acel moment procesul de adaptare a neologismelor de acest fel era considerat încheiat. Se recomandă să se scrie *achiziție*, *casăție*, *discuție*, *expoziție*, *iluzie*, *inflație*, iar pe de altă parte *ficțiune*, *moțiune*, *națiune*, *pasiune* etc.

Dar concurența dintre cele două sufixe poate fi considerată încheiată numai în cazul derivatelor cu sensuri diferite, precum: *divizie* (militară) – *diviziune* (împărțire), *porție* (de mâncare) – *porțiune* (de teren), *rație* (de alimente) – *rațiune* (judecată), *reacție* (chimică) – *reacțiune* (politică), *fracție* (matematică) – *fracțiune* (dintr-un întreg), *pensie* (venit) – *pensiune* (găzduire), *stație* (de autobuz) – *stațiune* (de cercetare), *secție* (subdiviziune a unei instituții) – *secțiune* (porțiune), *funcție* (grad, rol) – *funcțiune* (funcționare), *nație* (fel) – *națiune* (popor) etc.

Dicționarele nu înregistrează însă de fiecare dată deosebirile semantice dintre derivate, taxându-le în articole separate, nici chiar când acestea sunt evidente. În MDA, pentru *fracție* se trimite la *fracțiune*, pentru *funcțiune*, la *funcție*, pentru *nație*, la *națiune*, pentru *stațiune*, la *stație* etc. Există și alte perechi între membrii cărora apar deosebiri semantice care împiedică folosirea unuia în locul altuia, precum: *obligație* (îndatorire) – *obligațiune* (bancară), *operație* (medicală) – *operațiune* (militară), *variație* (modificare) – *variațiuni* (muzicale) etc.

În alte situații este vorba doar despre preferințe contextuale: dicționarele dau doar pe *perfecțiune*, dar se spune *cunoaște (ceva) la perfecție*; la fel cu *chestiune*, dar se poate spune numai *Ce chestie!*; substantivul *atenție* este subminat în comenzile militare de *Atențiune!*; *direcție* înseamnă mai ales “orientare, sens”, iar pentru grupul de conducere, care dă orientarea, se folosește mai ales *direcțiune*, tocmai spre a se deosebi cele două sensuri; *emisie* înseamnă “producere de unde, gaze etc.”, iar pentru programul de emisie se folosește *emisiune*: *suntem în emisie* înseamnă “emitem unde”, iar *transmitem emisiunea...* înseamnă “suntem în cadrul programului...” etc. Astfel de cazuri deschid seria posibilităților de a opta pentru o formă sau alta. *Glosarul* din 1904 nu înregistrează derivatul *populațiune*¹⁶⁷, considerându-l deci incorect; Sextil Pușcariu îl folosea însă, cum o dovedește un articol al său din Dacoromania, 1921, totuși cuvântul nu va apărea nici în *Îndreptarul* său din 1932.

Probabil că în viitor dicționarele vor fi mult mai analitice, ținând seama de formele în circulație, dar și de frecvența sensurilor pe care le pot actualiza, altfel punându-i în dificultate pe cei foarte atenți la detaliere și interesați de folosirea într-un context sau altul a celui mai potrivit cuvânt.

Apariția în vorbire a derivatelor cu *-(t)iune*, care nu sunt recomandate, se explică și prin punerea acestora în legătură cu cuvintele bază: *funcțiune* – *a funcționa*, *atențiune* – *a atenționa*, *perfecțiune* – *a perfecționa*, *direcțiune* – *a direcționa* etc.

Sufixul *-os*, foarte productiv în limba română, apare adesea în împrumuturi asemănătoare din punct de vedere fonetic, de felul *impetuos*, *incestuos*, *maiestuos*, *merituos*, *tumultuos*, *virtuos* etc. Înlocuirea finalei *-uos* prin *-os* are la bază nu numai confuzia dintre cele două sufixe, ci și tendința de evitare a hiatului */u-o/* la vorbitorii de limbă română, prin eliminarea primei vocale. Așa au apărut pronunțări greșite de tipul *dezastros*, *fructos*, *meritos*, *maiestos* etc.; evitarea acestora ar trebui să fie posibilă cu atât mai mult, cu cât sunt specifice vorbirii elevate, care are pretenția de a respecta norma literară.

¹⁶⁶ Incercarea lui Aron Pumnul de a impune în locul împrumuturilor franțuzești derivate românești cu sufixul *-ciune* pare să fi contribuit în mare măsură la compromiterea acestui sufix. O listă nici pe departe completă a derivatelor pumnuliste cu sufixul *-ciune* se poate găsi la Ilie Rad, *Aron Pumnul (1818–1866)*, Fundația Cultura Română, Cluj-Napoca, 2002, p. 149.

¹⁶⁷ În Bucovina circula la acea dată și varianta *poporațiune*.

Arătând rezultatul unei acțiuni, participiile au de obicei sens pasiv: *greșit* e obiectul care a suferit o greșeală; *înfricoșat* este cel stăpânit de frică etc. Aceleași cuvinte dezvoltă însă în unele texte sens activ. Avem în vedere enunțuri din texte religioase precum *înfricoșata milă* a Domnului, sau *precum și noi iertăm greșitălilor noștri*, unde *înfricoșată* înseamnă „care trebuie să producă frică, înfricoșătoare“, iar *greșiți* – „care au greșit (față de noi)“.

Nu e lipsit de importanță nici faptul că sufixele preferă uneori baze diferite ale cuvintelor. Vom ilustra aceasta doar cu selectarea bazei de la infinitiv sau a celei de la gerunziu pentru verbe de conj. a III-a, cărora li se asociază uneori și verbe de alte conjugări. Importante sunt însă în primul rând verbele de conj. a III-a, întrucât selectarea unei baze sau a alteia angajează păstrarea sau schimbarea accentului: *fierbere*, *încredere*, *(cu)prindere*, *pierdere*, *răspundere*, *ucidere*, *vindere*, derivate de la tema infinitivului, păstrează accentul, spre deosebire de *crezare*, *pierzare*, *vânzare* etc., derivate de la tema gerunziului, care mută accentul pe sufix, apropiindu-le de derivatele de la verbele de conj. I. Unele forme au fost total înlocuite de celelalte: *credere* a fost înlocuit de *crezare*, în schimb *încredere* s-a păstrat; *vindere* este pe cale de a fi înlocuit de *vânzare*¹⁶⁸. În alte situații derivatele și-au specializat sensul: *pierdere* denumește faptul de a pierde, iar *pierzare*, sinonim cu *pierzanie*, decăderea morală, primejdia de moarte. Asocierea sufixului cu o bază sau alta îl plasează pe vorbitor în zona cunoscătorilor/ necunoscătorilor virtuților limbii.

4.3.2. Prefixul *des-* are și variantele *dez-* și *de-* și, pe de altă parte, intră în coliziune paronimică cu prefixul neologic *dis-*, care are și varianta *di-*.

Regimul de folosire a variantelor lui *des-* este, în general, bine precizat: *des-*, varianta etimologică, apare în fața radicalilor care încep cu o consoană surdă, deci se va scrie și se va pronunța *descalifica*, *descentraliza*, *desface*, *deshidrata*, *desperechea*, *destăinui*, *desțeleni*, *descheia*; varianta *dez-* apare în fața cuvintelor bază care încep cu vocală (*dezarticula*, *dezordonat*, *dezintegrare*, *dezechilibru*, *dezumanizare*) sau cu consoană sonoră ori sonantă (*dezbinda*, *dezdoi*, *dezgoli*, *dezlega*, *dezmierda*, *deznoda*, *dezrobi*, *dezvinovăți*); varianta *de-* apare totdeauna în fața cuvintelor bază care încep cu consoanele *s* sau *ș* (*desaliniza*, *desăra*, *desărcina*, *deșela*, *deșuruba*, *deșira*). În fața cuvintelor bază care încep cu */z/* apare cel mai des varianta *des-* (*deszăpezi*, *deszăvorî*, *deszăgăzui*), dar apare și varianta *de-* (*dezice*), iar în fața cuvintelor bază care încep cu */j/* cel mai frecvent apare *de-* (*dejuca*, *dejuga*).

În împrumuturi, cel mai frecvent apare *de-* (*debarasa*, *decalibra*, *deduriza*, *defolia*, *degresa*, *demachia*, *denichela*, *depana*, *deregla*, *detensiona*, *devaloriza*). Faptul e de natură a crea confuzii, căci nu toți vorbitorii de limbă română cunosc etimologia cuvintelor, spre a le putea folosi corect. În derivatele românești, înainte de vocale, deci și de */o/*, apare varianta *dez-* (*dezocupa*), prezentă și în împrumuturi (*dezodoriza*); *dezodorant*, din aceeași familie, apare și cu varianta *deodorant*, tot împrumut, din franceză, specific limbajului cultivat, îndeosebi limbajului tehnico-științific, ambele având la bază lat. *ōdōr*, *-ōris* „miros“; astfel de situații provoacă nesiguranță în folosirea formelor, alături de cele citate, corecte, apărând și altele *deodoriza*, *deodorizator*, *dezodorizant*, considerate incorecte.

O situație asemănătoare prezintă cuvintele *deforma*, *deformare*, în care se identifică prefixul *des-*, care imprimă sensul „lipsit de, privat de“, și cuvântul *diform*, unde prefixul *di-*, variantă a prefixului *dis-*, adaugă sens negativ; rezultat al confuziei dintre cele două serii este apariția formei greșite *a diforma*, explicabilă și prin închiderea lui */e/* neaccentuat.

Se citează și alte dublete: *depersonaliza* – **despersonaliza*, *degarnisi* – **dezgarnisi*, *demobiliza* – **dezmobiliza*, *depolitiza* – **despolitiza*, *dehidrogenare* – **deshidrogenare*¹⁶⁹ etc.

Un comportament asemănător are prefixul *răz-*; atașat unui cuvânt bază cu consoană surdă la inițială, dezvoltă varianta *răs-* (*răscoace*, *răscroi*, *răsplăti*, *răspopi*). Tot varianta *răs-* apare și înainte de vocale (*răsalaltăieri*¹⁷⁰, *răsîntelege*, *răsanaliza*), sau de consoana */z/* (*răszice*). Înainte de */j/* se recomandă varianta cu */z/* (*răzjudeca*), dar uzul preferă varianta cu */s/*¹⁷¹.

¹⁶⁸ În perioada interbelică încă se mai spunea *contract de vindere-cumpărare*, pentru ceea ce azi se spune numai *contract de vânzare-cumpărare*.

¹⁶⁹ Nu avem în vedere situații când între derivatele cu *de-* și cele cu *des-* (*dez-*) apar deosebiri semantice (*degusta* – *dezgusta*).

¹⁷⁰ Poate și prin apropiere cu *răspoimăine*.

¹⁷¹ MDA dă *răzjudcător* și *răzjudcător*, fără a considera pe una din ele varianta de bază, deci corectă.

Când cuvântul bază are la inițială consoana /s/, se produce o comprimare de sunete, rămânând un singur /s/ (*răsuna, răscula, răsufla, răsuci*), dar în întrebuințări ocazionale, când vorbitorul are conștiința valorii prefixului, se pronunță și se scrie cu consoană dublă (*răsscrie, răssuna*), caz în care se poate folosi și cratima, pentru insistență asupra elementelor componente (*răs-separa, răs-sluji*). Cratima se folosește și când prefixul se repetă, situație valabilă și în cazul altor prefixe: *răs-răsînteles, stră-străbun, re-refăcut* etc.¹⁷²

Prefixul negativ *in-* apare în această variantă în cele mai multe cazuri, chiar înainte de /n/ (*innavigabil*), dar înainte de consoanele bilabiale /b/, /p/ apare cu varianta *im-* (*imperfect, impenetrabil, impolitețe, impardonabil, imbatabil*), iar înainte de sonantele /m/, /l/, /r/ dezvoltă varianta *i-* (*imoral, imemorial, imortelă, imaculat, ilegal, ilegitim, illogic, ireductibil, irelevant, iresponsabil, irațional*)¹⁷³.

Varianta *im-* se explică prin fenomenul coarticulării, care a făcut ca bilabialele /p/, /b/ să imprime caracter labial și dentalei /n/, iar varianta *i-* este rezultatul asimilării totale a lui /n/ de către consoana următoare, fenomen produs în limba de origine a cuvântului.

Tot aici intră și situația prefixelor *re-* și *co-*. Prefixul *re-* adaugă derivatului sensul „repetare, reiterare”, ca atare un astfel de derivat nu se poate combina cu adverbe sau locuțiuni adverbiale care au același sens, deci sintagme ca *revenim iar(ăși)* sunt pleonastice, deci greșite din punctul de vedere al limbii literare. Prefixul *co-* imprimă derivatului sensul „împreună”, excluzând posibilitatea combinării cu adverbe sau locuțiuni adverbiale având același sens, ca atare sintagme de tipul *colaborăm (conlucrăm, conlocuim, coexistăm) împreună*¹⁷⁴ sunt de asemenea pleonastice, greșite, pentru că la orice pleonasm unul dintre termeni, în cazul nostru adverbul (locuțiunea adverbială) ori prefixul, este superfluu, neaducând nici un fel de informație.

Situația prefixului *în-* este deosebită din mai multe puncte de vedere, dintre care unele sunt legate direct de pronunțare și de ortografie. Din punctul de vedere al expresiei, trebuie precizat că înainte de /b/ sau /p/ devine *î-*¹⁷⁵ (*îmboboci, îmbătrîni, împietri, împleți*), dar înainte de /m/ se păstrează *în-*, ca în cazul tuturor celorlalte consoane (afară de /p/, /b/) sau vocale (*înmulți, înmâna, înmormânta*).

În cazul împrumuturilor neologice, prefixul *în-* a înlocuit uneori prefixul *in-* din limba de origine (*înamora, încorona, încorpora, înmatricula, înscena*) sau prefixul *en-* (*încuraja, înmagazina*), dar în unele neologisme s-a păstrat forma originală a prefixului, creându-se din nou posibilitatea apariției devierilor de la forma considerată corectă. Dicționarele recomandă *incarna*, cu toate formele ce rezultă din această bază, dar medicii spun și scriu *unghie încarnată*, iar în vorbirea curentă asemănarea fiului cu unul dintre părinți se redă adesea prin expresia *e tat-su (maică-sa) încarnat(ă)*. La fel stau lucrurile cu *încrimina* pentru *incrimina*, *încrusta* pentru *incrusta*, *înfera* pentru *înfera*¹⁷⁶, *înocula* pentru *inocula*, *însufla* pentru *insufla*, *înculca* pentru *inculca*, *întabula* pentru *intabula*, *întitula* pentru *intitula*, *întona* pentru *intona* etc. Cum e și firesc, fenomenul se produce și invers; așa apar *inamora, încorpora, inhuma, înmagazina, întreprinde, înmatricula, investi* etc. în loc de *înamora, încorpora, inhuma, înmagazina, întreprinde, înmatricula, investi*¹⁷⁷. De o mare importanță în selectarea formei corecte este ceea ce se cheamă simțul limbii, dar nu totdeauna acesta este suficient, reclamând consultarea lucrărilor normative, fapt impus uneori chiar de simțul limbii.

¹⁷² De regulă, prefixele nu se despart prin cratimă de cuvântul bază, sudându-se cu acesta; cratima se folosește numai când prefixul dezvoltă un sens aparte (*ex-* cu sensul “fost”: *ex-ministru*) sau în combinații de elemente cu un regim deosebit ca: *anti-Popescu, pro-Panaitescu, ne-Pavelescu*).

¹⁷³ Nu are legătură directă cu ortografia, dar are legătură cu calitatea exprimării folosirea prefixului neologic *non-*, din ce în ce mai frecventă în vorbirea actuală (*nonconformism, noncontradicție, nonviolență* etc.). Caracterizând vorbirea cultivată, acest prefix are specifică apariția în compania cuvintelor bază neologice, ca de altfel, în bună măsură, și prefixul *in-*; se poate spune, de exemplu, și *nefigurativ*, dar e preferabil *nonfigurativ*.

¹⁷⁴ A se vedea expresia *vom coabita separat*, oximoronică, întrucât *separat* contrazice derivatul *coabita*, al cărui sens e „a conlocui, a locui împreună”.

¹⁷⁵ Situația este similară cu cea prezentată mai sus pentru *in-*.

¹⁷⁶ Cu alt sens decât paronimul *înfera*.

¹⁷⁷ Există și paronimul *investi*, care însă, fiind paronim, are alt sens, „a face o investiție”, decât *învستی*, „a investi pe cineva”.

Opțiunea pentru prefixul *în-* poate fi determinată și de faptul că *in-* are și sens negativ; *incontinuu* este adesea evitat și înlocuit cu *încontinuu*, pentru sensul negativ al lui *in-*, pentru că este simțit ca antonim al lui *continuu* și chiar *încontinuu*¹⁷⁸.

Unele cuvinte apar în vorbirea curentă când cu prefixul *în-*, când fără prefix: *continuu* și *încontinuu*, *număra* și *înnumăra*, *auri* și *inauri*, *roși* și *înroși*, *griji* și *îngriji*, *ghemui* și *înghemui* etc. Selectarea unei forme sau a alteia este în raport nu numai cu limba literară, ci și cu regiunea căreia aparțin vorbitorii și, mai ales, cu efectele urmărite de vorbitori, dat fiind că fiecare cuvânt își poate crește expresivitatea în anumite condiții, un rol important revenindu-i contextului. Este suficient să ne oprim aici la verbul *a se roși* față de *a se înroși*.

Alteori forma cu prefix selectează alt context decât cea fără prefix: comp. *copil născut cu talent înmăscut*.

Există situații când forma cu prefix dezvoltă alt sens în comparație cu cea fără prefix; *nedreptățit* înseamnă „cărui i s-a făcut o nedreptate“, pe când *neîndreptățit* înseamnă „fără să aibă dreptate“: comp. *reclamație îndreptățită* / *reclamație neîndreptățită*.

Prefixul *ante-* este paronim cu prefixul *anti-*. Din cauza tendinței de închidere a vocalei *e* în acest context, *ante-*, „în față, înainte, anterior“, ajunge să se pronunțe la fel cu *anti-*, „contra, împotriva, opus“, apărând din nou confuzii: *antebrațul* denumește partea brațului care se află între umăr și cot, înaintea brațului, ca atare *antibraț* este incorect, căci nu e împotriva brațului; *antedata* e corect, iar nu *antidata*, căci înseamnă „a pune o dată anterioară“, chiar dacă etimonul este fr. *antidater*, și așa mai departe. Totuși forma *anticameră* s-a impus așa pentru motivul că respectă etimonul francez *antichambre* și pe cel italian, *anticamera*¹⁷⁹, iar acum aceasta este considerată forma corectă.

Discuțiile privind selectarea sufixelor și a prefixelor par a nu avea legături cu ortografia, cel puțin la modul direct, dar într-un sens foarte larg ortografia cuprinde și scrierea corectă a literelor (caligrafia), după cum ortoepia privește și rostirea corectă, iar aceasta nu se limitează numai la planul acustic; rostirea corectă trebuie să fie și frumoasă, eufonică, iar selectarea defectuoasă a cuvintelor, ca și nepotrivita lor combinare se pot solda cu o rostire cacofonică. La neajunsurile preluate de la ortoepie, ortografia adaugă neajunsuri specifice.

5. Scrierea cuvintelor compuse reprezintă unul dintre capitolele cele mai complicate ale ortografiei românești actuale, deși problema se reduce, în general, la scrierea acestora „la un loc“, într-un singur cuvânt (*atotputernic*, *botgros*, *fărădelege*, *untdelemn*, *telespectator*), scrierea cu cratimă sau linioară de unire (*barba-ursului*, *kilowat-oră*, *prim-ministru*, *vagon-restaurant*, *zi-lumină*) ori fără linioară de unire, ca orice îmbinare liberă de cuvinte (*apă oxigenată*, *acid sulfuric*, *perfect simplu*, *punct și virgulă*, *viță de vie*).

Problemele apar când e vorba despre încadrarea cuvintelor în cele trei grupe, mai ales că pronunțarea nu ne e de prea mare ajutor¹⁸⁰; numai în puține situații cuvintele compuse prezintă particularități de pronunțare prin care se deosebesc de îmbinările libere: *paisprezece*, *șaisprezece* prezintă structuri fonetice pe care nu le întâlnim la îmbinările libere, dar */nouăsprezece/* are aceeași structură fonetică și în compusul *nouăsprezece* și în îmbinarea liberă (*acum sunt*) *nouă* (*grade*) *spre zece* (*grade*).

Reguli după care cuvintele compuse se încadrează în una din cele trei grupe sunt, dar acestea diferă de la o lucrare normativă la alta, sau de la un autor la altul, iar aceasta pentru că, obseva cu bună dreptate Mioara Avram, „se pot da puține reguli pentru scrierea cu cratimă a cuvintelor compuse. De aceea ortografia acestora se învață de obicei pentru fiecare cuvânt în parte“¹⁸¹.

Rezultă de aici că încadrarea cuvintelor compuse prezintă dificultăți nu numai pentru vorbitorii obișnuiți, ci și pentru specialiști, dificultățile pornind chiar de la definiția cuvântului, care diferă de la un cercetător la altul; „atâta timp cât definiția cuvântului ca unitate lexicală și gramaticală este încă departe de

¹⁷⁸ Considerăm că *incontinuu*, recomandat de dicționare ca fiind forma corectă, este confuz, corecte fiind formele *continuu*, *încontinuu*. Acest derivat nu trebuie pus alături de *incontinență*, termen științific care dezvoltă cu totul alt sens, fiind antonim al lui *continență*.

¹⁷⁹ În cazul lui *antedata* etimonul nu s-a respectat.

¹⁸⁰ În rostirea unui enunț, nu se fac pauze între cuvinte, ci se trece pe neobservate de la un cuvânt la altul, așa încât enunțul pare un șir neîntrerupt de sunete; ca atare, nu se poate face deosebire între un cuvânt și un grup de cuvinte.

¹⁸¹ Mioara Avram, *Ortografie pentru toți*, EA, București, 1990, p. 107.

a fi definitiv stabilită și acceptată, e de înțeles că opoziția dintre un cuvânt unic (compus) și un grup de cuvinte rămâne discutabilă [...]. Dinamica trecerilor de la un grup de cuvinte la un compus și existența numeroaselor situații intermediare între extreme [...] explică de ce, cel puțin pentru limba română, în care mărcile formale ale compunerii sunt slabe, *nu este posibilă rezolvarea netă a statutului de cuvânt compus*¹⁸².

Definirea cuvântului compus ca „unitate lexicală complexă sau cuvânt constituit prin combinarea mai multor cuvinte existente independent, dar care și-au pierdut identitatea în favoarea unui sens nou”¹⁸³ nu rezolvă problema decât pentru o parte a compuselor, a celor în care sensul îmbinării nu rezultă din însumarea sensurilor elementelor componente, dar, raportate la numărul total al compuselor, acestea sunt destul de puține. Unele dintre acestea au cunoscut transformări fonetice importante, care fac uneori de nerecunoscut elementele componente: *Atotțiitor*¹⁸⁴ (< a + tot + tiitor), *codalbă* (< coadă albă), *mujdei* (< must de ai¹⁸⁵), *unelte* (< unele + alte), *cică* (< se zice că), *destul* (< de sătul), *dinadinds* (< de înadins < in + adins), *tustrei* (< toți trei), *fiind că* (< dat fiind că), *întrolocă* (< a pune într-un loc), *galanton* (< fr. galant homme), *primadonă* (< it. prima donna), *dumneata* (< domnia ta), *fiecare* (< fie + care), *altcineva* (< alt + cine + va < vrea), *sânziană* (< lat. sanstus dies Johannis) etc.

Alteori, chiar în cazul compuselor sudate, elementele componente își păstrează, cel puțin parțial, sensul: *fărădelege*, *demâncare*, *binefacere*, *binefăcător*, *răuvoitor*, *răufăcător*, *altădată*, *niciodată*, *furgăsi*, *furlua* etc.

Stabilitatea grupei formate din compusele sudate o asigură împletirea criteriului semantic, al pierderii (fie și parțiale a) sensului componentelor, cu criteriul morfologic, aplicabil cuvintelor flexibile: categoriile gramaticale¹⁸⁶ se marchează o singură dată, după modelul cuvintelor unice, ceea ce face să dispară deosebirea de tratament între compusele ale căror componente și-au pierdut total sau parțial sensul (*primăveri*, *mujdeiului*, *uneltei*, *întrolocăm*, *galantoni*, *sânziene*, *fărădelegi*, *binefacerea*, *dumitale*, *fiecăruia*, *furluase*, *Suntămăriei* etc.). Numai unele pronume compuse care s-au sudat păstrează posibilitatea marcării multiple a categoriilor gramaticale; intră aici unele pronume de reverență (*dumitale*, *dumisale* marchează cazul prin *dumi-* (< dumni < domniei), dar și prin posesivul *tale*, care se acordă; adjectivul de întărire marchează genul, numărul și cazul prin pronumele personal *însu-* (*înși-*, *însă-*, *înse-*) și numărul și persoana prin pronumele reflexiv aton în dativ *-mi*, *-ți*, *-și*, *-ne*, *-vă*, *-și*¹⁸⁷, fapt care provoacă și numeroasele greșeli de folosire, nu numai în vorbirea curentă; pronumele demonstrativ de depărtare marchează genul, numărul și cazul înaintea deicticului *-a*: *acela*, *aceea*, *aceia*, *acelea*¹⁸⁸, iar demonstrativul compus marchează genul, numărul și cazul de două ori: *celălalt*, *cealaltă*, *ceilalți*¹⁸⁹, *celelalte*, *celeilalte*, *celorlalte* etc.

Se vor scrie de fiecare dată separat, cu sau fără linioara de unire între termenii componenți, compusele ale căror elemente componente își păstrează autonomia morfologică, fiecare marcând (măcar unele din) categoriile gramaticale: *câine-lup*, *prim-ministru*, *redactor-șef*, *pasărea-muscă*, *făt-frumos*; *bună purtare*, *liberă practică*, *viță de vie*, *acid sulfuric*, *câine ciobănesc* pentru că, prin marcarea diverselor categorii gramaticale, se creează formele *feți-frumoși*, *câinilor-lupi*, *redactorilor-șefi*; *câini ciobănești*, *liberei practici*, *relei purtări* etc.

În limba română însă, comportamentul compuselor diferă de la un model la altul.

a) În îmbinările formate din substantiv + substantiv în genitiv sau substantiv + prepoziție + substantiv, numai primul termen marchează categoriile gramaticale, particularitate păstrată și de compusele cu această structură; ca atare, compusele sudate se vor delimita de cele nesudate: comp.

¹⁸² Idem, „Cuvânt înainte” la Academia Republicii Socialiste România, *Formarea cuvintelor în limba română, I. Compunerea*, de Fulvia Ciobanu și Finuța Hasan, EA, București, 1970, p.XI.

¹⁸³ *Dicționar general de științe. Științe ale limbii*, ES, București, 1997, p. 120.

¹⁸⁴ Într-o carte de popularizare a ideilor creștine (*Biserica și sectele. Adevăr și Rătăcire*, București, 1992), acest cuvânt apare în forma *Atoțiitorul*, caracteristică vorbirii populare.

¹⁸⁵ *Ai* „usturoi” este continuator al lat. *alium*, dar astăzi are o circulație regională.

¹⁸⁶ Se cuprinde aici și categoria gramaticală a determinării sau articularea.

¹⁸⁷ Am atras atenția în altă parte că forma (*ele*) *însele* este greșită, apărută prin extinderea folosirii formei atone a pronumelui personal în dativ.

¹⁸⁸ Se adaugă aici și demonstrativul de identificare, care prezintă la final adverbul *și*.

¹⁸⁹ Se adaugă alternanța fonetică /t/ ~ /t̪/.

untdelemnului cu *calului-de-mare*, *buhaiului-de-baltă*¹⁹⁰ etc. Problemele delicate apar aici în delimitarea compuselor care se scriu cu sau fără cratimă

b) În cazul îmbinărilor formate din substantiv + adjectiv sau adjectiv + substantiv, flexiunea cazuală se produce pentru ambii termeni numai pentru genul feminin, ca în îmbinările libere: vom scrie *rea-voință*, *rea-credință*, *bună-credință*, *apă-albă*, *apă-neagră*, *apă-grea*, *bubă-neagră*, pentru că genitiv-dativul este *relei-voințe*, *relei-credințe*, *bunei-credințe*, *apei-grele* etc.; în schimb la masculin sau neutru se marchează genul numai prin articulare, iar articolul poate apărea numai la primul termen, tot ca în îmbinările libere: *bunului-simț*¹⁹¹.

Compusele cu *prim* au un comportament diferit. Norma recomandă, pe de o parte *prim-planuri*, *prim-pretori* (*prim-pretorul*), *prim-viceprimministrul* (~ștrii), în care *prim* are comportament de invariabil, iar pe de alta *primă-balerină*, *primul-procuror*, *primul-ministru*, dar și *prim-procurorul*, *prim-ministrul*, *prim-miniștri*, *prim-miniștrii*, dar și *primii-miniștri*¹⁹², *prim-procurori*, *prim-procurorii* etc.

c) Cele mai multe dificultăți prezintă compusele formate din substantiv + substantiv în nominativ: se modifică numai primul termen (*copii-minune*, *blocuri-turn*, *ani-lumină*, *cai-putere*, *trenuri-fulger*, *vagoane-cisternă* etc.), dar și ambii termeni (*câini-lupi*, *locotenenți-colonei*, *generali-maiori*, *contabili-șefi*, *puști-mitraliere* etc.). Nici articularea nu este consecventă: se articulează când al doilea termen, părând a da mai multă unitate compusului (*scris-cititul*, *locotenent-colonelul*), când primul, în cele mai multe cazuri, fără ca unitatea cuvântului să fie afectată (*aducerile-aminte*, *trenul-fulger*, *generalul-maior*, *contabilii-șefi* etc.). Explicații se pot găsi pentru fiecare caz în parte, dar cel care scrie nu-și poate permite să consume din timp pentru rememorarea regulilor ortografice și încadrarea cuvintelor respective într-o grupă sau alta, ca atare el va risca scriind fie *generali-maiori*, fie *general-maiori*, ambele modele existând în zestrea sa lingvistică, și neglijând norma.

d) Substantivele compuse care conțin verbe sunt invariabile (*frige-linte*, *linge-blide*, *ucigă-l-toaca*, *plânge-mă-mamă*, *lasă-mă-să-te-las*, *ducă-se-pe-pustii*); marcarea unor categorii gramaticale se face, când nevoia o impune, prin intermediul articolului nehotărât (*comportarea unui lasă-mă-să-te-las*).

e) La substantivele compuse din substantiv precedat de prepoziție, numai substantivul își poate schimba forma, ceea ce face imposibilă delimitarea dintre compusele sudate și cele scrise cu cratimă. Alături de *fărădelegii*, *demâncării*, *deînmulțitul*, *deîmpărțitului* apar *după-amiază*, *după-masă*, deși modelul este același: *orele după-amiezei*; *am petrecut după-masa aici*¹⁹³.

Această lipsă de consecvență provoacă derută, din cauza nesiguranței. De aceea se face mereu apel la memorarea ortogramelor, folosirea unei forme sau a alteia făcându-se aproape mecanic.

Am insistat asupra criteriului morfologic în scrierea compuselor pentru că individualitatea morfologică a elementelor componente, pusă în evidență prin flexiunea cuvântului, este determinată în bună măsură și pusă în evidență de autonomia sau lipsa de autonomie semantică a elementelor componente ale compusului¹⁹⁴, în măsura în care sensul compusului este însumarea sensurilor elementelor componente. Asocierea dintre cele două planuri, semantic și morfologic, poate provoca reacții diferite vorbitorilor. Faptul este evident atât din perspectiva diacroniei, cât și a sincroniei, fără ca evoluția să fie unidirecțională.

În urmă cu peste un veac și jumătate. I. Codru-Drăgușanul scria în *Precuvântare la Rudimentele gramaticii române*, „după bunplacul fiecărui agramat“, cu compusul *bunplac* sudat, în loc de *bunul-plac*, cum se scrie astăzi; în traducerea operei *Haiducii* a lui P. Istrati, făcută de I. Neagu-Negulescu în 1930, se scrie „tescuiește untul de lemn și murează măslinile“, când astăzi oricine ar scrie *untdelemnul*.

¹⁹⁰ DOOM dă *poale-n-brâu* ca invariabil, dar în vorbirea curentă apare pluralul *poale-n-brâie*, care ar pleda pentru sudarea elementelor componente.

¹⁹¹ În compuse ca *nou-născut*, *liber-cugetător*, *liber-schimbism* categoriile gramaticale sunt marcate de al doilea termen (*nou-născutul*, *liber-cugetătorilor*), ceea ce înseamnă că primul termen e adverb, iar adverbul nu se articulează, ca și în *înainte-mergător*.

¹⁹² Cartea lui Marin Nedelea, *Prim-miniștrii României Mari*, Casa de editură și presă „Viața românească“, 1991, nu se putea intitula și *Primii-miniștri ai României Mari*; chiar folosindu-se cratima, putea trimite la altă realitate.

¹⁹³ Scrierea cu cratimă poate fi motivată doar prin statutul primar de adverb al compuselor, chiar dacă în exemplele noastre avem substantive.

¹⁹⁴ Într-o carte de istorie, scrisă în general îngrijit, am găsit *ne mai gășind*, explicația aflându-se în spiritul etimologic al autorului, pentru care acele cuvinte aveau autonomie, din cauza intercalării lui *mai*.

Când este vorba despre delimitarea compuselor care se scriu cu cratimă de cele care se scriu fără cratimă, ca și îmbinările libere, lucrurile sunt și mai încurcate. ÎO₁₉₉₅ dă doar grupe de compuse care se scriu cu cratimă și grupe care se scriu fără cratimă, fără criterii. Astfel, se stabilește că se scriu cu cratimă „a. substantivele comune compuse din două substantive în nominativ“, „b. substantivele comune compuse dintr-un substantiv și un adjectiv care precedă sau urmează substantivul [...] dintr-un substantiv în nominativ și un substantiv în genitiv [...] din două substantive legate prin prepoziție [...], atunci când părțile componente își păstrează individualitatea morfologică“ (§ 150). Dar pentru fiecare dintre acestea se pot da și exemple de cuvinte compuse care se scriu fără cratimă: *elev problemă*, *bună purtare*, *purtare aleasă*, *mintea cocoșului*, *proces de intenție* etc.

Mult mai analitic sunt prezentate lucrurile de Mioara Avram în mereu citata operă *Ortografie pentru toți*. Dar încercarea de a stabili reguli mai minuțioase pentru delimitarea compuselor care se scriu cu cratimă de cele care se scriu cu spațiu blank (pauză între cuvinte) conduce, vrem, nu vrem, la contradicții, ca cele pe care le-am discutat mai sus, după cum însăși autoarea recunoaște. Așa se face că de la un autor la altul încadrarea cuvintelor în grupa de compuse diferă. Iar cauzele sunt nu numai de natură lingvistică, ci și de natură extralingvistică, așa explicându-se faptul că îmbinări de cuvinte cu aceeași structură sunt într-un caz cuvinte compuse, unele scriindu-se cu cratimă, altele cu blank, iar în alt caz îmbinări ocazionale: comp. *gură-de-lup*, numele unei maladii, cu *verde de Paris*¹⁹⁵, numele unei otrăvi, la care se pot adăuga compuse care nu sunt înregistrate în dicționar și pe care le-am putea considera asimilate îmbinărilor libere ca: *sare de lămâie*¹⁹⁶, denumirea populară, improprie, a acidului tartric¹⁹⁷, *viță de vie* etc., pe care, negăsindu-le în lucrările normative, trebuie să le asociem îmbinărilor libere, ca și *sare de bucătărie*, *sare de bucate*, *sare de măcriș*, *sare de cenușă*, *buză de iepure* etc.

În ce măsură modul cum se scrie combinația de termeni este determinat de păstrarea sensurilor elementelor componente este greu de spus; *gură-de-lup*, numele unei maladii înrudite cu *buză-de-iepure*¹⁹⁸, a fost dat prin asemănarea cu gura de lup, dar în denumirea *verde de Paris* nimic nu trimite la o otrăvă, ca atare ar fi mai motivată scrierea cu cratimă a numelui otrăvii. Labilitatea structurilor identificabile în cuvintele compuse, la care se adaugă caracterul relativ al păstrării ori pierderii sensului elementelor componente și, pe de altă parte, relația dintre îmbinarea de cuvinte și referent, complică lucrurile în asemenea măsură, încât, cum s-a văzut, nici lucrările normative nu cuprind toți termenii cu probleme de scriere, iar alteori soluțiile sunt diferite. Este motivul pentru care greșelile de scriere a cuvintelor compuse nu intră în categoria greșelilor foarte grave, devenind grave numai în măsura în care scrierea conduce la o interpretare diferită a textului¹⁹⁹.

Întrebuințarea unei forme sau a alteia poate fi impusă de simțul etimologic al vorbitorului, caz în care va opta pentru o structură sau alta. Pentru *bunăvoință* se recomandă scrierea într-un singur cuvânt, având comportamentul morfologic al unui cuvânt unic; genitiv-dativul este *bunăvoinței*. Dar scrierea cu cratimă, prezentă la o bună parte din vorbitori, ar putea fi susținută de genitiv-dativul *bunei-voințe*, pe modelul *bunei-credințe*, *relei-voințe* etc. Tot astfel, alături de forma articulată, agreată de normă, *bunăvoința*, poate apărea și *buna-voință (a omului)*.

Spiritul etimologic al vorbitorului este stimulat și de faptul că intercalările de cuvinte între termenii cuvântului compus sau adăugarea unui determinativ pe lângă unul singur dintre termenii compusului este de natură să distrugă unitatea cuvântului compus, transformându-l într-o îmbinare ocazională: se scrie, după normă, *bunăvoință*, dar în secvența *cu o excesiv de bună voință*, sau *unei excesiv de bune voințe* unitatea a dispărut și a apărut o îmbinare liberă.

¹⁹⁵ Situația e similară pentru *contabil-șef* și *director adjunct*.

¹⁹⁶ În MDA este scris cu blank.

¹⁹⁷ La modul propriu, sarea de lămâie este denumirea acidului citric.

¹⁹⁸ Cuvântul nu e în DOOM; l-am scris așa prin similitudine cu *gură-de-lup*.

¹⁹⁹ Câtăva vreme în urmă am trimis unei publicații cu profil ecleziastic un articol intitulat *Părinte, bine cuvântează*; spre surprinderea noastră, s-a indicat corectarea titlului, întrucât, ni s-a explicat, se zice *binecuvântează*. Observația pune în lumină două păcate: confuzia dintre compusul *binecuvântează* și îmbinarea liberă *bine cuvântează*, pe care ar fi evitat-o dacă ar fi citit articolul, scris pentru a atrage atenția asupra unor aspecte de limbă specifice preoților; compusul *binecuvânta*, rezultat din asocierea verbului *cuvânta* și adverbul *bine*, are prezentul indicativului *binecuvântează*, *binecuvântezi* etc., iar forma *binecuvântează* din limbajul preoților, de unde s-a extins și în limbajul popular, ca și *cuvântează*, este în dezacord cu norma.

Alteori poziția determinantului poate proba unitatea îmbinării sau caracterul ocazional al acesteia: *după-masă*, la care putem adăuga și mai rar folositele *după-prânz*, *după-toacă*, se deosebește de îmbinarea liberă *după masă*, prin asocierile pe care le realizează: comp. *acea după-masă* cu *după acea masă*; opoziția se neutralizează însă în */dupămasaaceea/*, care poate fi tranșat în *după-masa aceea*, dar și *după masa aceea*, prin poziția sa determinativul putându-se referi atât la îmbinarea stabilă *după-masa*, cât și numai la substantivul luat fără prepoziție.

Aceasta probează că în normarea ortografierii cuvintelor compuse principiul semantic și cel morfologic sunt ajutate de principiul sintactic și de cel tradițional-istoric, dar nici principiul estetic nu trebuie neglijat.

Nu au lipsit propunerile ca toate compusele să se scrie cu cratimă, fapt care ar statornici condiția de compus a unei îmbinări și ar deosebi-o de imbinările libere, ocazionale. Dar aceasta ar transforma compusele foarte lungi, cum sunt, de pildă, numeralele compuse, în șiruri inestetice (*un-milion-două-sute-patruzesi-și-cinci-de-mii-trei-sute-cincizeci-și-opt*); scrierea lor fără cratimă le face mai ușor de receptat, înscriindu-se printre îmbinările libere, cu care se aseamănă prin linearitate și succesiune, iar scrierea lor la un loc, într-un singur cuvânt le-ar face pentru o bună parte dintre cititori ininteligibile.

Numele proprii merită o discuție aparte, pentru că, dincolo de similitudini cu numele comune, prezintă și suficiente particularități specifice, fie că acestea sunt nume de locuri (toponime), fie că sunt nume de persoane (antroponime)²⁰⁰. Și aici întâlnim nume compuse sudate, atât la antroponime (*Delavrancea*, *Corjos*, *Capdebo*; *Câmpulung*, *Vaidei*, *Pochidia* etc.), compuse care se scriu cu cratimă (*Ionescu-Mera*; *Budești-Deal*, *Târgu-Neamț* etc.), sau cu blanc (*Mihai Viteazul*, *Ștefan cel Mare*; *Oceanul Atlantic*, *Satul Nou*, *Curtea de Argeș*, *Vatra Dornei* etc.).

Reguli de ortografiere a numelor proprii compuse există, explicite („Se scriu cu cratimă [...] numele proprii de localități compuse din două substantive în nominativ”²⁰¹; „Se scriu despărțite [...] numele proprii de localități compuse dintr-un substantiv urmat de un adjectiv, de alt substantiv în genitiv, de un substantiv sau adverb cu prepoziție”²⁰²), sau implicite („Probleme de alegere a scrierii corecte se pun la numeroase cuvinte compuse: [...] substantive proprii ca: toponimele *Bistrița-Năsăud*, *Broșteni-Deal* sau *Piatra-Neamț* față de *Baia Mare*, *Bolintinul din Deal*, *Curtea de Argeș* sau *Vatra Dornei*; Antroponimele *Roșu-Împărat* față de *împăratul Roșu* sau *Baba-Cloanța* față de *baba Maria*; astronimul *Carul-Mare* față de *carul mare*”²⁰³ etc.

Aspectele particulare pe care le ridică numele proprii compuse sunt legate, înainte de toate, de statutul particular al numelui propriu, prin comparație cu cel al numelui comun, fapt ce se poate observa și din grupările făcute de Mioara Avram. Deosebirilor de scriere dintre *Roș(u)-Împărat*, *Baba-Cloanța*, pe de o parte, și *împăratul Roș(u)*, *baba Maria*, pe de alta, le corespunde deosebirea dintre nume proprii compuse și nume proprii simple aflate în anumite relații cu alte nume, comune, cu care formează îmbinări libere. Diferența dintre numele compus și îmbinarea liberă este marcată morfologic numai la masculin (*lui Roș-Împărat*, dar *împăratului Roș*²⁰⁴), nu și la feminin (*Babei-Cloanța* și *babei Maria*), iar atunci scrisul oferă posibilitatea de a se marca opoziția dintre comun și propriu.

Norma recomandă ca numele duble, sau chiar triple, fie ele de botez ori de familie, să se scrie cu cratimă: *Maria-Luiza*, *Liviu-Giani*, *Const. Popescu-Azuga*, *Const. Popescu-Bălteni*, *Al. Popescu-Necșești*. Dar în practică se manifestă numeroase inconsecvențe și ezitări: pe lângă *Ana-Maria* apar și *Ana Maria* și *Anamaria*; la numele de botez triple cratima se folosește accidental, ca în ex. *Ana-Maria Magdalena*, *Anamaria-Magdalena* etc. Cât despre numele de familie, acestea apar mai ales fără cratimă sau cum se întâmplă; numele autoarei cărții *Structuralismul lingvistic* apare scris pe coperta interioară *Maria Manoliu-Manea*, iar pe coperta exterioară *Maria Manoliu Manea*, spre deosebire de al Valeriei Guțu Romalo, care apare cu această formă în ambele situații, fără ca cineva să pretindă că s-au făcut greșeli de ortografie.

²⁰⁰ Alte nume proprii, cum ar fi numele de animale (zoonimele), numele de divinități (teonimele) sau de ființe mitologice (mitonimele), ori de corpuri cerești (cosmonime) etc., se pot încadra, în general, din punctul de vedere al comportamentului morfosintactic antroponimelor sau toponimelor, iar numele de sărbători – numelor comune (*Sfânta-Maria/ Sfintei-Marii; Sută-Mărie/ Sutei-Mării*).

²⁰¹ ÎO₁₉₉₅, p. 33–34.

²⁰² *Ibidem*, p. 33.

²⁰³ Mioara Avram, *Ortografie pentru toți*, EA, București, 1990, p. 109.

²⁰⁴ În limbajul popular deosebirea tinde să dispară: alături de *moșului Neagu* se spune curent *lui moș Neagu* (ca și *lui Moșneagu*).

Chiar nume care conțin aceiași termeni se pot structura diferit; numele vestitului domnitor moldovean este *Ștefan cel Mare*, dar de la o vreme a apărut numele de familie *Celmare*, astfel că prin adăugarea numelui de botez (a prenumelui) se ajunge la *Ștefan Celmare*²⁰⁵.

Au rămas în afara discuțiilor de până acum compusele din abrevieri, fie ele compuse din segmente de cuvinte, din litere inițiale, sau, foarte adesea, folosind ambele surse: *Tehnoforestexport*, *Apemin*, *Omniasig*, *Romchim*, *Agerpres*, *Mediapres*, *Tarom*, *ONU*, *OZN* etc. Din punctul de vedere al scrierii, aceste compuse prezintă importanță pentru despărțirea în silabe și pentru articulare.

Normele ortografice actuale precizează că nu se pot despărți în silabe la capăt de rând cuvintele formate din litere inițiale, chiar dacă ar satisface condiția prezenței unei vocale, iar pentru cele compuse din segmente recomandă evitarea împărțirii în silabe la capăt de rând. Cum pentru foarte multe dintre compuse se amestecă litere inițiale cu segmente de cuvinte și nu totdeauna se pot cunoaște combinațiile de la ce s-a pornit, soluția optimă este să se evite despărțirea în silabe a compuselor de acest tip la capăt de rând.

Statutul special al compuselor din abrevieri este consfințit de deosebirea dintre scriere și pronunțare: se scrie: *CFR*, *TVR*, *ONU*, *UNESCO* etc., dar pronunțarea acestor cuvinte diferă de la un caz la altul: /*cefer*/, /*tvr*/, /*onu*/, /*unesco*/. Se amestecă două sisteme diferite, iar în scris acest fapt se evidențiază, în cazul articolului prin folosirea cratimei: *CFR-ul*, *UNESCO-ul* etc.

²⁰⁵ Numele există în *Pagini aurii* de la Suceava pe anii 2002–2003.

SCHEMĂ RECAPITULATIVĂ (II)

Principiul morfologic al ortografiei române actuale

Fapte de ortografie a căror rezolvare este guvernată de structura morfologică a cuvintelor:

- articolul hotărât *-l* nu se pronunță, dar este prezent în mod obligatoriu în scris: *omu / omul*;
- folosirea articolului genitival, care se acordă în gen și număr cu substantivul care denumește obiectul posedat;
 - scrierea corectă cu **-i**, **-ii**, **-iii** nu se poate realiza dacă nu se ține seama de structura morfemică a cuvântului, pronunțarea nefiind întotdeauna o măsură pentru corectitudine;
 - pronunțarea diferită a unor consoane de la o regiune la alta generează dispute în privința selectării formei declarate corecte, morfologia fiind chemată și de această dată să rezolve confuziile: *cămașă / cămașe*; *grijă / grije* etc.;
 - ezitarea între formele de plural ale substantivelor: *succese / succesuri*; *chibrituri / chibrite* etc.;
 - exprimarea opoziției între N-Ac-V și G-D la substantivele feminine: *casei / casii*, *vulpiei / vulpei*, *pieței / pieții* etc.;
 - ortografia adjectivelor de tipul: *gri, kaki, fantezi, bordo, maro, grenă, bej, crem, mov, roz, vernil, bleumarin*, dar și a neologismelor precum: *atroce, eficace, feroce, locvace, precoce, propice, perspicace, robace, sagace*;
 - folosirea corectă a formelor adjectivului pronominal de întărire;
 - încadrarea greșită la conjugare a unor verbe: *a place, a complace, a displace, a prevede, a dispărea, a compare, a transpare, a încăpe, a întrevea, a tăce*, față de formele corecte *a plăcea, a complăcea, a displăcea, a prevedea, a dispărea, a compărea, a transpărea, a încăpea, a întrevea, a tăcea* etc. sau *a făcea, a rămânea, a ținea*, față de formele corecte *a face, a rămâne, a ține* etc.;
 - folosirea corectă a formelor de prezent indicativ, prezent conjunctiv și gerunziu: *eu rămâi / eu să rămâi / rămâind*, față de formele corecte, fără iotacizare: *eu rămân / eu să rămân / rămânând* etc., dar impunerea formei de gerunziu cu iotacizare pentru verbe cu radicalul terminat în *t, d* (*scoțând, răspunzând, văzând* etc.), deși există numeroase situații când *t, d* nu se alterează (*tricotând, chicotind, stând, dând scandând, schilodind*);
 - probleme de ortoepie și de ortografie în cazul formelor temporale ale indicativului și conjunctivului: verbele cu infinitivul în *-ia*, care la pers. a I pl. se ortografiază cu *-em*, dacă */ia/* de la infinitiv formează hiat (*aliem – alia, aliniam – alinia, asociem – asocia*), sau cu *-iem*, dacă */ia/* de la infinitiv formează diftong (*ardeia – ardeiem, îmbăia – îmbăiem, înapoia – înapoiem, tămâia – tămâiem*);
 - ortoepia și ortografia formelor flexionare ale verbelor *a agreea* și *a crea*;
 - dificultăți în gestionarea corectă a formelor verbelor impersonale care au și întrebuințare de verbe personale: *a trebui, a urma, a fi, a părea*;
 - literele duble în ortografia românească:
 - în neologismele neadaptate limbii române;
 - în numele proprii străine;
 - în scrierea cuvintelor românești care se pronunță cu prelungirea sunetului în două situații:
 - reflex al exprimării afectivității: *mmmaaaare*;
 - cuvântul este format prin derivare sau compunere, sunetul dublu fiind rezultatul succesiunii sunetelor din elementele componente: *contraatacă, contraargumentează, coopera, hiperrealist* etc.
 - rezolvarea problemelor privind pronunțarea și ortografierea derivatelor:
 - sufixul *-ean / -ian / -an*: *ieșean, clujean, rădăușean / canadian, elvețian, parizian, saharian / tazlăuan, cracăuan*;

- sufixul *-eală / -ială / -ală*: *acreală, amăreală, amorțeală, greșeală, răceală, osteneală* / când radicalul verbal se termină în vocală, afară de *i* (*bănuială, căpătuială, orânduială, păruială, bâlbâială, cârâială, croială, spoială, foială, pospăială, răpăială, poleială* / când radicalul verbal se termină în *i*, sufixul apare în varianta sa originară, *-ală (sfială)*;

- sufixul motional *-easă* a creat numeroase cuvinte de-a lungul timpului (*avrameasă, baroneasă, împărăteasă, mireasă, croitoreasă, maioreasă* etc.), dezvoltând și varianta *-iasă (crăiasă)*, mai ales în derivate de la numele sau porecla soțului (*Negoiasa, baboiasa, ciocoiasa*); se adaugă varianta neologică *-esă*, prezentă îndeosebi în nume de ranguri sociale (*contesă, ducese, principesă, prințesă*), dar nu numai (*negresă, poetesă*);

- sufixului adjectival *-esc* are forma *-ească* pentru feminin (*bărbătească, cerească, firească, lumească* etc.); când radicalul se termină în *i* sufixul dezvoltă varianta *-ască (fiască, pustiască)*, iar când radicalul se termină în altă vocală, varianta este *-iască (crăiască, ciocoiască, dumnezeiască, femeiască, secuiască, zeiască)*;

- sufixul *-ărie* în derivatele care arată locul unde se practică o meserie, se fac anumite lucrări, se fac, se depozitează anumite obiecte; derivatele pot fi puse în legătură atât cu numele obiectelor rezultate din acțiune (*chițibușărie < chițibuș, plăpumărie < plapumă, lăptărie < lapte, cășărie < caș, mustărie < must* etc.), cât și cu numele celui ce practică meseria, este autorul produsului respectiv (*berărie < berar, grădinărie < grădinar, fierărie < fierar, librărie < librar, papetărie < papetar, strungărie < strungar* etc.); varianta *-erie*, este în legătură cu sufixul de agent *-er (frizerie < frizer, spițerie < spițer)* sau în cuvinte al căror radical se termină în consoană muiată (*tutungerie, tinichigerie < tutungiu, tinichigiu*);

- prefixul *des-* apare în fața radicalilor care încep cu o consoană surdă: *descalifica, descentraliza, desface, deshidrata, desperechea, destăinui, deșteleni, descheia*; varianta *dez-* se atașează la cuvintele bază care încep cu vocală (*dezarticula, dezordonat, dezintegrare, dezechilibru, dezumanizare*) sau cu consoană sonoră ori sonantă (*dezbină, dezdoi, dezgoli, dezlega, dezmierda, deznoda, dezrobi, dezvinovăți*); varianta *de-* apare totdeauna în fața cuvintelor bază care încep cu consoanele *s* sau *ș* (*desaliniza, desăra, desărcina, deșela, deșuruba, deșira*). În fața cuvintelor bază care încep cu */z/* apare cel mai des varianta *des-* (*deszăpezi, deszăvorî, deszăgăzui*), dar apare și varianta *de-* (*dezice*), iar în fața cuvintelor bază care încep cu */j/* cel mai frecvent apare *de-* (*dejuca, dejuga*);

- prefixul *răz-*, atașat unui cuvânt bază cu consoană surdă la inițială, dezvoltă varianta *răs-* (*răscoace, răscroi, răsplăti, răspopi*), la fel și înainte de vocale (*răsalaltăieri, răsînțelege, răsanaliza*), sau de consoana */z/* (*răszice*). Înainte de */j/* se recomandă varianta cu */z/* (*răzjudeca*), dar uzul preferă varianta cu */s/*; când cuvântul bază are la inițială consoana */s/*, se produce o comprimare de sunete, rămânând un singur */s/* (*răsuna, răscula, răsufla, răsuci*),

- prefixul negativ *in-* apare în această variantă în cele mai multe cazuri, chiar înainte de */n/* (*innavigabil*), dar înainte de consoanele bilabiale */b/*, */p/* apare cu varianta *im-* (*imperfect, impenetrabil, impolitețe, impardonabil, imbatabil*), iar înainte de sonantele */m/*, */l/*, */r/* dezvoltă varianta *i-* (*imoral, imemorial, imortelă, imaculat, ilegal, ilegitim, ilogic, ireductibil, irelevant, iresponsabil, irațional*);

- scrierea cuvintelor compuse prezintă dificultăți nu numai pentru vorbitorii obișnuiți, ci și pentru specialiști, date fiind criteriile insuficient de clare cu care se operează în ortografierea acestora: păstrarea sau pierderea autonomiei

morfologice și a celei semantice; labilitatea structurilor identificabile în cuvintele compuse, la care se adaugă caracterul relativ al păstrării ori pierderii sensului elementelor componente și, pe de altă parte, relația dintre îmbinarea de cuvinte și referent, complică lucrurile în asemenea măsură, încât nici lucrările normative nu cuprind toți termenii cu probleme de scriere, iar alteori soluțiile sunt diferite. Din acest motiv, greșelile de scriere a cuvintelor compuse nu intră în categoria greșelilor foarte grave, devenind grave numai în măsura în care scrierea conduce la o interpretare diferită a textului.

TEST DE CONTROL ȘI AUTOEVALUARE (II)

Alegeți răspunsul corect și argumentați de fiecare dată alegerea făcută. O singură variantă de răspuns este corectă.

1. Marcați seria în care toate cuvintele sunt scrise corect:

- A. **șaua, înșală, înșela, îngrijească, precedă, succedă, să succedă;**
- B. șeaua, înșeală, înșăla, îngrijască, precede, succede, să succede;
- C. șeaua, înșeală, înșela, îngrijască, precede, succede, să succedă;
- D. șaua, înșeală, înșela, îngrijească, precedă, succedă, să succedă.

2. Pentru verbul *a agree* sunt corecte toate formele din seria:

- A. **agreează, să agreeze, agreând, agreeat;**
- B. agreeiază, să agreeieze, agreind, agreeiat;
- C. agreează, să agreeze, agreind, agreeat;
- D. agreează, să agreeze, agreind, agreeat.

3. Verbele *a duce*, *a face*, *a fi* au la imperativul negativ singular formele:

- A. nu duce! nu face! nu fii!;
- B. nu du! nu fă! nu fi!;
- C. **nu duce! nu face! nu fi!;**
- D. nu duce! nu fă! nu fii!

4. Sunt scrise corect toate cuvintele din seria:

- A. **eu așez, tu așezi, el așază;**
- B. eu creez, tu creezi, el creiază;
- C. eu agreez, tu agreezi, el agreeiază;
- D. eu diminuez, tu diminuezi, el diminuiază.

5. Sunt scrise corect toate cuvintele din seria:

- A. **greșeală, șa, să șadă, clujean, ieșean, croială, tomnatic;**

- B. greșală, șa, să șeadă, clujan, ieșean, croială, tomnatic;
- C. greșeală, șea, să șadă, clujean, ieșean, croeală, tomnatec;
- D. greșeală, șa, să șadă, clujean, ieșean, croială, tomnatec.

CE E NOU²⁰⁶ ÎN DOOM²

Ioana Vintilă-Rădulescu

Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan - Al. Rosetti”,

Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române.

Ediția a II-a revăzută și adăugită, Univers Enciclopedic, București, 2005, coordonator: Ioana Vintilă-Rădulescu

În cele ce urmează se prezintă, însoțite de câteva exemple, principalele modificări introduse în DOOM² față de prima ediție a dicționarului²⁰⁷ (DOOM¹), modificări care afectează normarea sub diverse aspecte a unor cuvinte.

Conform *Legii privind organizarea și funcționarea Academiei Române* nr. 752/2001, în România, forul care „se îngrijește de cultivarea limbii române și stabilește regulile ortografice obligatorii” este Academia Română.

Actualele norme au intrat în uz din momentul publicării DOOM²; pentru învățământ, ministerul de resort este cel care decide data aplicării lor.

Pentru detalii privind celelalte norme (care sunt în continuare valabile așa cum fuseseră stabilite prin DOOM¹) și fiecare cuvânt - mai vechi sau mai nou - în parte este necesară consultarea introducerii la DOOM², respectiv a dicționarului propriu-zis.

Informațiile sunt prezentate în ordinea în care au fost tratate în introducerea la DOOM² și nu în ordinea importanței.

MODIFICĂRI PRIVIND DENUMIREA/CITIREA UNOR LITERE

Litere		Denumirea/ citirea literei
mari	mici	
A	a	a
Ă	ă	ă
Â ²⁰⁸	â	î/î din a
B	b	be/bî
C	c	ce/cî
D	d	de/dî
E	e	e
F	f	ef/fe/fî
G	g	ge/gh/gî
H	h	haș/hî ²⁰⁹
I	i	i
Î	î	î/î din i
J	j	je/jî
K	k	ka/kapa
L	l	el/le/lî
M	m	em/me/mî

²⁰⁶ Cuvintele la care s-au făcut modificări de normă față de ediția I sunt precedate în DOOM² de semnul exclamării (!), iar cuvintele nou introduse – de steluță (*).

²⁰⁷ Academia Republicii Socialiste România, Institutul de Lingvistică al Universității București, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, Editura Academiei, București, 1982, redactor responsabil: Mioara Avram, redactor responsabil adjunct: Laura Vasiliu.

²⁰⁸ Considerăm neavenită continuarea războiului celor două litere, „â din a” și „î din i”: indiferent de motivații, schimbarea, din nou, a acestei convenții grafice ar fi o dovadă de ridicolă imaturitate pentru o cultură care pretinde a fi luată în serios.

²⁰⁹ Denumirea *ha* este rar folosită.

N	n	en/ne/nî
O	o	o
P	p	pe/pî
Q	q	kü ²¹⁰
R	r	er/re/rî
S	s	es/se/sî
Ș ²¹¹	ș	șe/șî
T	t	te/tî
Ț	ț	țe/țî
U	u	u
V	v	ve/vî
W	w	dublu ve/dublu vî
X	x	ics
Y	y	[igrec]
Z	z	ze/zet ²¹² /zî

O VALOARE SUPLIMENTARĂ A LITEREI W

Valoarea	Poziția	Exemple
și [u] ²¹³ în câteva anglicisme	la inițială de cuvânt + <i>ee, (h)i</i>	<i>weekend</i> [uĩkend] <i>whisky</i> [uĩski] <i>wigwam</i> [uĩgũom]

SCRIEREA ȘI CITIREA UNOR ABREVIERI

Actualmente se preferă scrierea **fără puncte despărțitoare** a unor abrevieri de tipul *SUA*, *UNESCO* etc.

Unele litere din anumite abrevieri se citesc după modelul limbii din care au fost împrumutate abrevierile, de ex. *CV*, citită [sivĩ], deoarece este împrumutată din engleză, și nu din latină (unde nici nu se folosea această abreviere), chiar dacă sintagma pe care o abreviază, *curriculum vitae*, este un latinism.

Nu sunt urmate de **punct**:

- simbolurile majorității **unităților de măsură**: *gal* pentru *galon*;
- simbolurile unor termeni din domeniul **tehnic** și **științific**: *Rh* „factorul Rhesus”.

Pentru numele și simbolurile unităților de măsură se aplică prevederile sistemelor internaționale obligatorii/norme interne în domeniu.

ACCENTUL²¹⁴

La unele cuvinte (mai vechi sau mai noi) se admit **variante** accentuale **literare** libere (indicate în *Dicționar* în ordinea preferinței), cu unele deosebiri față de DOOM¹, atât la unele cuvinte vechi în limbă, cât și la unele neologisme, de ex. *acatișt/acatist*, *antic/antić*, *gingaș/gingaș*, *hatman/hatman*, *jilav/jilav*, *penurie/penurie*, *trafic/trafic*.

Se recomandă o singură accentuare la *avarie*, *crăter*, *despot*, la formele verbului *a fi* *suntem*, *sunteți*.

²¹⁰ Pronunțarea *chũ*, indicată în DOOM¹, este nerecomandabilă.

²¹¹ *ș* și *ț* au sub *s* și *t* o **virguliță**, și **nu** o sedilă (care se utilizează sub *c* în alte limbi: *ç*). În unele programe de calculator, *ș*, spre deosebire de *ț*, apare în mod greșit cu sedilă.

²¹² Citit și [zed].

²¹³ Deoarece diftongul [ũi] nu există în limba română.

²¹⁴ Vocala care poartă accentul principal este subliniată cu o linie.

SCRIEREA ȘI PRONUNȚAREA NUMELOR PROPRII STRĂINE

Numele statelor trebuie utilizate în forma oficială recomandată de acestea *Belarus* (la cuvintele din aceeași familie se pot folosi ambele variante: *belarus/bielorus*, *belarusă/bielorusă*), *Cambodgia*, *Côte d'Ivoire*, *Myanmar*.

Formele **tradiționale curente**, intrate prin intermediul altor limbi și **adaptate** limbii române, ale unor **nume de locuri** străine **cunoscute** de mai multă vreme la noi, pot fi folosite și în indicații bibliografice: *Florența* etc.

Normele actuale recomandă formele *Bahus*, *Damocles* - cf. și expresia consacrată *sabia lui Damocles* -, *Menalaos*, *Oedip* [ödip] (cf. și redarea titlului tragediei antice *Oedip rege* și a titlului operei lui George Enescu), *Procust*, nu *Bacus*, *Damocle*, *Menelau*, *Edip*, *Procust*.

Numele anumitor personalități, provenite din limbi scrise cu alfabetul chirilic, pot fi ortografiate atât conform tradiției românești, cât și normelor actuale de transliterare: *Dostoievski/Dostoevski*.

SCRIEREA CU LITERĂ MICĂ SAU MARE LA ÎNȚĂLĂ

Scrierea cu literă mică la inițială

Se scriu cu literă **mică** (și nu mare) **la inițială** și:

- **numele** ființelor **mitice** multiple: *ciclop*, *gigant*, *muză*, *parcă*, *sirenă*, *titan*;
- elementele inițiale din **numărul** de ordine al unor **manifestări** periodice a căror denumire este folosită în interiorul unei **propoziții**: *Participanții la (cel de-)al X-lea Congres ...*

Când denumirea este folosită **singură**, ca **titlu** etc., începe cu literă mare: *Al X-lea Congres ...*

Se **pot** scrie, **ocazional**, cu literă **mică**, unele cuvinte care, în mod obișnuit, se scriu cu literă mare, pentru a realiza un anumit **efect** stilistic (*ceaușescu*, *pcr*) sau grafic (*univers enciclopedic* pe publicațiile editurii în cauză).

Scrierea cu literă mare la inițială

Se scriu cu literă **mare** **la inițială** și:

- **toate** componentele (cu excepția, de regulă, a cuvintelor ajutătoare):
 - numelor **proprii** (inclusiv ale unor **unități lexicale complexe** folosite ca nume proprii) care desemnează **marile epoci istorice** (chiar dacă **nu** reprezintă evenimente) (*Antichitatea*, *Evul Mediu*), inclusiv **războaiele** de anvergură (*Primul Război Mondial*, *al Doilea Război Mondial*) sau care au un nume **propriu** (*Războiul celor Două Roze*, *Războiul de Independență*, *Războiul de Secesiune*, *Războiul de Treizeci de Ani*, *Războiul de 100 de Ani*);
 - numelor **proprii** de **instituții**, inclusiv când sunt folosite eliptic: *secretar de stat la Externe*; *Lucrează în Institut de cinci ani*; *student la Litere*; *admiterea la Politehnică*;
 - **locuțiunilor pronominale de politețe**: *Alteța Sa Regală*, *Domnia Sa*, *Exceleța Voastră*, *Înălțimea Voastră*, *Majestatea Lor Imperiale*, *Sfinția Sa*;
- numai **primul** element din numele **proprii compuse** care reprezintă denumirile **organismelor** de conducere și ale **compartimentelor** din instituții: *Adunarea generală a Academiei Române*, *Catedra de limba română*, *Comisia de cultivare a limbii a Academiei Române*, *Compartimentul/Departamentul/Sectorul de limbi romanice*, *Direcția*, *Secretariatul*, *Secția de filologie și literatură a Academiei Române*, *Serviciul de contabilitate*.

Se **pot** scrie cu literă **mare** unele cuvinte (care, **de obicei**, se scriu cu literă **mică**), în semn de **cinstire** (*Soldatul Necunoscut*; *Slavă Țărilor Române*).

Componentele sintagmei *țările române*, care nu a fost niciodată numele propriu al unei entități statale unice, se scriu în mod obișnuit cu literă mică la inițială.

SCRIEREA CUVINTELOR COMPUSE

I. Se revine la scrierea într-un cuvânt a tuturor formelor pronumelui negativ compus **niciunul**, **niciuna** „nimeni” și ale adjectivului pronominal corespunzător **niciun**, **nicio**, care se încadrează într-un întreg sistem la care se aplică de mult aceleași reguli.

1. *Niciun(ul)* s-a mai scris „legat” și înainte de 1953, dată după care *nici un(ul)* a devenit singura excepție în mai multe privințe:

- **a.** era unicul pronume (în afară de *ceea ce* și spre deosebire, de exemplu, de pronumele cu o componentă relativ asemănătoare *vreun(ul)*, scris într-un cuvânt) redat grafic ca și cum ar fi vorba de două cuvinte diferite și independente și nu de un *unic* pronume/adjectiv *compus sudat* - între componentele căruia nu poate fi intercalat alt cuvânt;
- **b.** era singura combinație din seria celor formate din *nici* + *când*, *cât*, *cum*, *de cât*, *de cum*, *o dată* sau *odată*, *odinioară*, *unde* la care nu se făcea distincție și în scris între îmbinările *libere* și *disociabile*, în care componentele își păstrează individualitatea, și *cuvintele compuse sudate*. Astfel, și până acum trebuia să se distingă, de exemplu, și în scris, între *niciodată* „în niciun moment” și *nici odată* „nici cândva” (situația complicată în acest caz și de o a treia situație: *nici o dată* „nici o singură dată”, „*nicio dată* calendaristică” sau „*nicio informație*”) sau între grupurile ortografice *fiecare*, *oarecare*, *oricine* ș.a. și, respectiv, *fie care*, *oare care*, *ori cine*.

2. Tot atât de normal ca în aceste ultime exemple este să distingem, de pildă, între:

- **niciun** adjectiv pronominal (*N-are niciun chef să facă ce i se cere*) și **nici un** adverb + articol (*Nu e naiv și nici un om neștiutor*) sau **nici un** conjuncție + numeral (*Mă confundați, eu nu am nici un frate, nici mai mulți*);
- **niciunul** pronume (*N-a venit niciunul* „nimeni”) și **nici unul** conjuncție + pronume nehotărât (*Nu-mi place nici unul, nici celălalt*);
- combinații în care *nici* este accentuat în frază și în care se poate intercala, de exemplu, adverbul *măcar* (*N-are nici măcar un prieten*).

Aceste combinații se folosesc mult mai rar decât pronumele și mai ales în astfel de structuri binare, destul de clare din punctul de vedere al înțelesului și al logicii, nu numai al analizei gramaticale.

3. Grafia *niciun* etc. corespunde și pronunțării în două silabe [ničun].

4. Ea nu numai că nu îngreunează, ci, dimpotrivă, ușurează recunoașterea ca atare a pronumelui/adjectivului pronominal în cauză.

5. Acestă grafie a fost adoptată și de noua *Gramatică a Academiei*.

6. Ea respectă și paralelismul grafic cu celelalte limbi romanice în care există pronume cu o structură asemănătoare.

Se scriu „legat” și:

- adjectivele cu structura **adjectiv** + vocala de legătură **o** + **adjectiv**, care exprimă o **unitate**, având **flexiune** numai la **ultimul** element: *cehoslovac* „din fosta Cehoslovacie”, *sârbocroat*;

Dar *ceho-slovac* „dintre Cehia și Slovacia”, *sârbo-croat* „dintre sârbi și croați”.

- adverbul *odată* „cândva (în trecut sau în viitor), imediat, în sfârșit”: *A fost odată ca niciodată*, *O să-ți spun eu odată ce s-a întâmplat*, *Termină odată*, *Odată terminat lucrul*, *am plecat*.

Dar se scriu în două cuvinte **o dată** numeral adverbial (*Așa ceva ți se întâmplă numai o dată în viață*, *Te mai rog o dată*, *O dată la două luni*) și **o dată** subst. „zi, dată calendaristică” sau „informație”.

II. Se scriu **cu cratimă**:

- adjectivele compuse **nesudate** cu structura **adverb** + **adjectiv** (adesea provenit din **participiu**), când compusul prezintă o **diferență de sens** față de cuvintele de bază: *bine-crescut* „cuvios”, *bine-cunoscut* „celebru”, *bine-venit* „oportun, agreeat”;

Ele se deosebesc de îmbinările cu o structură și o componentă asemănătoare, care se scriu într-un cuvânt când sunt **compuse sudate** (*binecuvântat*) și **separat** când sunt **grupuri de cuvinte** care își păstrează fiecare sensul (*bine crescut* „dezvoltat bine”).

- substantivele compuse cu **unitate semantică** și **gramaticală** mai **mică** decât a celor scrise într-un cuvânt, ca:

- *bună-credință* „onestitate”; *bună-creștere*, *bună-cuviință* „politețe”; *bună-dimineața* (plantă), *bun-rămas* „adio”;

Compusele **sudate** cu structură asemănătoare se scriu într-un **cuvânt** (*bunăstare* „prosperitate”), iar secvențele în care componentele își păstrează autonomia - în cuvinte **separate** (*bună creștere* „dezvoltare bună”, *bumul gust al libertății*).

- *prim-balerin, prim-balerină, prim-procuror, pri-solist, prim-solistă*;

- *bas-bariton, contabil-șef*²¹⁵, *cuvânt-titlu* „intrare de dicționar”, *mașină-capcană* (în care al doilea substantiv este apozitie);

Se scrie într-un cuvânt *blocstart* - ca și *blochaus, blocnotes*.

- termeni care denumesc **substanțe** chimice distincte, **specii** distincte de **plante** sau de **animale** (cu **nume științifice diferite**) ș.a., la care se **generalizează** scrierea cu cratimă - indiferent de structură: *fluture-de-mătase, gândac-de-Colorado* (specii de insecte), *viță-de-vie* (plantă).

- tipuri izolate: *cuvânt-înainte* „prefață”, *mai-mult-ca-perfect* (timp verbal).

SCRIEREA LOCUȚIUNILOR²¹⁶

Se scriu în cuvinte separate, de ex.: *băgare de seamă* „atenție”, *chit că*, *cu bună știință*, *de bunăvoie* „benevol”, *de jur împrejurul*, *de prim rang* „de calitatea întâi”; *Doamne ferește*, *Domnia Lui*, *Excelența Sa*, *Înalt Preasfinția Voastră*, *în ciuda*, *în jur* „în preajmă”, *în jur de* „aproximativ”, *în jurul*, *în locul*, *Măria Ta*, *până ce*, *până să* ș.a.

În locuțiunile *odată ce* „după ce, din moment ce” și *odată cu* „în același timp cu”, adverbul *odată* se scrie într-un cuvânt.

Din punctul de vedere al scrierii ca **locuțiuni** nu sunt semnificative situațiile în care unele elemente din componența lor sunt scrise **cu cratimă** din motive **fonetice** - *todeauna* (*de-a berbeleacul, dintr-odată*) sau **accidental**, pentru a reda rostirea lor în **tempo rapid** (*așa și așa/așa și-așa*) - sau pentru că sunt cuvinte **compuse** (*de (pe) când Adam-Babadam*).

SCRIEREA GRUPURILOR DE CUVINTE²¹⁷

Fiind grupuri de cuvinte, și nu un singur cuvânt compus, se scriu „dezlegat” și:

- *de mâncat* (*N-am nimic de mâncat; De mâncat, aș mânca*), *după prânz* ș.a.;

Dar se scriu într-un **cuvânt** sau cu **cratimă compusele** cu o structură asemănătoare: *demâncare, demâncat* (pop.) „mâncare”, *după-amiază, după-masă* „a doua parte a zilei”.

- *apă minerală, bună dimineața* (formula de salut), *bună stare* „stare bună” etc.

Grupurile relativ stabile de cuvinte se deosebesc de **cuvintele compuse** cu structură și componență asemănătoare, în care elementele componente nu-și **păstrează sensul** de bază și nu **corespund** realității denumite și care se scriu fie cu **cratimă** (*bună-dimineața* „plantă”), fie într-un **cuvânt**: *bunăstare* „prosperitate”.

DESPĂRȚIREA LA CAPĂT DE RÂND²¹⁸

**Despărțirea numelor de instituții
cuprinzând abrevieri pentru nume generice sau nume proprii**

²¹⁵ În *COR. Clasificarea ocupațiilor din România*, Meteor Press, București, 2003, și în actele normative (*Ordonanța de urgență nr. 191* din 12 decembrie 2002, în *Monitorul Oficial al României*, XIV, nr. 951, Partea I, 24 decembrie 2002), numele de funcții compuse cu *șef* sunt scrise în cuvinte **separate**; cf. și *negociator șef* etc.

²¹⁶ Deoarece nu pun alte probleme de scriere decât cele generale, precum și ale componentelor lor, multe locuțiuni – interpretate uneori și drept grupuri de cuvinte – nu au fost incluse în DOOM¹, în DOOM² adăugându-se un număr restrâns.

²¹⁷ Aceeași observație ca și la locuțiuni.

²¹⁸ Când utilizarea cratimei ar putea produce confuzii se folosește **aici** pentru a indica locul despărțirii bara verticală.

Se **tolerează** plasarea pe **rânduri diferite** a **abrevierilor** pentru **nume generice** (*RA* = *regie autonomă*, *SA* = *societate anonimă* ș.a.), și a **numelor proprii** din **denumirile** unor instituții, **indiferent de ordine**: *Roman* | *S.A.*, *SC Severnav* | *SA.*, dar și *F.C.* | *Argeș*, *RA* | „*Monitorul Oficial*”, *SC* | *Severnav SA* (ca și în scrierea completă: *Fotbal* | *Club* | *Argeș* etc.).

Numele proprii de persoană

Pentru **păstrarea unității** lor, **nu** se despart la sfârșit de rând, ci se trec integral pe rândul următor **numele proprii de persoane**: *Abd el-Kader*, *Popescu* (**nu**: *Abd el-|Kader/Abd el-Ka-|der*, *Popescu/Popes-cu*).

Despărțirea cuvintelor la capăt de rând

Regula **generală** și **obligatorie** a despărțirii **cuvintelor** la capăt de rând, valabilă pentru ambele modalități de despărțire (după pronunțare și după structură), este **interdicția** de a lăsa mai ales la **sfârșit de rând**, dar și la **început de rând** o secvență care **nu** este **silabă**²¹⁹.

Fac **excepție** **grupurile ortografice** scrise cu **cratimă** (*dintr-|un*, *într-|însa*), la care se recomandă **însă**, pe cât posibil, **evitarea** despărțirii.

Normele actuale²²⁰ **prevăd, de regulă**, atât despărțirea la capăt de rând după **pronunțare** - care este indicată acum **pe primul loc** -, cât și despărțirea după **structură** - care este indicată acum **pe locul al doilea**, precum și cu unele **restricții** față de recomandările din DOOM¹.

Astfel, **normele actuale** nu mai admit despărțirile după structură care ar conduce la secvențe care **nu sunt silabe**, ca în *artr|algie*, *într|ajutorare*, *nevr|algic*.

Despărțirea cuvintelor **în scris la capăt de rând nu se identifică** cu despărțirea **în silabe** în sens fonetic.

Conform DOOM¹, „regulile bazate pe pronunțare” erau „tolerate”, deci perfect posibile, și în cuvintele „formate”, la care „despărțirea [...] care ține seama de elementele constitutive atunci când cuvântul este analizabil sau măcar semianalizabil” era nu singura admisă, ci doar cea „preferată”. (caracterul analizabil este însă un lucru destul de relativ, un cuvânt ca *obiect*, de exemplu, nefiind, practic, nici măcar *semianalizabil* pentru majoritatea vorbitorilor).

În DOOM¹ se preciza că unele cuvinte „formate” cunosc și (nu doar exclusiv) o despărțire conformă cu structura lor morfologică.

În dicționarul propriu-zis din DOOM¹ însă, deși corect ar fi fost să se indice, ca variantă, și despărțirea după pronunțare conformă cu regulile generale (de exemplu *tran-salpin* etc.) și nu nu numai cea care se încadrează în categoria excepțiilor, DOOM¹ menționa numai despărțirea morfologică: „*transalpin* (sil. mf. *trans-*)”. De aici impresia greșită că, în asemenea cuvinte, silaba morfologică ar fi fost singura admisă.

Probabil că și din acest motiv, ca și pentru a pune în evidență familiile de cuvinte și mijloacele de formare a acestora, școala recomanda aproape exclusiv, la cuvintele „formate”, despărțirea bazată pe analiza morfologică. Notarea diferită, la unele examene și concursuri, a celor două despărțiri (chiar dublă pentru cea morfologică, cum s-a procedat uneori) nu este deci corectă. Dacă se urmărește să se vadă dacă elevii sau candidații cunosc silaba fonetică ori structura morfologică a cuvintelor, întrebările ar trebui formulate explicit ca atare.

În DOOM² **s-a inversat numai ordinea de preferință** a celor două modalități de despărțire la capăt de rând - după pronunțare (care prezintă și avantajul că pentru ea se pot stabili **reguli formalizabile și mai generale** decât pentru despărțirea după **structură**) și după structură. Spre deosebire de DOOM¹, noul DOOM indică riguros, la toate cuvintele în această situație, ambele posibilități, fără a o trece sub tăcere pe aceea care este mai puțin convenabilă sub un aspect sau altul.

Ca urmare, în dicționarul propriu-zis s-a inversat ordinea în care sunt indicate cele două modalități de despărțire la capăt de rând pentru cuvintele analizabile și semianalizabile (compuse sau derivate cu

²¹⁹ Chiar dacă include o vocală propriu-zisă, cum prevedea regula din DOOM¹, care era mai puțin restrictivă.

²²⁰ Cf. și *Dicționarul general de științe ale limbii*, Editura Științifică, București, 1997, s.v. *silabație*: „Regulile morfologice **nu** [subl. ns. I. V.-R.] sunt obligatorii”.

prefixe și cu unele sufixe): prima este indicată despărțirea bazată pe pronunțare, iar pe locul al doilea despărțirea anumitor secvențe după elementele lor constitutive.

Se pot deci despărți **și** după structură cuvintele **(semi)analizabile**, formate în limba **română** sau **împrumutate** (în exemple se indică **numai limita în discuție**, nu și limitele posibile între celelalte silabe):

- **compuse**²²¹: *arterios-cleroză/arterio-scleroză, al-tundeva/alt-undeva, des-pre/de-spre, drept-tunghi/drept-unghi, por-tavion/port-avion, Pronos-port/Prono-sport, Romar-ta/Rom-artă;*
formațiile cu *-onim*: *o-monim/om-onim, paro-nim/par-onim, sino-nim/sin-onim;*

Compusele care păstrează grafii **străine** sunt supuse numai despărțirii după structura din limba de origine: *back-hand*.

- **derivate cu prefixe**: *anor-ganic/an-organic, de-zechilibru/dez-echilibru, ine-gal/in-egal, nes-prijinit/ne-sprrijinit, nes-tabil/ne-stabil, nes-trămutat/ne-strămutat, pros-cenium/pro-scenium, sublinia/sub-linia;*
- **derivate cu sufixe**: *savan-tlâc/savant-lâc.*

Cel care scrie are deci libertatea, atunci când nu recunoaște sau nu este sigur de structura morfologică a unui cuvânt mai greu analizabil, să îl despartă pe baza pronunțării (*o-monim*, nu numai *om-onim*), ori, dacă o asemenea diviziune i se pare șocantă la cuvintele mai ușor analizabile, să despartă cuvântul în cauză pe baza structurii lui morfologice (*post-universitar*, nu neapărat *pos-tuniversitar*).

Normele actuale nu mai admit însă nici despărțirile după structură care ar **contraveni pronunțării**, ca în *apendic|ectomy* [apendi**ĉ**ectomy], *laring|ectomy* [laring**ĉ**ectomy].

Pentru cuvintele a căror structură nu mai este clară, deoarece **elementele** componente sunt **neînțelese** sau **neproductive** în limba română, normele actuale recomandă **exclusiv** despărțirea după **pronunțare** (*a-borigen, a-broga, a-brupt, a-diacent, ab-stract, a-dopta, bancrută, o-biect, pros-pect, su-biect*).

Nu pun probleme acele compuse (ca *bine-facere, clar-văzător, pur-sânge*) sau derivate (precum *contra-făcut, des-calificat, a re-începe*) la care cele două tipuri de despărțire coincid.

Se indică o singură despărțire, și anume după structură, și la cuvintele compuse (ca *alt-fel, ast-fel, feld-mareșal, port-moneu*) și derivate cu prefixe (ca *post-făță, trans-bordare*) sau cu sufixe (ca *pust-nic, stâlp-nic*) cuprinzând anumite succesiuni de consoane care nu admit alte despărțiri.

La cuvintele scrise (obligatoriu sau facultativ) cu **cratimă** sau cu **linie de pauză** se admite - atunci când spațiul nu permite evitarea ei - **și despărțirea la locul cratimei/liniei de pauză**. Este vorba de:

- cuvinte **compuse** sau **derivate** și **locuțiuni**: *aducere-|aminte;*
- **împrumuturi neadaptate** la care **articolul** și **desinențele** se leagă prin **cratimă**: *flash-|ul;*
- **grupuri ortografice** scrise cu **cratimă**: *ducându-|se*, chiar când rezultă secvențe care **nu** sunt silabe: *dintr-|un* (cazuri în care se recomandă însă **evitarea** despărțirii);
- cuvinte **compuse complexe**: *americano-|sud-coreean* sau *americano-sud-|coreean*.

Câteva norme morfologice

Adjective

La unele **adjective neologice**, norma actuală, reflectând uzul persoanelor cultivate, admite la **feminin** forme **cu** și **fără alternanța o** (accentuat) - **oa**, în ordinea de preferință *analoagă/analogă, omoloagă/omologă* (în timp ce la altele **nu** admite forme cu *oa*: *barocă, echivocă*); adjectivul/substantivul *vagabond* are femininul *vagaboandă*, nu *vagabondă*.

Unele **adjective** vechi și mai ales neologice se folosesc numai pentru **substantive** de un **singur gen**; în cazul celor referitoare la substantive **neutre**, aceasta nu înseamnă că și adjectivele în cauză ar fi

²²¹ Din cuvinte întregi, elemente de compunere sau fragmente de cuvinte dintre care cel puțin unul există independent și cu un sens care corespunde celui din compus.

„neutre”, cum se indica în DOOM¹, chiar dacă au la singular formă de masculin, iar la plural (dacă au plural), formă de feminin: (*metal*) *alcalino-pământos*, (*barometru*) *aneroid*, (*foc*) *bengal*, (*substantiv*) *epicen*²²².

Locuțiuni adverbiale

Deoarece locuțiunile adverbiale **nu** cunosc categoria **numărului**, locuțiunea adverbială *altă dată* nu are plural, *alte dată* fiind o locuțiune distinctă.

Articolul²²³

Articolul hotărât enclitic (**singular** și **plural**) se leagă cu **cratimă** numai în **împrumuturile neadaptate**:

- a căror **finală** prezintă **deosebiri** între **scriere** și **pronunțare**: *bleu-ul* [blöul];
- care au finale grafice **neobișnuite** la cuvintele vechi din limba română: *dandy-ul* (nu *dandiul*), *dandy-i*²²⁴; *gay-ul*, *gay-i*; *hippy-ul*, *hippy-i*; *party-ul*; *playboy-ul*, *playboy-i*; *story-ul*, *story-uri*.

Se recomandă atașarea **fără** cratimă a articolului la împrumuturile - chiar nedaptate sub alte aspecte - care se **termină** în **litere** din **alfabetul** limbii **române pronunțate** ca în limba **română**: *gadgetul* [ghegetul], *itemul* [itemul], *weekendul* [uikendul], inclusiv în cazul unor anglicisme ceva mai vechi, scrise și conform DOOM¹ fără cratimă: *westernuri* ș.a.

La unele substantive provenite din **abrevieri** există în prezent tendința de a le folosi **nearticulat**: *O.N.U./ONU a decis ...* (nu: *O.N.U.-ul ...*).

Numeralul

Normele actuale acceptă la femininul nearticulat al numeralului **ordinal** *întâi* postpus substantivului și forma *întâia*: *clasa întâi/întâia*.

În construcția cu prepoziția *de* (care și-a pierdut sensul partitiv „dintre”, dobândind sensul „de felul”) + pronume **posesiv**, norma actuală admite, pe lângă **plural**, și **singularul**: *un prieten de-ai mei/de-al meu*, *o prietenă de-ale mele/de-a mea*.

Substantivul

Substantivele la care există ezitare în ce privește apartenența la genul **feminin** sau **neutru**, respectiv **masculin** sau **neutru** (cu implicații asupra formei lor de **plural**) se află în una din următoarele situații:

1. cuvinte de **genuri diferite** (dintre care unele învechite, regionale sau populare) specializate pentru **sensuri** sau **domenii diferite**: *a*¹ (literă) s. m./s. n., pl. *a/a-uri*; *a*² (sunet) s. m., pl. *a*; *basc*³ „adaos la bluză sau jachetă”, *bască*² „lâna tunsă de pe o oaie, bluză, vestă”, *bască*³ „limbă”; *colind*¹ „colindat”, *colind*²/*colindă* (cântec); *zălogă* „semn de carte, capitol”, *zălog*¹ „arbust”, *zălog*² „garanție”;

2. ambele admise ca **varianțe literare libere**: *basc*²/*bască*¹ (beretă), *colind*²/*colindă* (cântec);

3. de un singur gen, norma actuală optând pentru *astru* masculin, *foarfecă* feminin. Cf. și *clește* masculin, cu pluralul *clești*. La substantivele *mass-media* și *media* „presa scrisă și audiovizuală” s-a admis folosirea ca **feminin singular**: (*mass-*)*media* actuală, cu genitiv-dativul articulat (*mass-*)*mediei*: *prin intermediul (mass-)mediei*.

²²² În noua *Gramatică a Academiei* (GALR = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Gramatica limbii române. I. Cuvântul*, Editura Academiei, București, 2005), p. 148 se vorbește în asemenea cazuri de adjective defective „numai cu forme de neutru”.

²²³ În DOOM² s-a păstrat categoria articolului, deși în noua *Gramatică a Academiei* acesta nu mai este recunoscut ca parte de vorbire.

²²⁴ Dar derivatul *dandism*, nu *dandysm*.

1. Aceste substantive sunt împrumutate de română din **engleză** (unde *media* provine, la rândul ei, din latină);
2. Folosirea lor ca feminine singular este în acord cu forma lor.
3. Ea este în conformitate cu trecerea, în limba română, la feminin singular a unor plurale neutre latinești la origine, cf. lat. SUPERCILIA > rom. *sprânceană*.

Norma actuală admite **noile singulare** pe care unele substantive feminine cu **rădăcina** terminată în **-l** și **pluralul** în **-e** și le-au creat după modelul *sofa, sofale, cafea, cafele: bretea* pentru sensurile „bentiță de susținere la îmbrăcăminte; ramificație rutieră”, *sanda (nu bretelă, sandală)*.

Tendința distingerii între forma de singular și cea de plural se concretizează în acceptarea de către norma academică a singularului *cârnat* (și nu *cârnaț*), refăcut din forma moștenită tocmai pentru marcarea mai clară a opoziției de număr și prin alternanța *t/ț*.

Unele substantive feminine omonime la nominativ-acuzativ singular au **genitiv-dativul singular diferit**: *maică¹* „călugăriță”, g.-d. art. *maicii*; *maică²* „mamă”, g.-d. art. *maicei/maicii/maichii*.

Unele substantive feminine terminate în **-a** sau **-ia** în limba de origine și-au creat (și) o nouă formă nearticulată: *cariocă, leva/levă, nutrie*.

La unele **nume proprii**, normele actuale admit **variante de flexiune**: *Ilenei/Ileanei*.

Poate exista ezitare în ce privește forma de **plural** (în cadrul aceluiasi gen) la unele substantive **feminine** cu pluralul (și **genitiv-dativul singular** nearticulat) în **-e** sau **-i** și **neutre** cu pluralul în **-uri** sau **-e**; la aceste substantive, opțiunea normei actuale este una din următoarele:

- **ambele** forme sunt admise ca **variante literare libere**, cu **preferință** pentru una dintre ele (indicată **prima** în *Dicționar*): *căpșuni/căpșune, cicatrice/cicatrici, cireșe/cireși, coarde/corzi, coperte/coperți, găluște/găluști* (ca și *răpe/râpi*), respectiv *niveluri/nivele* „înălțime, stadiu, treaptă” (ca și *chipie/chipiuri, tuneluri/tunele*);

Acceptarea și a pluralului în **-i**, alături de cel în **-e**, la *două* substantive de genul feminin **nume de fructe**: *căpșuni* și *cireși*, s-a bazat pe faptul că:

1. se înregistrează progresul, în uzul literar, al pluralelor în cauză;
2. nu există decât plurale în **-i**, atât pentru numele de pomi sau de tufe, cât și pentru numele fructelor acestora, în cazul mai multor astfel de substantive: *fragi, gutui, lămâi, nuci, piersici, rodii*;
3. formele de plural din sistemul multor substantive feminine au evoluat, în istoria limbii române, de la desinența **-e** la **-i**, plurale ca *boale, roate, strade, școale* ș.a. supraviețuind, eventual, numai în expresii (*a băga în boale, a merge ca pe roate*), dar fiind înlocuite în uzul general prin *boli, roți, străzi, școli*;
4. încă din *Îndreptar*²²⁵, *căpșună* avea pluralul *căpșuni*.

- se admite **o** singură formă la unele substantive **feminine** (*monede*, dar *gagici, poieni, remarci, țărânci, țigânci*) și **neutre** precum *seminare* (*seminarii* nemaivând sprijin într-un singular în **-iu**).

La **împrumuturile** recente, în curs de adaptare, norma actuală a adoptat soluții diferite, și anume:

- folosirea unor substantive cu **aceeași** formă la singular și la plural: *dandy, gay, hippy, peso, playboy*;

- încadrarea în modelul substantivelor românești, prin formarea pluralului:

- la cele **masculine** - cu desinența **-i**, cu alenantele fonetice corespunzătoare: *adidași, bodyguarzi/bodigarzi, brokeri, dealeri, rackeți* (ca în *DOOM¹ boși*);

- la cele **neutre**, în general cu desinența **-uri**, legată

- **direct** (fără cratimă) la cuvintele - chiar nedaptate sub alte aspecte - care se **termină în litere din alfabetul limbii române pronunțate** ca în limba **română**: *gadgeturi* [ghegeturi], *itemuri* [itemuri], *trenduri* [trenduri], *weekenduri* [uikenduri];

- prin **cratimă** la cuvintele a căror **finală** prezintă **deosebiri între scriere și pronunțare** (*bleu-uri* [blăuri], *show-uri* [șouri]) sau care au **finale grafice neobișnuite** la cuvintele vechi din limba română: *party-uri, story-uri*.

Verbul

²²⁵ Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, *Îndreptarul ortografic, ortoepic și de punctuație*, ediția a V-a, Univers Enciclopedic, București, 1995.

Formele **fără -ră-** la **indicativ mai-mult-ca-perfect plural** sunt învechite.

Tratarea în DOOM² a verbelor de conjugarea I cu sau fără -ez și de conjugarea a IV-a cu sau fără -esc continuă în mare parte DOOM¹.

În principiu nu am intervenit în această chestiune foarte delicată decât atunci când am dispus de informații privind uzul formelor. În cazurile în care acestea indicau un echilibru relativ între forme, au fost recomandate ambele variante, iar când discrepanța era flagrantă, am optat pentru varianta dominantă.

Situația verbelor de conjugarea I la care am intervenit asupra normării din DOOM¹ este următoarea:

- *a se prosterna* (fost fără și cu -ez, în această ordine; BC²²⁶ *prosternă / prosternează* 27 / 114) a devenit numai cu, ca și *a decerna*;

- au devenit numai fără -ez *a ignora* (BC *ignorează / ignoră* 2 / 147), *a îndruma* (foste cu și fără -ez, în această ordine; BC *îndrumează / îndrumă* 6 / 141), *a înfoia* (fost fără și cu -ez, în această ordine; BC *înfoaie / înfoiază* 139 / 11);

- au devenit fără și cu -ez, în această ordine, *a înjgheba* (BC *înjghebează / înjgheabă* 62 / 82) ș.a.

Verbele de conjugarea a IV-a la care am intervenit asupra normării din DOOM¹ se află în una din următoarele situații:

- au devenit numai fără -esc *a bombăni* (fost numai cu -esc; BC *bombăne / bombănește* 119 / 17), *a dăinui* (fost cu și fără -esc, în această ordine; BC *dăinuiește / dăinuie* 14 / 119), *a țârâi* (BC *țârâie / țârâiește* 147 / 3); la fel *a absolvi*, inclusiv pentru sensul „a termina un an/o formă de învățământ”;

- au devenit cu și fără -esc, în această ordine: *a biciui* (BC *biciuie / biciuiește* 57 / 65), *a birui* (fost numai fără -esc; BC *biruie / biruiește* 50 / 78) ș.a.;

În cazul fluctuației dintre formele sufixate și cele nesufixate nu se poate impune, din păcate, cu forța, o coerență, neconfirmată de uz, numai de dragul coerenței. La asemenea verbe (unele provenite din onomatopee), lucrurile nu pot fi încă tranșate definitiv și într-un mod care să satisfacă sentimentul tuturor vorbitorilor.

Nu există mijloace de memorare a formelor recomandate sau criterii pentru deducerea lor logică, fiind necesară consultarea DOOM². Nu înseamnă că și alte variante decât cele înregistrate în DOOM² nu ar fi posibile și, cum și între diversele dicționare există deosebiri, folosirea, în cazurile de dubiu, a altei variante decât cea indicată în DOOM² nu ar trebui penalizată, făcând parte mai curând dintre variațiile de uz decât dintre abaterile de la o normă categorică.

ALTE INTERVENȚII ÎN DICȚIONARUL PROPRIU-ZIS

Indicații de uz

Inventarul DOOM² conține peste 62.000 de cuvinte. S-au păstrat cea mai mare parte a intrărilor din DOOM¹, adăugându-se indicații de uz la cuvintele care nu aparțin limbii literare actuale: *a aburca* (pop.), *babaros* (arg.), *baboșă* (reg.), *colonelă* (înv., rar), *gagică* (fam.), *iactanță* (livr.), *odicolon* (înv., pop.) etc.

Faptul că un cuvânt precum *gagică* (care s-a extins în limbajul familiar) figurează în DOOM (încă din prima ediție) nu înseamnă că el ar fi fost „adoptat ca normă academică” și că ar fi devenit „oficial”. În cazul unui asemenea cuvânt, normarea privește numai scrierea și flexiunea, nu uzul; pentru situațiile în care este folosit în registrul căruia îi aparține sau într-o operă literară, DOOM² arată că pluralul lui nu (mai) este *gagice*, ci *gagici*, iar genitiv-dativul singular articulat trebuie scris și pronunțat *gagicii*.

Modificări

Prin intervenții mai mult sau mai puțin punctuale operate în corpul dicționarului **s-au modificat** o serie de recomandări ale DOOM¹:

- scrierea și/sau pronunțarea unor **împrumuturi**: *dumping*, *antidumping* [(anti)damping], nu [(anti)dumping]; *knockdown* [knocdaîn/Țocdaîn] și *knockout* [knocăuț/Țocăuț], nu *cnocdaun*, *cnocaut*;

²²⁶ Blanca Croitor, „Variantele verbale literare libere: tendințe în limba română actuală”, în *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, Editura Universității din București, 2002, p. 57-76.

categoria formațiilor cu *-men* împrumutate din engleză sau din franceză (care nu mai sunt scrise cu *-man*): *congresmen*, pl. *congresmeni*; *recordmen*, pl. *recordmeni*; *tenismen*, pl. *tenismeni* (cf. și femininele *recordmenă*, *tenismenă*, formate în românește) etc.;

- unele **forme flexionare**:

- *a continua* are, conform normei actuale, la **indicativ** și **conjunctiv prezent**, persoana **I singular**, forma (*să*) **continui** (**nu** (*să*) *continuu*), ca și la persoana a II-a singular, după modelul unor verbe în *-ia* (ca *a apropia*);

- *a mirosi* are la **indicativ prezent**, persoana a **III-a plural**, forma (*ei*) **miros** (**nu** (*ei*) *miroase*);

- s-au admis, atât la cuvinte vechi, cât și la cuvinte mai noi, unele forme ca **variante literare libere**: *astăreală* / *astereală*, *becisnic* / *bicisnic*, *cearșaf* / *cearceaf*, *chimiluminiscență* / *chimioluminescență*, *corijent* / *corigent*, **delco** / **delcou**, *diseară* / **deseară**, *fierăstrău* / *ferăstrău*, *filosof* / *filozof*, *luminiscent* / *luminescent*, *muschetar* / *mușchetar*, *pieptăn* / *pieptene*, *polologhie* / *poliloghie*, *tumoare* / *tumoră*;

- s-au eliminat unele forme sau variante, recomandând (**numai**) *acciză*, *astm*, *azi-noapte*, *carafă*, *chermeză*, *chimioterapie*, *container*, *crenvurst*, **a dăula**, **de-a-ndăratelea**, *a dispera*, *fîică*, *a fonda*, *israelian*, *lebărvurst*, *luminator*, *machieur*, *machieuză*, *maseur*, *maseuză* - ca și *cozeur*, *dizeur*, *dizeuză* -, *marfar*, *magazioner*, *mesadă*, *pricomigdală*, *zilier*, **nu** (și) *acciz*, *astmă*, *as-noapte*, *garafă*, *chermesă*, *chemoterapie*, *container*, **de-a-ndăratele**, *a dehula*, *a despera*, *crenvurșt*, *fîică* [*fîică*], *a funda*, *izraelian*, *lebervurșt*, *luminător*, *machior*, *machieuză*, *masor*, *mărfar*, *magaziner*, *misadă*, *picromigdală*, *ziler* etc.;

- s-a admis existența la unele nume compuse de plante și de animale, de dansuri populare, de jocuri ș.a. a formei **nearticulate** și a **flexiunii**: *abruđeanka* (dans), neart. *abruđeancă*, g.-d. art. *abruđencii*;

- s-au considerat (**formal articulate** și) de genul **masculin** (nu neutru, cum este cuvântul de bază), numele de plante sau de animale compuse de tipul *acul-doamnei* (plantă) s. m. art., *degețel-roșu*;

- „**epitetele**” referitoare la persoane au fost considerate **de ambele genuri**, nu numai masculine: *bălbăilă* s. m. și f.;

- s-a admis, printre altele, existența unor forme de singular la **nume de popoare vechi** (*alobrog*), de **specii** animale și vegetale (*acantocefal*) ș.a.;

- s-a considerat că substantivele provenite din verbe la **supin** nu au în general plural și s-au tratat separat locuțiunile formate de la ele: *ales* s. n.; *alese* (*pe ~*) loc. adv.;

- s-au respectat, pentru numele și simbolurile **unităților de măsură**, prevederile sistemelor internaționale obligatorii/normelor interne stabilite de profesioniști: *watt-oră* cu pl. *wați-oră*, nu *wattoră*, pl. *wattore*;

- s-a schimbat **încadrarea lexico-gramaticală** a unor cuvinte:

-sunt considerate **locuțiuni pronominale de politețe**²²⁷ (și nu secvențe formate din substantiv + adjectiv pronominal posesiv sau pronume personal în genitiv) tipurile *Domnia Ta*, *Excelența Voastră*, *Înălțimea Voastră* etc., deși formațiile sunt analizabile, deoarece acordul predicatului cu aceste secvențe folosite ca subiect nu se face cu persoana a III-a, ca în cazul substantivelor, ci cu persoana la care se referă, de ex. cu persoana a II-a: *Excelența Voastră veți fi primit de președintele țării*.

- *bun-platnic*, *rău-platnic*, ca și *viță-de-vie* ș.a. (considerate, probabil, de autorii DOOM¹ îmbinări libere și de aceea neinclus în dicționar), sunt socotite compuse;

- *uite* este considerat interjecție, și nu formă verbală²²⁸ ș.a.

Adăugiri

S-au **adăugat** cca 2.500 de cuvinte:

- **împrumuturi** din latină și din diverse limbi moderne, (re)intrate în uz, majoritatea din engleză, dar și din franceză, spaniolă etc., marcate ca angl(icisme), fr(antuzisme), hisp(anisme) etc.: *acquis*, *advertising*, *airbag*, *broker*, *cool*, *curriculum*, *dealer*, *gay*, *hacker*, *item*, *jacuzzi*, *macho*, *trend* etc.;

²²⁷ În GALR, p. 213, sunt numite îmbinări locuționale, dar și locuțiuni.

²²⁸ Cf. și GALR, p. 679-680.

Includerea în DOOM² a unor împrumuturi recente neadaptate, mai ales anglo-americane, nu trebuie interpretată ca o recomandare a tuturor acestora. Ea se bazează pe ideea că, dacă folosirea lor nu poate fi împiedicată, iar unele dintre ele țin de o modă ce poate fi trecătoare, ignorării problemei - care lasă loc greșelilor - îi sunt preferabile înregistrarea formelor corecte din limba de origine și sugerarea căilor pentru posibila lor adaptare la limba română. Viitorul va decide care dintre aceste cuvinte vor rămâne, asemenea atâtor împrumuturi mai vechi, și sub ce formă anume, și care vor dispărea.

- cuvinte **existente** în limba română, dar care, din diverse motive, lipseau din DOOM¹ (unele intrate în limbă sau devenite uzuale după elaborarea acestuia):

- *a accesa, acvplanare, aeroambulanță, aeroportuar, alb-negru, alb-argintiu, anglo-normand, aurolac, a se autoacuza, autocopiativ, blocstart, cronofag, dublu-casetofon, electrocasnic, a exînscrie, extra* adj. invar., *gastroenterolog, giardia, heliomarin, metaloplastie, neocomunism, neoliberal, policalificare, politolog, preaderare, primoinfecție, proamerican, sociocultural, super* adj. invar., *teleconferință, a tracta, ultra* adj. invar. etc.;

- compuse absente din DOOM¹: *à la, alaltăieri-dimineată, mâine-dimineată; azi-mâine* ș.a.;

- derivate de la nume de locuri românești (*albaiulian, negruvodean*), de la nume de state (*srilankez*) și alte derivate care pun probleme (*shakespearian/shakespeare-ian*) ș.a.;

- dublete ale unor cuvinte existente în DOOM¹: *compleu, emisie, frecție, mental, ocluzie, papua, repertoar* ș.a. - alături de *complet, emisiune, fricțiune, mintal, ocluziune, papuaș, repertoriu*;

- cuvinte provenite din abrevieri: *ADN* ș.a.;

- nume proprii cu care trebuiau puse în legătură substantive comune înregistrate în dicționar: *Acropole* față de *acropolă* ș.a.;

- nume proprii care fuseseră normate în anexe la DOOM¹ sub o formă susceptibilă de amendări: *Artemis*, pentru care am recomandat g.-d. *lui Artemis*, nu *Artemidei* ș.a.;

- grupuri de cuvinte omofone cu cuvinte compuse: *de sigur, nici un(ul)* etc.

Ioana Vintilă-Rădulescu

TEST DE CONTROL SI AUTOEVALUARE (III)

1. Selectați din DOOM² 10 substantive care prezintă forme literare libere de gen. Menționați de fiecare dată dacă norma actuală continuă norma veche sau se constituie într-un element de noutate al DOOM² față de DOOM.

2. Selectați din DOOM² 10 substantive care prezintă forme literare libere de număr și forme diferite, specializate semantic. Menționați de fiecare dată dacă norma actuală continuă norma veche sau se constituie într-un element de noutate al DOOM² față de DOOM.

3. Selectați din DOOM² 20 de verbe ale căror forme de prezent (indicativ și conjunctiv) sunt în variație liberă (cu sau fără sufix flexionar de prezent) – de ex.: *biruiește* – *biruie* // *să biruiască* – *să biruie*. Menționați de fiecare dată dacă norma actuală continuă norma veche sau se constituie într-un element de noutate al DOOM² față de DOOM. În ce măsură tratarea verbelor de conjugarea I cu sau fără *-ez* și de conjugarea a IV-a cu sau fără *-esc* conduce la criterii sigure pentru deducerea logică a formelor recomandate.

Teme pentru cursul opțional ***Normă și abatere în limba română actuală***

Tema 1

I. Se dă textul:

„Dragostea *ce* bate cu valuri mari în matca ființei *mele*, dragostea *căreia*, nu mă îndoiesc, i *se răspunde* cu o capacitate pasională rostită și nerostită, *mă* face să calc ușor peste *toate* umbrele zilei. Simt cu negrăită satisfacție că peste degradarea ce viața a îndurat-o în ultimii ani, existența mea afectivă se înalță *triumfătoare*. Mă întreb dacă n-a fost nevoie chiar de-o *atare* degradare, pentru ca prin reacție sufletul *să se poată răzbuna*, atât de biruitor, asupra materiei”.

(L. Blaga, *Luntrea lui Caron*, 1990, p.435)

Cerințe:

- a) analizați din punct de vedere sintactic frazele din textul de mai sus;
- b) analizați morfosintactic cuvintele subliniate din text;
- c) precizați structura morfematică a cuvintelor: *ființei*, *se înalță*, *să poată*;
- d) alcătuiți enunțuri în care formele *mea*, *căreia* să aibă alte valori morfologice decât cele din text, precizați aceste valori și prin ce se caracterizează ele în planul formei;

II. Se propun enunțurile:

La deschidere au venit destui de mulți. Am văzut la televizor un salon de noi-născuți. Erau niște oameni răi-voitori cei care ȳia-u spus asta.

Cerință:

Corectați eventualele greșeli și dați explicațiile necesare.

III. Se dau cuvintele:

agreez, agreăm, clujean, aceeași, aceiași, omul.

Cerință:

Explicați cum intervine principiul morfologic al ortografiei române actuale în reglementarea scrierii acestor cuvinte.

IV. Dați definiții cât mai apropiate de cele din dicționar pentru următoarele cuvinte:

alură, ambiguu, brevilocvență, cacofonie, cacografie, calofilie, congruență, conotație.

alură s.f. 1. Fel de a se mișca; mers, umblet; (rar) înfățișare. 2. Mod de deplasare a unui animal. 3. Ritm la care se desfășoară o acțiune individuală sau colectivă în întrecerile sportive. 4. Mod în care se desfășoară un eveniment, o întâmplare etc. – Din fr. *allure*.

ambiguu, -uă, ambigui, -ue, adj. (Livr.; despre cuvinte, enunțuri etc.) Echivoc, neclar. Din lat. *ambiguus*.

brevilocvență s.f. Vorbire scurtă, concisă, concentrată (cf. fr. *bréviloquence*, germ. *Breviloquenz*, lat. *brevis eloquentia*).

cacofonie s.f. Asociație de sunete neplăcute auzului, care trebuie evitate; disonanță. Astfel: „*Stancu cu Nicu au copilărit împreună*”; „*Zicea că cortul nu e bine întins*”; „*Stanca cu copilul au rămas acolo*” etc. Din fr. *cacophonie*, cf. gr. *kakos* „rău” + *phone* „sunet”.

cacografie s.f. Ortografiere greșită, ca în formulările *ma trimis* (în loc de: *m-a trimis*); *într-o zi* (în loc de: *într-o zi*); *sa dus* (în loc de: *s-a dus*) etc. Termen folosit rar în lingvistica românească. Din fr. *cacographie*, cf. gr. *kakos* „rău” + *graphein* „a scrie”.

calofilie s.f. Tendință de a da expresiei literare o atenție deosebită sau excesivă; expresie (extrem de sau excesiv de) cizelată într-o operă literară; calofilism – calofil + *-ie*. (*calofil* din gr. *kallos* „frumos” și *philos* „iubitor”).

congruență s.f. Acord, concordanță, potrivire între predicat și subiect. Cf. fr. *congruence*, it. *congruenza*, lat. *congruentia* „potrivire”.

conotație s.f. (Lingv.) Sens suplimentar (față de denotație) al unui cuvânt, adesea figurat, rezultat din experiența personală, din context. Semnificațe. Din fr. *connotation*.

(s.f. Restrângere sau extindere a sensului unui cuvânt, în funcție de context, de condițiile locale și sociale ale mesajului; devierea sensului denotativ al cuvântului sau al expresiei. Termen folosit și în poetică sau stilistică, cu trimitere la „ansamblul valorilor afective ale unui semn lingvistic și efectul nondenotativ pe care-l produce asupra interlocutorului sau asupra cititorului”; la „tot ceea ce un termen poate evoca, sugera, implica într-un mod mai clar sau mai vag”. Din fr. *connotation*.)

Tema 2

I. Alcătuiți o cerere prin care să solicitați conducerii Universității transferul într-un alt centru universitar.

II. Se dă textul:

„Și, cum se întâmpla *de obicei* în fața unui detaliu istoric, în fața căruia rămânea *ceasuri întregi* să-l contemple, *opac* la tot ce se întâmpla *în jurul lui*, înconjurându-se cu fantome *uluitor de precise*, se intuî *țăran*, trăind viața aceasta de o simplitate perfectă, *dorind* o clipă, *arzător*, să fie *ca ei*, să poată iubi și *urî* ca ei, să tremure *aparent* fatalist, de grija recoltei, să-și urmărească copiii crescând nu cu pasiunea absolută și devoratoare cu care și-ar fi iubit ele copiii, ci cu încrederea înconștientă a acestor oameni, la fel cum vedeau ei arborii, grâul sau zăpezile.”

(T. Popovici, *Setea*, București, 1964, p.250)

Cerințe:

- a) analizați din punct de vedere sintactic frazele din textul de mai sus;
- b) analizați morfosintactic cuvintele subliniate din text;
- c) precizați structura morfematică a cuvintelor: *înconjurându-se*, *să urmărească*, *devoratoare*, *copiii*, *recoltei*;
- d) realizați expansiunea părților de propoziție exprimate prin: *crescând*, *iubi*, *uluitor de precise*. Precizați felul propoziției.

III. Dați definiții cât mai apropiate de cele din dicționar pentru următoarele cuvinte: *anacolut*, *barbarism*, *brahilogie*, *câmp semantic*, *conectiv*, *criptonim*, *delexicalizare*.

IV. Doriți să obțineți o bursă în străinătate. Alcătuiți un *curriculum vitae* în vederea participării la concurs.

Tema 3

I. Se dă textul:

„Și azi când *a mea* minte, a farmecului roabă,
Din *orișice* durere *îți* face o podoabă,
Și când răasai *nainte-mi* ca marmura de clară,
Când ochiul *tău* cel mândru *străluce în afară*,
Întunecând privirea-mi de nu pot să văd încă
Ce-adânc trecut de gânduri e-n noaptea *lui* adâncă,
Azi, când *a mea* iubire e-atâta de curată
Ca farmecul *de care* tu *ești împresurată*,
Ca setea cea eternă ce-o au *dupăolaltă*
Lumina de-ntunerec și marmura de daltă,
Când dorul meu e-atâta de adânc și-atât de sfânt
Cum nu mai e nimica în cer și pe pământ,
Când e o-namorare *de tot ce e al tău*,
De-un zâmbet, de-un cutremur, de bine și de rău,
Când ești *enigma însăși a vieții mele-ntregi...*
Azi văd din *a ta* vorbă că nu mă înțelegi!

(M. Eminescu, *Nu mă-nțelegi*, în *OA I*, p.229-230)

Cerințe:

- a) analizați din punct de vedere sintactic textul de mai sus;
- b) analizați morfosintactic cuvintele subliniate din text;
- c) precizați structura morfematică a cuvintelor: *a farmecului*, *mândru*, *străluce*, *întunecând*, *farmecul*, *însăși*.

II. Construiți enunțuri pentru următoarele cerințe:

- a) verb la infinitiv perfect, diateza pasivă, cu funcție sintactică de atribut;
- b) adjectiv cu funcție sintactică de complement indirect;
- c) substantiv în acuzativ, fără prepoziție, cu funcție de circumstanțial de timp;
- d) substantiv în dativ cu funcție de circumstanțial de loc;
- e) substantiv în genitiv cu funcție de element predicativ suplimentar;
- f) substantiv în dativ, fără prepoziție, cu funcție de atribut substantival;
- g) pronume relativ în genitiv cu funcție de atribut pronominal;
- h) locuțiune pronominală nehotărâtă cu funcție de complement de agent;

- i) pronume relativ în dativ cu funcție de subiect;
- j) pronume relativ în genitiv cu funcție de subiect.

III. Dați definiții cât mai apropiate de cele din dicționar pentru următoarele cuvinte:
dialog, flectiv, formant, glosă, glotonim, prezent gnomice, hipercorectitudine, hipocoristic, hiponim, hipotaxă.

Tema 4

I. Se dă textul:

„- Draga tatii, *iaca* ce-mi tot spune *mă-ta* despre tine: că n-o ascuți, că ești *rea de gură* și înnăvălită și că *nu este de chip* să mai stai la casa *mea*; *de-aceea* du-te și tu încotro te-a îndrepta Dumnezeu, ca să nu se mai facă atâta gălceavă la casa asta *din pricina ta*. Dar te sfătuiesc, ca un tată ce-ți sunt că, *orișunde* te-i duce, *să fii* supusă, blajină și harnică; căci la casa mea *tot* ai dus-o cum ai dus-o: c-a mai fost și mila părintească la mijloc!... dar prin străini Dumnezeu știe peste ce soiu de sămânță de oameni îi da; și nu ți-or pute răbda câte ți-am răbdat noi.”

(I. Creangă, *Povești. Amintiri. Povestiri*, 1978, p.132)

Cerințe:

- a) analizați din punct de vedere sintactic textul de mai sus;
- b) analizați morfologic și sintactic cuvintele subliniate din text;
- c) explicați folosirea semnelor de ortografie și de punctuație din text;

II. Construiți enunțuri pentru următoarele cerințe:

- a) construcție nominală infinitivală cu funcție de nume predicativ;
- b) construcție relativă infinitivală cu funcție de subiect;
- c) verb la gerunziu diateza pasivă cu funcție de circumstanțial concesiv;
- d) pronume personal (în dativ și în acuzativ) fără funcție sintactică;
- e) pronume reflexiv în structura unei locuțiuni substantivale;
- f) pronume demonstrativ în structura unei locuțiuni adverbiale cu funcție de circumstanțial de scop;
- g) pronume posesiv în genitiv cu funcție de atribut pronominal;
- h) adjectiv cu funcție de element predicativ suplimentar.

III. Dați definiții cât mai apropiate de cele din dicționar pentru următoarele cuvinte:
distribuție bidirecțională, supletivism, hiperliterarizare, verb incoativ, trăsătură pertinentă, substrat, sem, ihtionim, oronim, hidronim,

Tema 5

I. Se dă textul:

Butoianu se gândi îndelung că, dacă, deși nu fusese invitat *oficial*, se ducea la întâlnirea *deosebit de importantă* de la club, ar fi însemnat *probabil pentru unii* că vrea să-i sfideze, dar, dacă nu se ducea, *ar fi însemnat sigur pentru toți* că îi e frică de reacția *lor*, încât, *cum* această a doua variantă îi păru *în cele din urmă* cea mai dezavantajoasă, se decise să fie prezent, ba chiar să participe la dezbateri.

Cerințe:

- a) analizați din punct de vedere sintactic textul de mai sus;
- b) analizați morfologic și sintactic cuvintele subliniate din text;
- c) precizați structura morfematică a cuvintelor: *se gândi*, *ar fi însemnat*, *reacția*, *a doua*, *cea mai dezavantajoasă*, *se decise*, *să participe*;

II. Construiți enunțuri pentru următoarele cerințe:

- a) pronume posesiv în genitiv – atribut pronominal;
- b) verb la gerunziu, diateza pasivă – circumstanțial concesiv;
- c) adverb relativ de mod – nume predicativ în propoziție predicativă;
- d) pronume relativ în genitiv – atribut pronominal în propoziție subiectivă;
- e) substantiv în dativ fără prepoziție – atribut substantival;
- f) adjectiv – complement indirect;
- g) pronume relativ în cazul dativ – complement indirect, în propoziție completivă directă;
- h) verb la infinitiv perfect, diateza pasivă – atribut verbal.

III. Precizați valorile morfologice ale cuvintelor subliniate din enunțurile:

Ce îți dorești tu cel mai mult? *Ce* film se poate viziona săptămâna aceasta? Cei *ce* n-au curaj trebuie să se lase păgubași. În toată făptura ei este un *ce* pe care nu-l pot descrie în cuvinte. Am mers *ce* am mers pînă am ajuns la o răscruce. E *din ce în ce* mai frumoasă.

Tema 6

I. Se dă textul:

Hotărât cum era, ne-a declarat că *orice* s-ar întreprinde împotriva lui, el *serios cum* se consideră că este nu va renunța la ce și-a pus în gând, cu atât mai mult cu cât ce vrea el să facă este o *dorință* și a altor colegi, dorință peste care nu poate să treacă chiar dacă unele dificultăți nu-i *exclus* să mai apară.

Cerințe:

- a) analiza sintactică a frazei;
- b) analiza morfosintactică a cuvintelor subliniate;
- c) precizați structura morfematică a cuvintelor: *hotărât*, *a declarat*, *s-ar întreprinde*, *dorință*, *dificultăți*;
- d) alcătuiți enunțuri în care forma *poate* să aibă alte valori morfologice decât cea din text.

II. Construiți enunțuri pentru cerințele următoare:

- a) prepoziții *a* + substantiv în acuzativ cu funcție de circumstanțial de mod;
- b) prepoziția *a* + substantiv în genitiv cu funcție de atribut substantival;
- c) prepoziția *la* + substantiv în dativ cu funcție de complement indirect;
- d) prepoziția *de* + substantiv în genitiv cu funcție de atribut substantival;
- e) substantiv în cazul acuzativ cu funcție de circumstanțial consecutiv;
- f) construcție relativă infinitivală cu funcție de subiect;
- g) construcție nominală gerunzială cu funcție de circumstanțial concesiv;
- h) construcție relativă infinitivală cu funcție de complement direct.

III. Alcătuiți enunțuri cu câte două locuțiuni substantivale, adjectivale, pronominale, verbale, adverbiale, prepoziționale; precizați sensul acestora și rolul pe care îl are fiecare în enunț.

Cuprins

<i>Introducere: constituirea normei literare</i>	2
Principiul morfologic al ortografiei române actuale.....	13
Ce e nou în DOOM.....	53
Teme pentru opționalul <i>Normă și abatere în limba română actuală</i>	66